

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 14 • Sayı: 27 • Haziran 2024

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 14 • Number: 27 • June 2024

KTÜSBD
KTUJSS

TRABZON
2024

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 14 - Sayı: 27 - Haziran 2024

Karadeniz Technical University Institute of Social Sciences Journal of Social Sciences

Year: 14 - Number: 27 - June 2024

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Vahit GÜNTAY - Dr. Öğr. Üyesi Muharrem Akın DOĞANAY / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR / Karadeniz Technical University / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Mustafa Naci KAYAOĞLU / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. Vahit GÜNTAY / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç. Dr. Umud ÜZAR / Karadeniz Teknik Üniversitesi / İktisat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Aykut BAŞOĞLU / Karadeniz Teknik Üniversitesi / İktisat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Burçin ESER / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı ÇOLAK / Trabzon Üniversitesi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Sosyoloji Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Sedat POLAT / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi / Maliye Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem Akın DOĞANAY / Karadeniz Teknik Üniversitesi / İktisat Bölümü

Öğr. Gör. Dr. İhsan ERDİNÇLİ / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dil Editörleri / Language Editors

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (Türkçe)

Prof. Dr. Mustafa Naci KAYAOĞLU (İngilizce)

Sekretarya / Secretary

Faruk YILMAZ / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Birol KARAKURT / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Kader ŞAHİN / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Selami SARGUT / Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel YAMAK / University of Wolverhampton

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL / Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Vasfi HAFTACI / Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tekin AKDEMİR / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Adem DURSUN / Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERYİĞİT / Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma ACUN / Hacettepe Üniversitesi

Dr. Alessia CHIRIATTI / CESRAN International

Dr. Antony OU / CESRAN International

Dr. Paul RICHARDSON / University of Birmingham

e-ISSN: 2146-3727

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kanuni Kampüsü 61080 Trabzon / Türkiye

E-mail: sbedergi@ktu.edu.tr

Tel: +90 462 377 20 22

Fax: +90 462 325 32 10

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbed> | <http://www.ktu.edu.tr/sbedergisi>

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık sayıları ile yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan dergimiz; EBSCO, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

BU SAYININ HAKEM KURULU

Anıl Çağlar ERKAN	Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU
Banu ÇETİN ÜNAL	Orhan BATTIR
Binnur GÜRÜL	Özgür AY
Hale ALAN	Pınar HAYALOĞLU
Hikmet TOSYALI	Pınar ÜLGEN
Hülya ARSLAN EROL	Selim KURT
Hüseyin ŞENKAYAS	Serpil ÇİĞDEM
Mehmet Erkan KILLIOĞLU	Soner HAMZAÇEBİ
Mesut ŞÖHRET	Tuba GÜLCEMAL
Mustafa Onur TETİK	Uğur GÜL
Nazlı ERSOY	Yasin ÇAKIREL
Nevin KÜÇÜK	

İÇİNDEKİLER

Özdenetim ve Tasarruf Arasındaki İlişkinin Analizi: Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği Analysis of the Relationship Between Self-Control and Saving: The Case of the Eastern Black Sea Region <i>Selim Koray DEMİREL Seyfettin ARTAN</i>	1
Konfeksiyon Üretim İşletmelerinin Yalın ve Çevik Üretim Sistemi Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma A Study on the Awareness of Lean and Agile Production Systems of Apparel Manufacturing Enterprises <i>Denizhan TİRYAKI</i>	23
Teori ve Pratikte Din-Küresel Siyaset İlişkisi Religion-Global Politics Relationship in Theory and Practice <i>Murat ÜLGÜL</i>	47
Saldırgan Realizm Perspektifinden Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (2014) Russia's Annexation of Crimea From the Perspective of Offensive Realism (2014) <i>Ayşegül KETENCİ</i>	65
Do We Burnout by Being Overcommitted? Testing an Extended Effort-Reward Imbalance Model Aşırı Bağlanarak mı Tükeniyoruz? Genişletilmiş Bir Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli Testi <i>Şerife ÖRS Orkun DEMİRBAĞ</i>	77
Trabzon'un Sürmene ve Araklı Ağızlarının Kuşaklararası Ağız Kullanımı ve Ağız Ölçünlüleşmesi Çerçevesinde İncelenmesi Investigating Intergenerational Differences of Sürmene and Araklı Varieties of Trabzon Dialect Within the Framework of Dialect Levelling <i>Efsanur ATAĞAN Mehmet AKKUŞ Erhan GİRAY</i>	97
Assesment in the Context of Climate Migration: Hurricane Katrina İklim Göçü Bağlamında Bir Değerlendirme: Katrina Kasırgası <i>Nur ÇELİK EFŞAN Ömer UĞUR Metin AKSOY</i>	119
Orta Çağ Avrupası'nda Siyasi Evliliklere Bir Örnek: Sicilya Kralı II. Friedrich'in Evlilikleri An Example of the Political Marriages in Medieval Europe: The Marriages of King Friedrich II of Sicily <i>Sergun ÜSTÜN</i>	145

ÖZDENETİM VE TASARRUF ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ^{*,**}

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-CONTROL AND SAVING: THE CASE OF THE EASTERN BLACK SEA REGION

Araştırma Makalesi
Research Paper

Selim Koray DEMİREL^{***}

Seyfettin ARTAN^{****}

Öz:

Tasarruf, ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için kilit rol üstlenen önemli bir kavramdır. Bu yüzden tasarrufun gerek ekonomik, gerek psikolojik belirleyicilerinin anlaşılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada literatürdeki mevcut çalışmalardan farklı olarak özdenetim alt boyutları olan yenileyici özdenetim, onarıcı özdenetim ve deneysel özdenetim ile tasarruf arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Tasarruf ve özdenetim arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde anket yöntemi ile elde edilen veriler lojistik regresyon yöntemi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, tasarrufun ekonomik belirleyicileri olan gelir ve ev sahipliğinin tasarrufları pozitif, çocuk sahipliğinin ise tasarrufları negatif olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan tasarrufların psikolojik belirleyicileri olarak ele alınan yenileyici ve onarıcı özdenetimin tasarruflar üzerindeki etkisi pozitif olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında tasarrufun ekonomik belirleyicilerinin yanı sıra tasarrufların psikolojik belirleyicilerinin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Tasarruf, Özdenetim, Lojistik Regresyon Analizi.

Abstract:

Savings is an important concept that plays a key role in achieving economic stability. Therefore, it is important to understand both the economic and psychological determinants of saving. In this study, unlike existing studies in the literature, the relationships between the sub-dimensions of self-control, namely redressive self-control, reformative self-control and experiential self-control, and saving were investigated. In analyzing the relationship between saving and self-control, the data obtained by the survey method was tested with the logistic regression analysis. The results reveal that income and home ownership, which are the economic determinants of savings, affect savings positively, while child ownership negatively affects savings. On the other hand, the effect of reformative and redressive self-control, which is considered as the psychological determinants of savings, on savings has been determined to be positive. The obtained results reveal the need to take into account the psychological determinants of savings as well as the economic determinants of savings in ensuring sustainable economic growth.

Keywords: Behavioral Economics, Saving, Self-Control, Logistic Regression Analysis.

* Makale Geliş Tarihi: 13.07.2023

Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024

** Bu çalışma, Selim Koray DEMİREL'in "Tasarrufun Psikolojik Bir Belirleyicisi Olarak Özdenetim: Doğu Karadeniz (TR 90) Bölgesi Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, skdemirel@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3051-8700.

**** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, artan@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4310-550X.

GİRİŞ

Tasarruf, ekonominin en küçük biriminden en büyük birimine bir gelecek güvencesi olması, tüketim harcamalarının ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği, firmaların daha etkin bir biçimde finanse edilebilmesi, cari açığın azaltılması ve ekonomik dışa bağımlılığın azaltılması gibi birçok konuda önem arz eden bir kavramdır. Dolayısıyla ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliğinin sağlanması için karar alıcıların tasarrufu artıran politikaları teşvik etmesi önerilmektedir. Bunun yolu da hiç şüphesiz tasarrufu etkileyen faktörlerin anlaşılmasından geçmektedir. Tasarruf miktarının hangi faktörlerden etkilendiğini araştıran çalışmalar çoğunlukla neoklasik yaşam boyu gelir hipotezi ve sürekli gelir hipotezi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu iki yaklaşım, tüketim ve tasarruf kararlarının nasıl alındığına dair literatüre önemli katkılar sunmuş ve 20. yüzyılın ilk yarısının sonlarından itibaren birçok teorik ve uygulamalı çalışmanın esin kaynağı olmuştur. Bu yaklaşımların açıklama gücünün yüksek olması da tasarruf kararlarının nasıl alındığına dair politika yapıcılara önemli bir perspektif sunmuştur. Ancak tarihsel süreçte iktisat biliminin pozitif bilimlere yakınsama yolu, neoklasik iktisat yaklaşımlarıyla neredeyse en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu durum, her ne kadar güçlü yaklaşımlar olsalar da neoklasik teorilerin önemli bir unsuru olan bireylerin psikolojik durumunun görmezden gelinmesine sebep olmuştur.

Neoklasik teorilere ilişkin olarak görmezden gelinen psikolojik unsur, davranışsal iktisat disiplini ile giderilmeye çalışılmaktadır. Davranışsal iktisadın tasarrufa ilişkin en önemli çıktılarından birisi ise Shefrin ve Thaler (1988) tarafından geliştirilen davranışsal yaşam döngüsü hipotezidir (DYH). Davranışsal yaşam döngüsü hipotezine göre bireyler tasarruf kararlarını alırken ekonomik faktörlere ek olarak psikolojik faktörlerin de etkisi altında kalmaktadır. Bu psikolojik faktörlerin en önemlisi, özdenetim olarak ön plana çıkmaktadır. Özdenetim farklı tanımları olmakla birlikte literatürde genel olarak irade problemi şeklinde ele alınmaktadır. Ancak özdenetim, irade problemi olmasının yanı sıra Rosenbaum (1993) tarafından daha geniş bir perspektifte tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda özdenetimin onarıcı, yenileyici ve deneyimsel olmak üzere üç farklı fonksiyonu mevcuttur. Bu çalışmanın amacı, tasarrufun ekonomik belirleyicilerin yanı sıra özdenetimin onarıcı, yenileyici ve deneyimsel fonksiyonlarının tasarruf üzerindeki etkilerinin lojistik regresyon yöntemi ile araştırılmasıdır. Çalışmanın literatürden ayrıldığı nokta ise tasarrufun psikolojik belirleyicilerinden olan özdenetimin bu farklı alt boyutlarıyla birlikte ele alınmasıdır.

Çalışmanın organizasyonu şu şekildedir. Birinci bölümde tasarrufun psikolojik belirleyicilerine ilişkin teorik çerçeve üzerinde durulmuştur. Tasarrufların belirleyicilerine ilişkin yapılan uygulamalı çalışmalara yer verilen ikinci bölümü çalışmada kullanılan yöntem ve bulguların tartışıldığı üçüncü bölüm izlemiştir. Dördüncü kısımda ise elde edilen analiz sonuçlarından yola çıkarak çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmış ve politika önerileri sunulmuştur.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Tasarruflar, gelirin tüketime ayrılmayan kısmıdır. Bir başka deyişle tüketimi açıklayan görüşler, aynı zamanda tasarrufu da açıklamaktadır. Bu yüzden tasarrufun teorik belirleyici-

leri tüketim teorileri bağlamında ele alınmaktadır. Kronolojik olarak, tüketimi açıklayan ilk yaklaşım Keynes (1936)'in mutlak gelir hipotezidir. Onu sırasıyla Duesenberry (1949)'nin nispi gelir hipotezi, Modigliani ve Brumberg (1954)'in yaşam boyu gelir hipotezi ve Friedman (1957)'in sürekli gelir hipotezi izlemiştir. Tüketim ve tasarrufu açıklayan bu neo-klasik modeller, tüketici davranışını zamanlararası bütçe kısıtı bağlamında bir optimizasyon problemi olarak ele almaktadırlar (Cobb-Clark vd., 2013: 3). Ancak bu modeller iktisatçılar tarafından tasarrufu açıklamak adına yoğun rağbet gören modeller olmalarına rağmen Shefrin ve Thaler (1988) gibi davranışsal iktisatçılar bunların bir takım psikolojik temellerden yoksun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü bireyler, tüketim ve tasarruf kararlarını alırken sadece optimizasyon sorununa odaklanmamakta, aynı zamanda birçok farklı psikolojik faktörün etkisi altında da kalmaktadırlar. Bu doğrultuda, neo-klasik modellerin eksik yönlerini tamamlamak amacıyla Shefrin ve Thaler (1988) tarafından DYH ortaya atılmıştır (Rha vd., 2006: 5). Shefrin ve Thaler (1988)'in geliştirdiği DYH, bu ihtiyaca cevaben ekonomik analizde genellikle önemsiz görülen 3 temel davranış özelliği ile zenginleştirilmiştir: mental muhasebe, çerçeveleme ve özdenetim (Shefrin ve Thaler, 1988: 610). Bu kavramlar içinde en önemlisi özdenetim kavramıdır. Zira özdenetim Laibson ve List (2015: 387)'in de belirttiği gibi bireylerin yaşadığı ve davranışsal iktisadın da temel ilkelerinden birini ifade eden önemli bir problemdir.

DYH çerçevesinde özdenetim, anlık tatmin ve uzun vadeli faydalar arasındaki ödünleşme şeklinde ifade edilmektedir. Ancak bu ödünleşme, beyaz bir gömlek ile mavi bir gömlek arasında tercih yapıldığı zaman meydana gelen ödünleşmeden farklı olarak, bir iç çatışmayı beraberinde getirmektedir (Shefrin ve Thaler, 1988: 611). Her ne kadar özdenetim bu yaklaşım itibarıyla iradeli olmak ile özdeşleştirilse de yukarıdaki bakış açısına ters düşmemekle birlikte, literatürde daha farklı açılardan da ele alınmakta ve bu sayede sınırları daha iyi çizilebilmektedir. Bu doğrultuda Rosenbaum (1993: 33) özdenetimi, “bireylerin kendi davranışlarının sorumluluğunu bilinçli olarak üstlenmeye karar verme süreçleri” olarak ifade etmektedir. Bu tanımlama en geniş kapsamlı ifade olarak düşünülebilir. Öyle ki özdenetim içeren davranışlar hedefe yönelik, kişinin belirli dış uyaranların üstesinden gelmesini gerektiren ve kişinin bilinçli olarak gerçekleştirdiği davranışlardır (Rosenbaum, 1993: 38-44). Dolayısıyla özdenetim bir irade problemi olmanın ötesinde, Rosenbaum (1993)'ün de belirttiği gibi bireyin davranışlarını bilinçli olarak kontrol ederek hedefe yönelik davranışlar geliştirmesi olarak da ele alınabilir. Buna göre, özdenetimin onarıcı (redressive), yenileyici (reformative) ve deneyimsel (experiential) olmak üzere 3 fonksiyonu vardır. Bu fonksiyonların anlaşılması özdenetimin tasarruf ile olan ilişkisinin daha gerçekçi temeller üzerine oturtulmasına yardımcı olabilir.

Onarıcı özdenetim, bir davranışın sorunsuz bir şekilde yürütülmesine izin veren bir denetleyici tepki seti iken, yenileyici özdenetim gelecekte elde edilecek kazançlar uğruna şimdiki hazı erteleme ile ilgilidir (Sugiwaka ve Okouchi, 2004: 2). Onarıcı özdenetimde bireyin çabaları, bozulan bir normal işleyişi sürdürmeye yöneliktir. Yenileyici özdenetimde ise bireyin çabaları, alışılmış işleyiş biçimini bozmaya ve yeni bir davranış biçimini benimsemeye

yöneliktir. Her ne kadar bu iki özdenetim türü için farklı türden becerilere ihtiyaç duyulsa da başarılı bir yenileyici özdenetim süreci, aynı zamanda onarıcı özdenetim becerilerini de gerektirmektedir. Bir başka ifade ile onarıcı ve yenileyici özdenetim birbirini tamamlamaktadır. Örneğin, diyaliz hastalarının yaşadığı sıvı alımına dair ikilem hem onarıcı hem de yenileyici özdenetim süreçleri ile ilgilidir. Sınırsız sıvı alımının, sonunda ek fiziksel rahatsızlıklara sebep olabilme ihtimali diyaliz hastalarında endişeye yol açabilir. Dolayısıyla bu tepkiyi görmezden gelip kendilerine endişelenmemelerini telkin ederek bu tepkiyi azaltmayı tercih edebilirler. Bu durumda onarıcı özdenetim söz konusudur. Bununla birlikte, stres ve acıya neden olmasına rağmen gelecekte daha sağlıklı bir yaşamla ödüllendirilmeyi umdukları için sıvı kısıtlamasına uymayı tercih edebilirler. Bu durumda da yenileyici özdenetim söz konusudur (Rosenbaum, 1993: 35-36). Deneyimsel özdenetim ise daha çok bireyin bilişsel olarak de özdenetim sürecini başarıyla gerçekleştirerek sanat, müzik, insan ilişkileri gibi keyif veren faaliyetlere yönelimini sağlayan davranışlarını içermektedir (Duyan vd., 2012: 27).

Bu bağlamda, mevcut gelirin bir kısmını geleceğe yönelik tasarruf etme ve etmeme arasında karar vermesi gereken bir birey, gelecekteki olası bir gelir düşüklüğü durumuna karşın, yenileyici özdenetim becerileri sayesinde davranışını (tasarruf etmemek) değiştirerek gelirin bir kısmını tasarruf olarak ayırabilir. Bu durum, yenileyici özdenetim becerilerini gerektirmektedir. Dolayısıyla gelirin bir kısmını tasarruf olarak ayıran bu birey, bugünkü harcamasından (yani hazzından), gelecekte elde edeceği haz uğruna vazgeçmiştir. Alınan bu karar, yenileyici özdenetim ile ilişkilidir. Çünkü yenileyici özdenetim için yukarıda da belirtildiği gibi (Sugiwaka ve Okouchi, 2004: 2), anlık hazzın geciktirilebilmesi ve dürtü kontrolü önem arz etmektedir. Ancak bu karar mevcut harcanabilir geliri azalttığı için aynı zamanda bireyin mevcut mutluluğunu azaltmaktadır. Bunun yarattığı endişenin üstesinden gelmek için ise insanların endişe gibi tepkilerini kontrol eden onarıcı özdenetim becerileri gerekmektedir. Dolayısıyla tasarruf kararı hem yenileyici hem de onarıcı özdenetim süreçlerini birlikte gerektirmektedir. Bu doğrultuda, bireylerin onarıcı ve yenileyici özdenetim becerileri arttıkça harcanabilir gelirlerinden ayırdıkları tasarruf miktarlarının da artması beklenmektedir. Nitekim onarıcı ve yenileyici özdenetimin birbirini tamamladığı düşünüldüğünde onarıcı ve yenileyici fonksiyonların eş zamanlı etkisinin de tasarruf üzerinde olumlu bir etkisinin olması muhtemeldir. Deneyimsel özdenetim ise bireyin yaşantısında mutlu olduğu aktiviteleri kontrol etmesini sağlayan becerileri ön plana çıkarmaktadır. Ancak sonuç itibarıyla düşük özdenetimle ilişkilendirilen (Rosenbaum, 1993: 43) aktiviteleri de destekleme potansiyeli taşıdığından tasarrufla ilişkisi muğlak görünmektedir.

2. LİTERATÜR

Tasarruf ile ilgili uygulamalı literatür incelendiğinde, bu çalışmaların tasarrufu makroekonomik, mikroekonomik ve psikolojik perspektifte ele alan çalışmalar olarak gruplandırılabilir. Söylemek mümkündür.

Tasarrufu makroekonomik açıdan ele alan çalışmaların, çoğunlukla ekonomik büyüme, kişi başı gelir ve faiz oranları gibi değişkenlere odaklandığı görülmektedir. Horioka (1991)'nın

çalışmasında, Japonya için 1987-1995 dönemi verilerinden faydalanılmıştır. Regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada, servet göstergelerinin yurtiçi ve özel tasarruflar ile hanehalkı tasarruf oranlarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kişi başı gelir artış hızı ise her 3 tasarruf türü için pozitif ve anlamlı bir sonuç vermektedir. Nüfus bağımlılık oranlarının etkisi de yine her 3 tasarruf türü üzerinde negatiftir. İşsizlik ve enflasyon oranı değişkenlerinin etkisi ise tasarrufun türüne göre farklılaşmaktadır. Callen ve Thimann (1997), 21 OECD ülkesi için gerçekleştirilen ve 1975-1995 dönemi için panel veri analizi uyguladıkları çalışmalarında hanehalkı tasarruflarını etkileyen faktörleri ele almışlardır. Elde edilen sonuçlar, ekonomik büyüme ve enflasyonun hanehalkı tasarrufları üzerinde pozitif; yaşlı nüfus bağımlılık oranı ve tüketici borcunun ise negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Masson vd. (1998), özel tasarrufların belirleyicilerini yine panel veri analizi kullanarak 1971-1993 dönemi için ele almışlardır. Ulaşılan bulgular; kamu bütçe dengesi, kamu cari harcamaları ve nüfus bağımlılık oranının özel tasarrufları negatif bir biçimde etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte reel faiz oranı, dış ticaret hadlerindeki değişim ve enflasyon oranının tasarruf oranları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesinin ise özel tasarruflar üzerindeki etkisi pozitifdir.

Denizer ve Wolf (2000), 1989-1995 dönemi için geçiş ekonomileri ile gelişmiş piyasa ekonomilerini panel regresyon analizi ile karşılaştırmışlardır. Ulaşılan bulgulara göre kişi başı gelir ve dış ticaret hadlerinde meydana gelen artış her iki ülke grubunda da tasarruf oranlarını pozitif etkilerken para arzı geçiş ekonomilerinde pozitif, gelişmiş ekonomilerde ise negatif bir etki göstermektedir. Enflasyon oranı ve GSYH büyümesi ise tasarruf oranını yalnızca geçiş ekonomilerinde etkilemektedir. Sarantis ve Stewart (2001) ise 20 OECD ülkesinde özel tasarrufların belirleyicilerini uzun dönem için araştırmışlardır. 1955-1994 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada, panel eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Ulaşılan bulguların her ülke bazında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Buna göre, ülkelerin büyük çoğunluğunda genç nüfus bağımlılık oranı, emeklilik oranı ve özel sektör kredilerinin özel tasarruflar üzerinde negatif etkileri, ekonomik büyümenin ise pozitif etkileri olduğuna dair kanıtlar mevcuttur.

Hondroyiannis (2006), 13 Avrupa ülkesi için özel tasarrufların belirleyicilerinin ne olduğu sorusuna panel eşbütünleşme analizi ile 1961-1998 verilerini kullanarak yanıt aramıştır. Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki genç ve yaşlı nüfus bağımlılık oranları, enflasyon oranı, reel faiz oranı, gelir artış hızı ve kamu bütçe dengesinin özel tasarruflar üzerinde pozitif ve anlamlı birer etkisi vardır. Buna karşın özel sektör kredilerinin özel tasarruflar üzerindeki etkisi negatiftir. Uygur (2012) ise 1987-2006 döneminde çeyrek dönemlik veriler aracılığıyla Türkiye’de özel tasarrufları etkileyen faktörleri analiz etmiştir. Çalışmada, eşbütünleşme analizi, vektör hata düzeltme modeli ve etki-tepki analizi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kamu tasarruf dengesinin, reel döviz kurunun ve ekonomik büyümenin özel tasarruflar üzerinde anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir. Gerçekleştirilen eşbütünleşme analizine göre ekonomik büyüme uzun dönemde özel tasarrufları arttırıcı, reel kurdaki artış ise uzun dönemde özel tasarrufları azaltıcı bir etkiye sahiptir. Kısa dönemde ise ekono-

mik büyüme ve kamu tasarruf dengesi özel tasarrufları pozitif, reel kurdaki artış ise negatif olarak etkilemektedir.

Tasarrufun mikroekonomik belirleyicilerinin dikkate alındığı çalışmalarda, makroekonomik belirleyicilere ilişkin çalışmalardan farklı olarak çoğunlukla hanehalkı yaşayışına ilişkin faktörlerin etkilerinin göz önünde bulundurulduğu dikkat çekmektedir. Bu faktörler içinde, demografik ve ekonomik özelliklerin yanı sıra eğitim, meslek, medeni durum gibi özellikler de öne çıkmaktadır.

Çolak ve Öztürkler (2012), TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verilerinden faydalanarak 2010 yılı için gelir dağılımının ve hanehalkının demografik özelliklerinin tasarruf davranışı üzerindeki etkilerini 10082 hane için araştırmışlardır. Çalışmada EKK ve kantil regresyon analizleri kullanılmıştır. Ulaşılan bulgular konut sahipliğinin, gelirin ve emeklilik yaşındaki birey sayısının tasarruflar üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Kentte yaşıyor olmanın ise tasarruflar üzerindeki etkisi negatiftir. Kantil regresyon analizi sonuçlarına göre ise en düşük tasarruf dilimindeki ailelerin tasarruf davranışları gelir ve sosyal güvenlik kurumu kaydının mevcudiyetinden; en yüksek tasarruf dilimindeki ailelerin tasarrufları ise gelir, sosyal güvenlik kurumu kaydı ve yaşanan muhitten etkilenmektedir. Şengür ve Taban (2015), tasarruflar üzerinde hanehalkı gelir türünün nasıl bir etkisi olduğunu Türkiye için araştırmışlardır. TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri verileri kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada 2002-2013 dönemi verileri kullanılmıştır. Regresyon analizi sonucu ulaşılan bulgular, hane reisinin ücret, prim ve yevmiye gelirlerinin her yıl için tasarrufları pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Elde edilen gayrimenkul, banka ve özel emeklilik, yaşlı, dul, işsizlik maaşı gibi farklı tür gelirlerin tasarruflar üzerinde tespit edilen pozitif etkileri çalışmanın ulaştığı diğer bulgular arasındadır. Kızılgöl ve İpek (2019), TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verileriyle 2002-2016 döneminde Türkiye’de hanehalkı tasarruflarının belirleyicilerini probit modeli aracılığı ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, çocuk sayısı ve araç sahipliğinin hanehalkı tasarruflarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra, oturlan konutun mülkiyet sahipliği, lojmanda ikamet etme, hane reisinin yaşı ve eşin çalışma durumu tasarruflar üzerinde olumlu bir etki göstermektedir.

Szopinski (2017) ise hanehalkı tasarruflarını belirleyen faktörleri Polonya için ele almıştır. Çalışmada, Polonya’da 2015 yılında 26766 haneden elde edilen veriler kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre gelir, hanehalkı tasarruflarını pozitif bir biçimde etkilemektedir. Öte yandan, evli ve çocuk sahibi olmayan çiftler ile yalnız yaşayan bireylerden oluşan haneler çocuk sahibi ailelere göre daha fazla tasarruf yapma eğilimindedir. Mirach ve Hailu (2014), hanehalkı tasarruflarının Etiyopya’daki temel belirleyicilerinin ne olduğunu araştırmışlardır. 604 hane üzerine gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen veriler tobit modeli ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, hanehalkının aylık ortalama geliri, hane reisinin yaşı ve kadın olması tasarruflar üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Kostakis (2013), Yunanistan’da 800 katılımcı ile gerçekleştirdiği analizde hanehalkı tasarruflarının belirleyicilerini ele almıştır. 2011 yılı için gerçekleştirilen çalışmada EKK yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular gelir ve eğitim düzeyinin tasarrufları pozitif bir biçimde etkilediğini

göstermektedir. Buna karşın medeni durum ve işsizlik değişkenlerinin tasarruf üzerindeki etkisi negatif olarak tespit edilmiştir. Saqib vd. (2016), Pakistan’da hanehalkı tasarruflarını etkileyen faktörleri regresyon analizi ile incelemiştir. Veriler, anketler aracılığıyla toplam 50 hane ile yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir. Ulaşılan bulgular, gelirin hanehalkı tasarruflarının en önemli belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca her iki kesimde de hane reisinin serbest meslek erbabı olması ve yaşı tasarruflar üzerinde tıpkı gelir gibi pozitif bir etki göstermektedir. Buna karşın, aile reisinin eğitim süresi ve nüfus bağımlılık oranı gibi değişkenlerin tasarruf üzerindeki etkisi kırsal ve kentsel nüfusta farklılaşmaktadır.

Tasarrufun psikolojik belirleyicilerine ilişkin çalışmalarda çoğunlukla özdenetim olmak üzere iyimserlik, tükenmişlik, erteleme eğilimi ve kontrol odağı gibi farklı psikolojik özelliklerin de etkisine odaklanılmıştır. Rha vd. (2006), özdenetimin tasarruflar üzerindeki etkisini lojistik regresyon analiziyle ele almışlardır. Amerika Birleşik Devletleri’nde Tüketici Finansmanı Anketi verileri ile 4305 hanehalkı için gerçekleştirilen çalışmada 1998 yılı verileri kullanılmıştır. Hanehalkının tipik tasarruf alışkanlıkları, sebepleri ve motivasyonlarını ele alan ankette “geçtiğimiz yıl harcamalarınızın (yatırım ve dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalar hariç) gelirinizden fazla olduğunu söyleyebilir misiniz” sorusuna verilen cevaplar bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, hanehalkının özdenetim mekanizmalarını harekete geçiren faktörlerin hanehalkı tasarrufunu arttırdığını göstermektedir. Bunlara ek olarak konut sahipliği, finansal varlıklar ve hanehalkı gelirinin tasarruflar üzerindeki etkisi beklenildiği gibi pozitif, borçların etkisi ise negatiftir. Otto vd. (2007), 173 katılımcı üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirmiş ve özdenetimin tasarruf davranışı üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Buna göre, özdenetim ile ilgili sorulara verilen cevaplarla bireylerin gerçekleştirdikleri tasarruf miktarları arasında güçlü bir ilişki belirlenmiştir. Moffitt vd. (2011), özdenetimin çocukluk çağlarında geliştirilmesinin yetişkinlik dönemindeki etkilerini araştırmışlardır. Bunun için 1000 kişilik bir katılımcı grubu, çocukluktan 32 yaşına kadar takip edilmiş ve çocuklukta geliştirilen öz denetim kabiliyetinin yetişkinlikteki birtakım davranışları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Buna göre, çocuklukta öz denetim seviyesi düşük olan bireyler yetişkin birer birey olduklarında özellikle parayı yönetmek ve finansal güçlüklerle mücadele etmek hususunda zorlanmaktadırlar. Dolayısıyla, emeklilik planları gibi finansal planlama gerektiren konularda güçlük çekmektedirler. Bu da çocukluktaki düşük öz denetim probleminin gelecekte tasarrufu azaltıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Esenvalde (2010) ise özdenetimin yanı sıra farklı olguların da tasarruf davranışı üzerindeki etkisini incelemiştir. 272 katılımcı üzerinde gerçekleştirilen çalışmada anket yöntemi ile katılımcıların farklı kişilik özellikleri ölçülmüş ve tasarruf davranışı üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Tasarruf üzerinde özdenetim, iyimserlik, tükenmişlik ve başarı motivasyonu gibi farklı faktörlerin etkilerinin araştırıldığı çalışmada her değişkenin tasarruf davranışı üzerindeki etkileri hiyerarşik regresyon analizi ile ölçülmüştür. Elde edilen bulgular, özdenetim, başarı motivasyonu ve iyimserliğin tasarruf davranışı ile pozitif bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Tükenmişliğin ise tasarruf üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi tespit edilememiştir. Ancak duygusal çöküntü, tasarruf eğilimi ile negatif ilişkilidir.

Harris vd. (2002), 17585 hanehalkı için hanehalkı tasarruflarının belirleyicilerini regresyon yöntemi ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgular gelir ve ev sahipliğinin hanehalkı tasarruflarını pozitif bir biçimde etkilediğini, çocuk sayısı ve iyimserlik duygusunun ise negatif bir biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır. Buna karşın yaş değişkeninin tasarruflar üzerinde doğrusal olmayan ters U şeklinde bir etkisi tespit edilmiştir. Brown ve Previtero (2014), erteleme eğiliminin bir emeklilik planına dahil olup olmama kararı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada erteleme eğilimi yüksek olan bireyler ile düşük olan bireyler, bir tasarruf planına katılım için son güne kadar bekleyip beklememeleri açısından ayrılmış ve erteleme eğilimi bir kukla değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan regresyon analizine göre erteleme eğilimi olan bireylerin olmayan bireylere göre emeklilik planına katılım oranının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Cobb-Clark vd. (2013) ise erteleme eğiliminden farklı olarak bireylerin tasarruf davranışı üzerinde kontrol odağının etkisini yaklaşık 3000 hanehalkı için incelemişlerdir. Kontrol odağının tasarruf davranışı üzerindeki etkisi ise EKK analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular, içsel kontrol odağına sahip bireylerin gelirlerinin daha yüksek bir oranlarını tasarruf ettiklerini göstermektedir. Ayrıca ailenin serveti arttıkça içsel kontrol odağına sahip olmanın tasarruf oranları üzerindeki etkisinin azaldığı gözlemlenmiştir.

Tasarruf ile ilgili uygulamalı literatür bütüncül olarak değerlendirildiğinde, tasarrufla ilgili makroekonomik çerçevedeki çalışmaların ağırlıklı ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon ve faiz oranı gibi değişkenlerin ele alındığı görülmektedir. Tasarrufu mikroekonomik açıdan irdeleyen çalışmalar ise çoğunlukla hanehalkı özelliklerine odaklanmaktadır. Son olarak, tasarrufu psikolojik bakımdan ele alan çalışmalar özdenetim de dahil olmak üzere tükenmişlik, kontrol odağı ve erteleme eğilimi gibi farklı psikoloji durumlara odaklanmaktadır. Ancak bu çalışmanın da konusu olan özdenetimle ilişkili çalışmalar özdenetimin farklı boyutlarını kapsamamaktadır. Nitekim bu çalışma, özdenetimi farklı boyutları ile ele alması sebebiyle literatürdeki emsallerinden ayrılmaktadır.

3. ANALİZ

3.1. Çalışmanın Kapsamı, Veri Toplama Yöntemi ve Örneklemi

Çalışmanın kapsamını TR 90 bölgesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma evrenini İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (İBBS) göre Doğu Karadeniz Bölgesindeki (TR90) devlet üniversitelerinde istihdam edilen akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın araştırma sahası TR 90 bölgesindeki 7 devlet üniversitesinden meydana gelmektedir (Artvin Çoruh Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, Gümüşhane Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ordu Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Trabzon Üniversitesi).

Çalışmada kullanılan veriler, katılımcılardan anket formu aracılığıyla toplanan bilgilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın veri toplama yöntemi ankettir. Anket formu çevrimiçi (online) ortamda oluşturulmuş ve katılımcılara e-mail yöntemi ile ulaştırıl-

mıştır. Az sayıda katılımcıya ise telefon yöntemi ile ulaştırılmıştır. Anket formu, çalışma ile ilgili etik kurul onayı alınmasını takiben katılımcılara ulaştırılmış ve toplamda 603 katılımcıdan geri dönüş alınmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik sorular ve tasarruf durumuna ilişkin sorular yer alırken ikinci bölümde özdenetim ölçeği yer almaktadır. İlk bölümdeki sorular literatürden (TÜİK, 2015; Şahin ve Barış, 2017; Barış ve Çiftçi, 2018; Kızılgöl ve İpek, 2019) ve pilot çalışma neticesinde gerçekleşen geri dönüşlerden faydalanarak yazarlar tarafından dizayn edilmiştir. 2. Bölümde ise Rosenbaum (1980) tarafından oluşturulan ve Duyan vd. (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan özdenetim ölçeği kullanılmıştır. Özdenetim ölçeği, 36 sorudan oluşmaktadır. Bu çalışmada özdenetim ölçeği, orijinalinden farklı olarak 5 kategorili biçimde belirlenmiştir (1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum).

3.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmaya ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre Tablo 1, tasarruf yapma durumu, gelir, çalışma süresi, cinsiyet, ikamet durumu, medeni durum ve çocuk sayısı gibi değerleri içermektedir.

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %49.1'inin kadın %50.9'unun ise erkek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların %43.6'sı çocuk sahibi değilken çocuk sahibi olan katılımcıların oranı %56.4 seviyesindedir. Öte yandan, katılımcıların %32.7'si aylık gelirinin bir kısmını tasarruf yapmak için ayırmadığını belirtmektedir. Ayrıca, katılımcıların %40.5'i kirada ikamet ettiğini belirtmiş, %16.6'sı ise lojmanda oturduğunu belirtmiştir. Ayrıca, katılımcıların %17.4'ü gelirlerinin %5'ten azını tasarruf ettiğini belirtirken bunu %17.2 ile %5-10 arası seçeneği takip etmektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Aylık gelirinizin bir kısmını harcamadan birikim (tasarruf) yapmak için muhakkak ayırıyor musunuz?	Frekans	Yüzde
Hayır	197	%32.7
Evet	406	%67.3
Tasarruf Miktarı	Frekans	Yüzde
Hiç	99	%16.4
%5'ten az	105	%17.4
%5-10 arası (%5 dahil)	104	%17.2
%10-15 arası (%10 dahil)	96	%15.9
%15-20 arası (%15 dahil)	53	%8.8
%20-25 arası (%20 dahil)	64	%10.6
%25 ve üzeri (%25 dahil)	82	%13.6

Tablo 1'in Devamı: Tanımlayıcı İstatistikler

Ortalama Aylık Hanehalkı Geliri	Frekans	Yüzde
4999 TL ve altı.	20	%3.3
5000-7999 TL arası.	109	%18.1
8000-10999 TL arası.	202	%33.5
11000-14999 TL arası.	121	%20.1
15000-17999 TL arası.	90	%14.9
18000 TL ve üzeri.	61	%10.1
Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde
0-4 yıl	91	%15.1
5-10 yıl	190	%31.5
11-15 yıl	138	%22.9
16 yıl ve üzeri	184	%30.5
Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	296	%49.1
Erkek	307	%50.9
İkamet Edilen Konutun Mülkiyet Tipi	Frekans	Yüzde
Kira	244	%40.5
Lojman	100	%16.6
Ev Sahibi Değil ama Kira Ödemiyor	14	%2.3
Ev Sahibi	245	%40.6
Çocuk Sayısı	Frekans	Yüzde
0	263	%43.6
1	118	%19.6
2	165	%27.4
3	49	%8.1
4 ve üzeri	8	%1.3
Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Evli	404	%67
Bekar	179	%29.7
Dul/Boşanmış	20	%3.3

3.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Bu çalışmada, Rosenbaum (1980) tarafından oluşturulan ve Duyan vd. (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan özdenetim ölçeğinin geçerliliğinin tespit edilmesi için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Öncelikle değişkenlerin faktör analizi için elverişli olup olmadığının değerlendirilebilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett test sonuçları incelenmiştir. KMO değeri 0.87 olarak tespit edilmiştir. Bartlett test istatistiği ise %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Öte yandan ölçeğin 3 faktörün toplam varyansının %39.08'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Son olarak, uç değer analizi yapılmış ve değerlere sahip katılımcılar analizden çıkarılmıştır. Faktör analizinde toplam katılımcı sayısı 586 olarak belirlenmiştir. DFA'da model uyum iyiliğinin (goodness of fit) tespit edilmesi için birçok farklı istatistik kullanılmaktadır. Genel olarak, başta CMIN/DF ve RMSEA olmakla birlikte RMR, CFI, GFI ve AGFI en çok kullanılan istatistiklerdir (Duyan vd., 2012: 33; Konyalılar, 2020: 177). Gerçekleştirilen analiz sonucunda, elde edilen ilk değerlerin iyileştirilmesi için 5.-13., 6.-21., 16.-19., 23.-31., 24.-26. ve 33.-34. maddeler arasındaki hatalar tanımlanmıştır. Ardından Tablo 2'deki model uyum iyiliği değerleri elde edilmiştir. Model uyum iyiliğinin kabul edilebilir düzeyde olması için CMIN/DF değerinin 5'ten küçük, RMR ve RMSEA değerlerinin 0.08'den düşük, CFI, GFI ve AGFI'nın ise 0.80'den büyük olması beklenmektedir (Doll vd., 1994: 456; Greenspon ve Saklofske, 1998: 968; Kim vd., 2019:5-6). Bu doğrultuda Tablo 2'de, hesaplanan değerler göz önünde bulundurulduğunda gerçekleştirilen DFA'nın model uyum iyiliği kriterlerini karşıladığı görülmektedir.

Tablo 2: Özdenetim Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği Test İstatistikleri	Değer
Chi-Square	1138.783
DF	396
CMIN/DF	2.876
RMR	0.068
RMSEA	0.057
CFI	0.855
GFI	0.883
AGFI	0.863

Doğrulayıcı faktör analizine göre özdenetim ölçeğindeki maddelerin standardize edilmiş faktör yükleri 0.340 ile 0.736 arasında değerler almaktadır. Ancak 1, 8, 14, 18, 29, ve 36. maddelerin faktör yükleri kabul edilebilir sınır olan 0.3'ün altında kaldığından (Yaşlıoğlu, 2017: 78) özdenetim ölçeğinden çıkarılmıştır. Ölçekten çıkarılan maddeler haricindeki 30 soru, Duyan vd. (2012)'nin çalışmasına benzer şekilde onarıcı (10 madde), yenileyici (13 madde) ve deneyimsel özdenetim (7 madde) olmak üzere 3 faktör altında toplanmıştır.

Güvenilirlik analizi sonuçları ise Cronbach Alfa (α) değerinin onarıcı özdenetim için 0.82, yenileyici özdenetim için 0.83, deneysel özdenetim için ise 0.70 olduğunu göstermektedir. Özdenetim ölçeğinin genel güvenilirliği ise 0.84 seviyesindedir. Bu bağlamda özdenetim ölçeğine ilişkin elde edilen güvenilirlik katsayıları kabul edilebilir seviye olan 0.7'nin (Coşkun vd, 2015: 126) üzerindedir.

3.4. Lojistik Regresyon Analizi

Doğrusal regresyon ile lojistik regresyonun temel farkı, doğrusal regresyonda bağımlı değişkenin sürekli bir değişken olması, lojistik regresyon analizinde ise bağımlı değişkenin kategorik bir değişken (evet-hayır, var-yok gibi cevaplar ihtiva eden) olmasıdır (Akgül ve Çevik, 2005: 390; Kalaycı, 2010: 273). Nitekim bu çalışmada kullanılan modellerde bağımlı değişkenler iki kategorilidir. Dolayısıyla özdenetimin tasarruf üzerindeki etkisinin araştırılması için lojistik regresyon analizi kullanılmıştır.

Lojistik regresyon analizi de tıpkı çoklu doğrusal regresyon analizi gibi bağımsız değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyona oldukça duyarlıdır. Bu durum, çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) problemine yol açarak sonuçların hatalı olarak değerlendirilmesine sebep olabilir (Şenel ve Alatlı, 2014: 37; Çokluk, 2010: 1368). Böyle bir sorunun olup olmadığını tespit edilmesi için bağımsız değişkenler arasındaki VIF (5'ten küçük olmalı) ve tolerans (0.10'dan büyük olmalı) değerleri incelenmiştir (Hair vd., 2019: 311-316). Bu çalışmada, analizde kullanılan bağımsız değişkenler için VIF ve tolerans değerleri incelenmiş ve VIF değerinin tüm modeller için 1.015 ile 1.409 arasında değiştiği saptanmıştır. Ortalama VIF değeri ise 1.20 seviyesindedir. Tolerans değerleri ise 0.710 ile 0.986 arasında değişmektedir. Bu değerler, analizde kullanılan değişkenlerin çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açmadığını göstermektedir.

Çalışmada 2 bağımsız, 9 bağımlı değişken kullanılmıştır. Bağımsız değişkenlerden SAV₁, "Aylık gelirinizin yaklaşık olarak yüzde kaçını birikim yapmak (tasarruf yapmak) için kenara ayırıyorsunuz?" sorusuna verilen cevaplar "hiç" 0, "diğer seçenekler" 1 olacak şekilde kodlanarak oluşturulmuştur. SAV₂ ise "Aylık gelirinizin bir kısmını harcamadan birikim (tasarruf) yapmak için muhakkak ayırıyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar "Hayır" 0, "Evet" ise 1 şeklinde kodlanarak oluşturulmuştur. Her iki bağımlı değişken de aynı sorunun farklı sunumlarından elde edilen cevapları yansıtmaktadır.

Lojistik regresyonda, eğer farklı değişkenlerin kombinasyonlarından oluşan hücrelerde gözlemlenen ve beklenen frekansları karşılaştıran bir uyum iyiliği testi kullanıldığında, beklenen frekanslar eğer çok küçükse ($fb < 5$) analizin gücü düşebilmektedir. Bu sorunun önüne geçebilmenin yollarından biri ikiden fazla kategorili değişkenlerin kategori sayısının azaltılmasıdır (Tabachnick ve Fidell, 2007: 442; Çokluk, 2010: 1368). Bu doğrultuda gelir, ikamet edilen konutun mülkiyet tipi ve çocuk sayısı değişkenlerinde kategori birleştirilmiştir. Bu doğrultuda lojistik regresyon analizinde kullanılan değişkenler Tablo 3'te görülebilmektedir.

Tablo 3: Lojistik Regresyon Analizinde Kullanılan Değişkenler

Değişken Türü	Değişken Adı	Açıklama	Ölçüm Yöntemi ve Kodlama	Kategori Sayısı
Bağımlı Değişkenler	SAV ₁	Tasarruf Yapma Durumu	“Aylık gelirinizin yaklaşık olarak yüzde kaçını birikim yapmak (tasarruf yapmak) için kenara ayırıyorsunuz?” Hiç: 0 %5’ten az: 1 %5-10 arası (%5 dahil): 1 %10-15 arası (%10 dahil): 1 %15-20 arası (%15 dahil): 1 %20-25 arası (%20 dahil): 1 %25 ve üzeri (%25 dahil): 1	2
	SAV ₂	Tasarruf Yapma Durumu	“Aylık gelirinizin bir kısmını harcamadan birikim (tasarruf) yapmak için muhakkak ayırıyor musunuz?” Hayır: 0 Evet: 1	2
Bağımsız Değişkenler	Y	Gelir	4999 TL ve altı: 0 5000-7999 TL arası: 0 8000-10999 TL arası: 1 11000-14999 TL arası: 1 15000-17999 TL arası: 2 18000 TL ve üzeri: 2	3
	SURE	Çalışılan Süre	0-4 Yıl: 0 5-10 Yıl: 1 11-15 Yıl: 2 16 yıl ve üzeri: 3	4
	GENDER	Cinsiyet	Erkek: 0 Kadın: 1	2
	HOUSE	İkamet Durumu	Kira Ödeyenler: 0 Lojman: 1 Ev Sahibi Değil ama Kira Ödemiyor: 2 Ev Sahibi: 2	2
	CHD	Çocuk Sahipliği	Çocuk Sayısı 0: 0 Çocuk Sayısı 1: 1 Çocuk Sayısı 2: 1 Çocuk Sayısı 3: 1 Çocuk Sayısı 4 ve üzeri: 1	2
	OOD	Onarıcı Özdenetim	Sürekli Değişkendir	-
	YOD	Yenileyici Özdenetim	Sürekli Değişkendir	-
	DOD	Deneyimsel Özdenetim	Sürekli Değişkendir	-
	OOD*YOD	Onarıcı-Yenileyici Özdenetim Etkileşimi	Sürekli Değişkendir	-

Bağımsız değişkenlerden Y gelir düzeyini göstermektedir ve 3 kategorilidir. SURE değişkeni katılımcıların çalışma hayatında geçirdikleri süreyi göstermektedir ve 4 kategorilidir. CHD, çocuk sahipliğini göstermektedir ve 2 kategorilidir. GENDER değişkeni, cinsiyeti belirtmektedir ve erkekler 0, kadınlar 1 olacak şekilde kodlanmıştır. HOUSE değişkeni de anket formunda “ikamet edilen konut tipi” sorusundan türetilmiştir. Kira ödeyenler 0, lojmanda oturanlar 1, diğerleri ise 2 şeklinde kodlanmıştır. Son olarak onarıcı, yenileyici ve deneyimsel özdenetim değişkenleri faktör analizi sonrası özdenetim ölçeğinden elde edilen sürekli değişkenlerdir. Öyle ki bu değişkenler, tasarruf ve özdenetim ilişkisini test etmek amacıyla her bir özdenetim boyutu altında toplanan maddelerin aritmetik ortalaması alınarak oluşturulmuştur. Çalışmada, her iki bağımsız değişken için yukarıda açıklanan değişkenler kullanılarak aşağıdaki modeller oluşturulmuştur.

$$SAV_1 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 OOD + \varepsilon \quad (1a)$$

$$SAV_1 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 YOD + \varepsilon \quad (1b)$$

$$SAV_1 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 DOD + \varepsilon \quad (1c)$$

$$SAV_1 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 OOD * YOD + \varepsilon \quad (1d)$$

$$SAV_2 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 OOD + \varepsilon \quad (2a)$$

$$SAV_2 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 YOD + \varepsilon \quad (2b)$$

$$SAV_2 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 DOD + \varepsilon \quad (2c)$$

$$SAV_2 = \beta_1 Y + \beta_2 SURE + \beta_3 GENDER + \beta_4 HOUSE + \beta_5 CHD + \beta_6 OOD * YOD + \varepsilon \quad (2d)$$

Lojistik regresyonda uç değerleri içeren katılımcılar mevcutsa örneklemden çıkarılması gerekmektedir. Çünkü uç değerler, bir katılımcının aslında olmaması gereken bir kategoride görünmesine sebep olabilmektedir (Çokluk, 2010: 1369). Bu doğrultuda, mutlak değeri 3'ten büyük olan standardize edilmiş uç değerler (standardized residuals) tespit edilerek örneklemden çıkarılması veya veri girişinin kontrol edilmesi gerekmektedir (Field, 2009: 794; Aydoğdu, 2019: 103). Bu çalışmada mutlak değeri 3'ün üstünde olan standardize edilmiş uç değerlere sahip 20 katılımcı tespit edilerek örneklemden çıkarılmış ve lojistik regresyon analizi gözlem sayısı 566 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, sürekli bağımsız değişkenlerin lojistik regresyonda doğrusallık varsayımını karşılaması gerekmektedir. Doğrusallık varsayımının karşılanıp karşılanmadığının tespiti için en sık kullanılan yöntem Box-Tidwell yöntemidir. Bu yöntemde, sürekli bağımsız değişkeni içeren modele o değişkenin logaritması ile etkileşimi eklenmektedir. Eğer eklenen bu etkileşim değişkeni anlamlı sonuç vermiyorsa, bu durum doğrusallık varsayımının sağlandığını göstermektedir (Alpar, 2013: 650). Bu çalışmada, kullanılan sürekli değişkenler (özdenetim değişkenleri) için bu yaklaşım uygulanmış ve etkileşim terimlerinin hepsinin anlamsız sonuç verdiği tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Dolayısıyla doğrusallık varsayımı sağlanmaktadır.

3.5. Bulgular

Gerçekleştirilen lojistik regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 4 ve Tablo 5’te sunulmuştur. Buna göre Tablo 4, SAV₁, Tablo 5 ise SAV₂ bağımsız değişkeni için kullanılan model sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: SAV₁ Bağımlı Değişkeni İçin Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken SAV ₁	Model 1 _a		Model 1 _b		Model 1 _c		Model 1 _d	
	β	Exp (B)	β	Exp (B)	β	Exp (B)	β	Exp (B)
Y								
Y (1)	1.216***	3.372	1,166***	3.209	1.108***	3.027	1.226***	3.408
Y (2)	1.802***	6.063	1,759***	5.804	1.732***	5.650	1.799***	6.045
SURE								
SURE (1)	-0.501	0.606	-0.516	0.597	-0.435	0.647	-0.544	0.581
SURE (2)	-1.612***	0.200	-1.595***	0.203	-1.427**	0.240	-1.680***	0.186
SURE (3)	-1.887***	0.152	-1.929***	0.145	-1.708***	0.181	-1.973***	0.139
GENDER	0.038	1.039	0.026	1.027	0.179	1.196	-0.003	0.997
HOUSE								
HOUSE (1)	2.063***	7.866	2.312***	10.094	1.997***	7.222	2.205***	9.069
HOUSE (2)	1.155***	3.175	1.284***	3.612	1.051***	2.860	1.239***	3.451
CHD	-1.117***	0.327	-1.147***	0.318	-0.987***	0.373	-1.150***	0.317
OOD	0.738***	2.092						
YOD			1.140***	3.128				
DOD					-0.001	0.999		
OOD*YOD							0.164***	1.179
Sabit	-0.306	0.736	-2.061**	0.127	1.970**	7.173	0.153	1.165
Gözlem Sayısı	566		566		566		566	
Adım 0 Wald Statistic	229.699***		229.699***		229.699***		229.699***	
Adım 0 Overall Statistics	66.587***		75.006***		55.156***		72.085***	
Omnibus Test χ^2	73.797***		83.356***		60.519***		81.353***	
Hosmer-Lemeshow χ^2	7.265***		5.973***		4.767***		10.519***	
İlk Sınıflandırma Yüzdesi	%86.7		%86.7		%86.7		%86.7	
Son Sınıflandırma Yüzdesi	%86.6		%86.6		%87.1		%86.6	
-2 Log Likelihood	368.960		359.401		382.239		361.405	
Nagelkerke R ²	0.225		0.252		0.187		0.247	

Not: *, p<0.1; **, p<0.05 ve ***, p <0.01 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Hosmer-Lemeshow χ^2 testi için ***, olasılık değerinin 0.05’ten büyük olduğu anlamına gelmektedir.

Lojistik regresyon analizinde, doğrusal regresyon analizinden farklı olarak olasılık oranı üzerinden hesaplama yapılmaktadır. Öyle ki Exp (B) sütunundaki değerler her bir bağımsız değişken için odds oranını ifade etmektedir. Odds oranı, bir olayın gerçekleşme olasılığının gerçekleşmeme olasılığına oranıdır (Akgül ve Çevik, 2005: 300-399). Etki büyüklüğünün yorumu ise $[(\text{Exp} (B)-1)] \times 100$ formülü kullanılarak yapılmaktadır (Çokluk, 2010: 1391). Tablo 4'e göre tasarruf yapma olasılığı üzerinde gelir, ev sahipliği, onarıcı özdenetim, yenileyici özdenetim ve onarıcı-yenileyici özdenetim etkileşiminin pozitif ve anlamlı birer etkisi mevcuttur. Çalışma hayatında geçirilen süre ve çocuk sahipliği değişkenlerinin ise tasarruf yapma durumu üzerinde negatif yönde etkileri mevcuttur. Son olarak cinsiyet ve deneysel özdenetim değişkenlerinin ise tasarruflar üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Özdenetime ilişkin oluşturulan 4 değişkenin her biri modellere sırasıyla eklenmiştir. Model 1_a'ya göre, onarıcı özdenetim (OOD) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış tasarruf yapma olasılığını $[(2.092-1) \times 100] = \%109$ oranında artırmaktadır. Model 1_b'de kullanılan yenileyici özdenetim (YOD) değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış ise tasarruf yapma olasılığını $\%212$ oranında artırmaktadır. Son olarak Model 1_d'de, onarıcı ve yenileyici özdenetim değişkenlerinin birlikte etkisini gösteren OOD*YOD değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artışın ise tasarruf yapma olasılığını $\%17.9$ oranında artırdığı tespit edilmiştir. Model 1_c'de kullanılan deneysel özdenetim DOD değişkeninin ise tasarruf yapma olasılığı üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Öte yandan Tablo 4'te yine modellere ilişkin diagnostik istatistikler de görülebilmektedir. Buna göre Adım 0 Wald Statistic değeri tüm modellerde 229.699 olarak istatistiksel olarak $\%1$ seviyesinde anlamlıdır. Adım 0 Overall Statistics (Residual Chi-Square) istatistiği modellerin tamamında istatistiksel olarak $\%1$ seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Yine 1. grup modellerin tamamında Omnibus Test Ki-Kare değeri $\%1$ seviyesinde anlamlıdır. Model uyumuna ilişkin bir diğer test olan Hosmer Lemeshow Ki-Kare Test İstatistiğinin anlamsız olarak tespit edilmesi ($p > 0.05$) model veri uyumunun gerçekleştiğine ve verilerin modelden önemli ölçüde sapmadığına (Hair vd., 2019: 573; Suthar vd., 2010: 529) işaret etmektedir. Tüm modellerde Hosmer-Lemeshow Ki-Kare Test İstatistiği anlamsız olarak tespit edilmiştir ($p > 0.05$). 1. grup modellerde sınıflandırma yüzdeleri en düşük $\%86.6$ olarak tespit edilmiştir. -2 Log Likelihood (-2LL) değeri ise 359.401-382.239 arasında değişen değerler almaktadır. Son olarak, Nagelkerke R² değerleri Model 1_a, 1_b, 1_c ve 1_d için sırasıyla 0.22, 0.25, 0.18 ve 0.24 şeklindedir.

Tablo 5'te ise SAV₂ bağımsız değişkenine ilişkin oluşturulan modellere dair sonuçlar yer almaktadır. Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre gelir, ev sahipliği, onarıcı özdenetim, yenileyici özdenetim ve onarıcı-yenileyici özdenetim etkileşiminin tasarruf yapma durumu üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu görülebilmektedir. Çalışma hayatında geçirilen sürenin ise negatif yönde etkileri olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Bu sonuçlar çocuk sahipliğinin anlamsız olması dışında büyük ölçüde Tablo 4'teki sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Tablo 5: SAV₂ Bağımlı Değişkeni İçin Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken SAV ₂	Model 2 _a		Model 2 _b		Model 2 _c		Model 2 _d	
	β	Exp (B)	β	Exp (B)	β	Exp (B)	β	Exp (B)
Y								
Y (1)	0.781***	2.184	0.712***	2.039	0.671***	1.956	0.777***	2.174
Y (2)	1.049***	2.856	0.927***	2.528	0.976***	2.654	1.016***	2.761
SURE								
SURE (1)	-0.135	0.874	-0.121	0.886	-0.115	0.891	-0.144	0.866
SURE (2)	-0.908**	0.403	-0.873**	0.418	-0.785**	0.456	-0.934**	0.393
SURE (3)	-0.883**	0.413	-0.841**	0.431	-0.782**	0.457	-0.893**	0.410
GENDER	0.041	1.042	0.047	1.048	0.129	1.137	0.021	1.022
HOUSE								
HOUSE (1)	0.630**	1.878	0.794**	2.213	0.581*	1.787	0.723**	2.061
HOUSE (2)	0.485**	1.624	0.536**	1.709	0.432*	1.540	0.521**	1.683
CHD	-0.252	0.778	-0.262	0.770	-0.016	0.853	-0.271	0.762
OOD	0.730***	2.075						
YOD			0.974***	2.648				
DOD					-0.070	0.932		
OOD*YOD							0.146***	1.158
Sabit	-1.874***	0.154	-3.071***	0.046	0.724	2.062	-1.271***	0.281
Gözlem Sayısı	566		566		566		566	
Adım 0 Wald Statistic	83.649***		83.649***		83.649***		83.649***	
Adım 0 Overall Statistics	49.017***		55.249***		25.894***		55.401***	
Omnibus Test χ ²	51.056***		57.592***		26.440***		58.950***	
Hosmer-Lemeshow χ ²	4.716***		9.674***		5.907***		6.106***	
İlk Sınıflandırma Yüzdesi	%69.8		%69.8		%69.8		%69.8	
Son Sınıflandırma Yüzdesi	%70.7		%72.4		%70.1		%72.6	
-2 Log Likelihood	642.464		635.928		667.080		634.570	
Nagelkerke R ²	0.122		0.137		0.065		0.140	

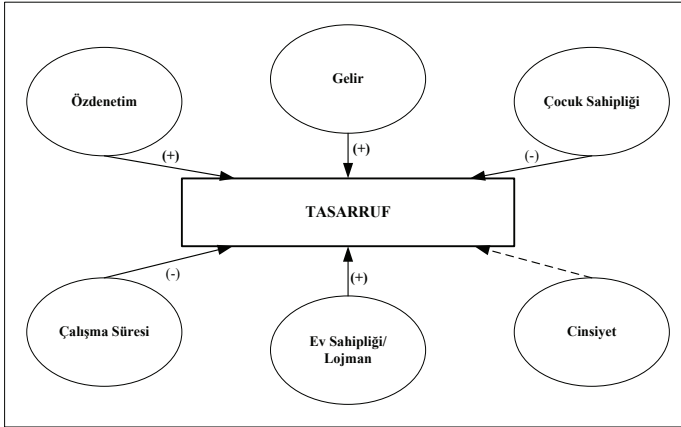
Not: *, p<0.1; **, p<0.05 ve ***, p <0.01 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Hosmer-Lemeshow χ² testi için ***, olasılık değerinin 0.05'ten büyük olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 5'e göre, adım 0 Wald Statistic tüm modeller için anlamlı sonuç vermiştir. Adım 0 Overall Statistics de tüm modellerde %1 seviyesinde anlamlıdır. Omnibus Test Ki-Kare İstatistiği, tüm modeller için istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlıdır. Model veri uyumunu değerlendiren Hosmer-Lemeshow Ki-Kare Test İstatistiği ise tüm modellerde istatistiksel olarak %5 seviyesinde anlamsızdır (p>0.05). Sınıflandırma yüzdeleri en düşük %69.8'dir. -2LL ise 634.570 ile 667.080 arasında değişmektedir. Son olarak, Nagelkerke R² değerleri Model 2_a, 2_b, 2_c ve 2_d için sırasıyla 0.12, 0.13, 0.06 ve 0.14 şeklindedir. Dikkat edilirse 1. ve 2. grup modellerin sonuçları genel itibarıyla paralellik göstermekle birlikte

model uyum iyiliği açısından 1. grup modellerin daha iyi bir performansa sahip olduğu görülmektedir. Bu farklılığın çerçeveleme etkisinden¹ kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmada ulaşılan bulgular Şekil 1’de şematik olarak yer almaktadır. Özetle özdenetim, gelir, ev sahipliği ve lojmanda ikamet etmenin tasarruflar üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri söz konusu iken çocuk sahipliği ve çalışma hayatında geçirilen sürenin tasarruf üzerindeki etkisi negatif olarak tespit edilmiştir. Son olarak cinsiyetin ise tasarruf yapma durumu üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Şekil 1: Tasarrufu Belirleyen Faktörler

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Davranışsal iktisat disiplini, ekonomik kararların psikolojik belirleyicileri de olabileceği fikrini öne sürerek iktisadi analizlerin gerçekçiliğini artırma yolunda katkı sağlamaktadır. Davranışsal iktisat, iktisat literatürünü birçok farklı konu itibarıyla geliştirmektedir. Bu konuların en önemlilerinden bir tanesi de tasarruftur. Zira tasarruflar, hem makroekonomik hem de mikroekonomik açıdan büyük önem arz etmektedir. Davranışsal iktisadın tasarruflara ilişkin en önemli çıktısı ise Shefrin ve Thaler (1988)’in davranışsal yaşam döngüsü hipotezidir. Bu çalışma, davranışsal yaşam döngüsü hipotezinden yola çıkarak özdenetimin tasarruflar üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Ancak bu çalışmada özdenetim bir irade problemi olmasının ötesinde farklı alt boyutlarıyla ele alınmış ve bu alt boyutların tasarruf üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Çalışmada, tasarrufu etkileyebilecek değişkenlerin tespiti için anket yoluyla 603 katılımcıdan veri toplanmış ve lojistik regresyon analizi yardımıyla tasarrufun psikolojik ve ekonomik belirleyicileri araştırılmıştır. Çalışmanın ulaştığı bulgular, tasarruf üzerinde gelirin pozitif, çocuk sahipliği ve çalışma süresinin negatif, ev sahipliğinin ve lojmanda ikamet etmenin de pozitif yönde etkileri olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, tasarrufu artırmak isteyen politika yapımcıların kuşkusuz gelir düzeyini artırmayı hedeflemesi gerektiğini göstermektedir. Ancak

¹ Çerçeveleme etkisi, herhangi bir olaya ilişkin olarak sunum şekli değiştiğinde o husustaki yargı ve değerlendirmelerin değişebileceğini ifade etmektedir (Kahneman ve Tversky, 1984: 343)

gelir düzeyini artırırken kontrolsüz nüfus artışının da dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü tasarruf söz konusu olduğunda çocuk sahipliğinin negatif bir etkisi mevcuttur. Dolayısıyla tasarrufu artırmak isteyen politika yapımcıların çocuk sahibi olan ailelerin tasarruf yapma ihtimalini artırıcı önlemleri almaları gerekmektedir. Bu husus, hem toplumda çocukların geleceğinin daha da güvence altına alınmasını sağlayacak, hem de tasarruf oranlarının artmasına katkı sağlayabilecektir. Öte yandan, çalışma hayatında geçirilen sürenin de çocuk sahipliği gibi tasarruflar üzerinde negatif etkileri mevcuttur. Bu etki, çalışma hayatındaki 11. yılından itibaren anlamlı bir hale gelmektedir. Bu doğrultuda, özellikle çalışma hayatında belirli bir sürenin üzerinde bulunan çalışanlara yönelik olarak teşvik edici tasarruf planları geliştirilebilir. Çalışmada ulaşılan bir diğer bulgu da ev sahipliğinin ve lojmanda ikamet etmenin tasarruflar üzerinde pozitif etkiye sahip olmasıdır. Bu sonuç, yine tasarruf düzeyini artırmak isteyen politika yapımcıların konut piyasasını denetim altında tutarak aşırı fiyatlamamanın önüne geçmesi gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Öyle ki bir hanenin en önemli gider kalemlerinden birisi barınma masraflarıdır. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde konut fiyatlarında meydana gelen aşırı artışlar gelirin önemli bölümünü eriteceğinden tasarruf olasılığını azaltabilmektedir. Bu doğrultuda, doğru fiyatlama yapılabilmesi için uygun yasal düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir. Öte yandan, lojmanda ikamet ediyor olmak da tasarruf yapma olasılığını artırmaktadır. Buna istinaden, politika yapımcıların zorunlu hizmetlerini gerçekleştiren kamu çalışanları için barınma desteği verilmesine yönelik tedbirler alması tasarrufların artırılmasına yardımcı olabilir.

Gerçekleştirilen lojistik regresyon analizi sonuçları özdenetim değişkenleri açısından değerlendirildiğinde, onarıcı ve yenileyici özdenetimin ve bu iki özdenetim türünün etkileşiminin tasarruflar üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Deneysel özdenetim ise tasarruflar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Özdenetimin tasarruf üzerindeki bu olumlu etkileri, politika yapımcıların toplumda özdenetimle ilgili bilinci artırmaya yönelik tedbirler alması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Öyle ki gerek bireysel gerek kurumsal düzeyde özdenetim seviyesinin artmasına yönelik olarak –yenileyici ve onarıcı özdenetim becerilerinin göz önünde bulundurulduğu- eğitim ve bilinçlendirme programları uygulanabilir. Zira bu durum, bireylerin tüketim ve tasarruf kararlarını daha etkin bir biçimde almalarına vesile olabilir. Üstelik onarıcı ve yenileyici özdenetim ilişkisinin de tasarruf üzerindeki olumlu etkisi bu gerekliliği perçinlemektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmı Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 15.03.2022 tarih ve E-82554930-050.01.04-226075-2408 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Çalışmanın literatür çalışması ve teorik incelemesi, iki yazar tarafından eşit oranda katkı sağlanarak üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazarlar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. & Çevik, O. (2005). *İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS’te İşletme Yönetimi Uygulamaları*, 2. Baskı, Ankara: Emek Ofset.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, 4. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydoğdu, Demet G. (2019). Bireylerin Tasarruf Kararlarını Etkileyen Faktörlere Davranışsal Bir Yaklaşım, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barış, S. & Çiftçi, E. (2018). Gelir Dağılımının Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Araştırması, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 181-192.
- Brown, Jeffrey R. & Previtro, A. (2014). Procrastination, Present-Biased Preferences, and Financial Behaviors, Yayınlanmamış Çalışma Notu, University of Illinois at Urbana-Champaign and University of Western Ontario.
- Callen, T. & Thimann, C. (1997). Empirical Determinants of Household Saving: Evidence from OECD Countries, IMF Working Paper, 97/181.
- Cobb-Clark, Deborah A., Kassenboehmer, Sonja C. & Sinning, Mathias G. (2013). Locus of Control and Savings, IZA Discussion Paper, 7837, <https://www.iza.org/publications/dp/7837/locus-of-control-and-savings>, (27.11.2019).
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 8. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik Regresyon Analizi: Kavram ve Uygulama, *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10(3), 1357-1407.
- Çolak, Ömer F. & Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 82, 1-44.
- Denizer, C. & Wolf, Holger C. (2000). The Saving Collapse during the Transition in Eastern Europe, *The World Bank Economic Review*, 14(3), 445-455.
- Doll, William J., Xia, W. & Torkzadeh, G. (1994). Confirmatory Factor Analysis of the End-User Computing Satisfaction Instrument, *MIS Quarterly*, 18(4), 453-461.
- Duesenberry, James S. (1949). *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Duyan, V. vd. (2012). Öz-Denetim Ölçeği - ÖDÖ: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(1), 25-38.
- Esenvalde, I. (2010). Psychological Predictors of Savings Behavior: Contrasting the Impact of Optimism and Burnout on Self-Control, Achievement Motivation and Savings Behavior, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Alliant International University, Faculty of the of the Marshall Goldsmith School of Management.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS (and sex and drugs and rock 'n' roll)*, 3. Baskı, Typeset by C&M Digital (P) Ltd: Chennai, India.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press, New Jersey.
- Greenspon, Peter J. & Saklofske, Donald H. (1998). Confirmatory Factor Analysis of the Multi-dimensional Students’ Life Satisfaction Scale, *Personality and Individual Differences*, 25, 965-971.

- Hair, Joseph F., Babin, Barry J., Black, William C. & Anderson, Rolph E. (2019). *Multivariate Data Analysis*, 8. Baskı, Cengage Learning: Hampshire, United Kingdom.
- Harris, Mark N., Loundes, J. & Webster, E. (2002). Determinants of Household Saving in Australia, *The Economic Record*, 78(241), 207-223.
- Hondroyiannis, G. (2006). Private Saving Determinants in European Countries: A Panel Cointegration Approach, *The Social Science Journal*, 43, 553-569.
- Horioka, Chares Y. (1991). The Determinants of Japan's Saving Rate: The Impact of the Age Structure of the Population and other Factors, *The Economic Studies Quarterly*, 42(3), 237-253.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1984). Choices, Values, and Frames, *American Psychologist*, 39(4), 341-350.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 5. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- Kızılgöl, Özlem A. & İpek, E. (2019). Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Davranışının Analizi, *İzmir İktisat Dergisi*, 34(3), 331-344.
- Kim, Y., Lee, S., Cho, Y. & Kim, M. (2019). Analysis of Causal Relationships for Nutrient Removal of Activated Sludge Process Based on Structural Equation Modeling Approaches, *Applied Sciences*, 9, 1-18.
- Konyalılar, N. (2020). Entelektüel Sermaye ve İnovasyonun Çalışan Performansına Etkisi: Havacılık Sektörü Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kostakis, I. (2013). The Determinants of Households’ Savings during Recession: Evidence from Greece, The Greek Politics Specialist Group. Working Paper 19.
- Laibson, D. & List, John A. (2015). Principles of (Behavioral) Economics, *American Economic Review*, 105(5), 385-90.
- Masson, Paul R., Bayoumi T. & Samiei H. (1998). International Evidence on the Determinants of Private Saving, *The World Bank Economic Review*, 12(3), 483-503.
- Mirach, Tsega H. & Hailu, Yemane M. (2014). Determinants of Household Saving in Ethiopia: A Case of North Gondar Zone Amhara Regional State. *International Journal of Development and Economic Sustainability*, 2(4), 37-49.
- Modigliani, F. & Brumberg, R. (1954). *Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data*, Post Keynesian Economics, içinde (388-436), Sew Brunswick, N.J.
- Moffitt, Terrie E., Arseneault, L., Belsky, D & Caspi, A. (2011). A Gradient of Childhood Self-Control Predicts Health, Wealth, and Public Safety, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, 108(7), 2693-2698.
- Otto, Philipp E. vd. (2007). Note on Ways of Saving: Mental Mechanisms as Tools for Self-Control?, *Global Business and Economics Review*, 9(2/3), 227-253.
- Rha, J.-Y., Montalto Catherine P. & Hanna, Sherman D. (2006). The Effect of Self-Control Mechanisms on Household Saving Behavior, *Financial Counseling and Planning*, 17(2), 3-16.
- Rosenbaum, M. (1980). A Schedule for Assessing Self-Control Behaviors: Preliminary Findings, *Behavior Therapy*, 11, 109-121.

- Rosenbaum, M. (1993). The Three Functions of Self-Control Behaviour: Redressive, Reformative and Experiential, *Work & Stress*, 7(1), 33-46.
- Saqib, S., Panezai, S., Ullah, H., Ali, U. & Usman, H. (2016). Determinants of Household Savings in Rural and Urban Areas: The Case of Chitral District, Pakistan, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(3), 2222-6990.
- Sarantis, N. & Stewart, C. (2001). Saving Behaviour in OECD Countries: Evidence from Panel Cointegration Tests, *The Manchester School Supplement*, 69, 22-41.
- Shefrin, Hersh M. & Thaler, Richard H. (1988). The Behavioral Life-Cycle Hypotesis, *Economic Inquiry*, 26(4), 609-643.
- Sugiwaka, H. & Okouchi, H. (2004). Reformative Self-Control and Discounting of Reward Value by Delay or Effort, *Japanese Psychological Research*, 46(1), 1-19.
- Suthar, V., Tarmizi, Rohani A., Midi, H. & Adam, Mohd B. (2010). Students' Beliefs on Mathematics and Achievement of University Students: Logistics Regression Analysis, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 8, 525-531.
- Szopinski, T. (2017). The Determinants of Household Savings in Poland, *Acta Sci. Pol. Oeconomia*, 16 (2), 117-125.
- Şahin, D. & Barış, S. (2017). Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 77-103.
- Şenel, S. & Alatlı, B. (2014). Lojistik Regresyon Analizinin Kullanıldığı Makaleler Üzerine Bir İnceleme, *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(1), 35-52.
- Şengür, M. & Taban, S. (2015). Gelir Dağılımı-Tasarruf İlişkisi: Türkiye'de Hanehalkı Gelir Türünün Tasarruflar Üzerindeki Etkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 49-72.
- Tabachnick, Barbara G. & Fidell, Linda S. (2007). *Using Multivariate Statistics*, 5. Baskı, Pearson Education: Boston, U.S.A.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015). Hanehalkı Bütçe İstatistikleri Soru Formu, <http://catalog.ihsn.org/index.php/catalog/7015/download/82950>, (Erişim: 27.06.2021).
- Uygur, E. (2012). Türkiye'de Tasarrufların Seyri ve Etkileyen Bazı Unsurlar, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2012/108, <http://www.tek.org.tr/files/disc/dt66.pdf> (12.03.2020).
- Yaşlıoğlu, Murat M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.

KONFEKSİYON ÜRETİM İŞLETMELERİNİN YALIN VE ÇEVİK ÜRETİM SİSTEMİ FARKINDALIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

A STUDY ON THE AWARENESS OF LEAN AND AGILE PRODUCTION SYSTEMS OF APPAREL MANUFACTURING ENTERPRISES

Araştırma Makalesi
Research Paper

Denizhan TIRYAKI**

Öz:

Bu çalışmanın amacı, Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösteren konfeksiyon üretim işletmelerinin yalın ve çevik üretim sistemi farkındalıklarını ölçmektir. Bölgede faaliyet gösteren işletmelerin tamamına anket formu gönderilmiş ve geri dönüş yapan 42 işletme üzerinden elde edilen sonuçlar IBM SPSS Statistics Paket Programında analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde, konfeksiyon üretim işletmeleri yalın üretim sistemi farkındalığının çevik üretim sistemi farkındalığından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışan sayısı ve üretim miktarına göre işletmeler arasında yalın üretim sistemi farkındalığı açısından anlamlı farklar olduğu; kendi markasını üreten ve fason üretim gerçekleştiren işletmelerin, çevik üretim sistemi farkındalığının fason işçilik yapan işletmelere göre daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu çalışma, beşerî ve ekonomik altyapısı ile pazara olan uzaklığı açısından benzer güçlüklerle mücadele eden işletmelerin yalın ve çevik üretim sistemi farkındalığını karşılaştırmaya imkân verecek şekilde birlikte ölçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yalın Üretim, Çevik Üretim, Konfeksiyon Üretim İşletmeleri, Yalın ve Çevik Üretim Farkındalığı.

JEL Sınıflandırması: L67, M11, M40

Abstract:

This study aims to measure the lean and agile production system awareness of garment manufacturing enterprises, operating in the Eastern and Central Black Sea. A questionnaire form was sent to all of the enterprises operating in the region. The results obtained from 42 enterprises were analyzed by IBM SPSS Statistics Package Program. In the analyzes, it was concluded that the awareness of lean production system of apparel manufacturing enterprises is higher than the awareness of agile production system. In addition, it was concluded that there were significant differences between enterprises in terms of lean production system awareness based on the number of employees and the amount of production; and that the awareness of agile production system was higher in enterprises producing their own brand and perform contract manufacturing than in enterprises that perform contract labor. This study measures the lean and agile production system awareness of enterprises that struggle with similar difficulties in terms of human and economic infrastructure and distance to the market together in a way that enables comparison.

Keywords: Lean Production, Agile Production, Apparel Manufacturing Enterprises, Lean and Agile Production Awareness.

JEL Classification: L67, M11, M40

* Makale Geliş Tarihi: 13.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 04.04.2024

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, denizhan.tiryaki@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5482-7909.

GİRİŞ

Globalleşme, teknolojideki hızlı gelişmeler ve insan ihtiyaçlarının çeşitlilik kazanması ile birlikte, işletmeler rekabetçi pozisyonlarını koruyabilmek ve ortaya çıkan fırsatlardan en iyi şekilde yararlanabilmek için modern üretim sistemlerinden yararlanma yarışına girmişlerdir. Bu yarışın en önemli odak noktalarından biri ise nihai tüketicilerdir (Mason-Johns vd., 2000a). Esas itibariyle rekabetin artması nihai tüketicileri karar verici bir pozisyona getirmiştir (Agarwal vd., 2006). Bundan dolayı işletmeler, istenilen kalite ve özellikteki ürünü, doğru yerde, talep eden kişiye ulaştırmak zorundadırlar. Tüketicilerin ihtiyaçlarını yukarıda ifade edildiği şekilde karşılayabilmek için ise işletmelerin, doğru üretim sistemlerinden yararlanması gerekmektedir. Çünkü günümüzde işletmeler değil tedarik zincirleri, üretim sistem ve stratejileri rekabet etmektedir.

İşletmelerin hangi tedarik zinciri sistemine göre hareket etmesi gerektiğine karar verebilmek için onların tedarik zincirlerindeki iç ve dış değişkenlere bakılmaktadır (Fisher, 1997; Miller, 1988). Bu değişkenlere örnek olarak, işletmenin ürettiği ürünlerin yapısı, faaliyet gösterdiği bölge, piyasadaki rekabet durumu, kendisini görmek istediği pozisyon ve benzeri gösterilebilir. Bazı sektörlerde rekabetçi pozisyonu korumak, piyasada devamlı bir şekilde ilk olmayı veya en yenilikçi ürünleri üretmeyi gerektirirken bazı sektörlerde düşük maliyetli ya da kaliteli ürün üretmekle sağlanabilir (Giri ve Rai, 2013). Genel olarak piyasada yenilikçi olmak için benimsenmesi gereken sistem, çevik üretim sistemi olarak değerlendirilmekte iken en uygun maliyetle istenen kalitede ürün üretmek ise yalın üretim sistemi kapsamına girmektedir (Agarwal ve diğerleri, 2006).

Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesi, konfeksiyon üretimi açısından farklı özellikler barındırmaktadır. Bu farklılıkların en önemlileri arasında hammaddeye ve pazara olan uzaklık, kalifiye işgücü, sermaye ve altyapı yetersizlikleri gösterilebilir (Çankaya ve Tiryaki, 2019). Bu bağlamda bölgede faaliyet gösteren işletmeler genel olarak fason işçilik ve fason üretim biçiminde konfeksiyon üretimi gerçekleştirmektedirler. Fason işçilik ve fason üretim biçiminde faaliyet gerçekleştiren işletmelerde maliyetleri azaltmak ve teslimatları zamanında gerçekleştirmek, işletmeler adına yaşamsal nitelikte iken, kendi markasını üreterek ulusal ve uluslararası pazarda rekabet etmek durumunda olan işletmeler daha çok ürün geliştirme ve ilk olmaya odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösteren konfeksiyon üretim işletmelerinin yalın ve çevik üretim sistemi farkındalığını tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında değerlendirilen işletmelerin, yalın ve çevik üretim farkındalıkları, üretim biçimleri (fason işçilik, fason üretim kendi markasını üretme ya da tedarik zinciri içerisindeki konum) ile işletme büyüklüklerine (çalışan sayısı ve günlük kapasite) göre test edilmiştir. Çalışmada yalın ve çevik üretim sistemleri açıklanmış, literatürde yer alan çalışmalara değinilerek test edilmek üzere hipotezler geliştirilmiş, online anketle elde edilen veriler SPSS Paket Programında analiz edilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

1. YALIN VE ÇEVİK ÜRETİM SİSTEMLERİ

Yalın üretim felsefesi, II. Dünya savaşından sonra Amerika'daki üretim sisteminin daha kaliteli olduğunu düşünen Japon mühendisler (Shigeo Shingo, Eiji Toyoda ve Taaichi Onho) tarafından, Ford üretim tesislerinde incelemelerde bulunup bu sistemin eksikliklerini gidermeye çalışmaları ile ortaya atılmıştır (Ertaş ve Coşkun Arslan, 2010). Yalın üretim sistemi, Toyota üretim sistemi ile eş anlamlı olarak kullanılmakta olup tam zamanında üretim ve satın alma (Just in Time-JİT) ile ortaya çıkış noktaları gereği oldukça fazla noktada örtüşmektedir (Hansen ve Moven, 2010:728).

Yalın üretim sistemi, en az kaynakla, mümkün olduğunca stoksuz çalışarak, üretilen ürünlerin müşteriye kısa zamanda teslim edilmesi amacını taşımaktadır. Yalın üretim sistemi, değer zincirinde müşteri açısından bir ödemenin yapılmasını anlamsızlaştıran unsurların (israf) belirlenip sürekli iyileştirme (kaizen) faaliyetleriyle yok edilmesi ile üretim süresinin kısaltılarak üretim hattı akış hızını arttırmayı kapsamaktadır. İsraf ise ürüne değer katmayan, müşteri için olumlu anlamda bir fark yaratmayan veya müşterinin ekstra bir bedel ödemeye razı olmayacağı her şey olarak tanımlanabilir. Değer, nihai tüketici tarafından söz konusu üründe olması beklenen unsurlar ve özelliklere atfedilen parasal kıymetler olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla ürüne, nihai tüketicinin ödemeye gönüllü olmayacağı özelliklerinin eklenmesi, zaman ve kaynak israfı anlamına gelmektedir (Moven ve Hansen, 2010:728). Yalın üretimin en ayırt edici ilkesi israf kaynaklarının amansız takibi ve ortadan kaldırılmasıdır. En önemli israf kaynağı ise yarı-mamul ve mamul halindeki stoklardır (Fırat ve Ceyhan, 2015). Çünkü bu tür stoklar işletme içerisindeki akışı yavaşlatırken işletme kaynaklarının atıl olarak kullanılmasına sebep olmaktadır.

Ürüne değer katan ve değer katmayan faaliyetler değer akışı incelenerek belirlenebilmektedir. Ürüne değer katmayan faaliyetlerin bazıları küçük ayarlamalar ile ortadan kaldırılabilirken bazılarında ise bu tür ayarlamalar yeterli olmamaktadır. Kısa sürede değer katmayan aktivitelerin azar azar ancak sürekli bir şekilde ortadan kaldırılması, literatürde kaizen tekniği olarak adlandırılmaktadır (Apilioğulları, 2016:80). Diğer taraftan, mevcut teknoloji elverişsizliği veya üretim yöntemi nedeniyle bazı değer yaratmayan faaliyetler kısa sürede ortadan kaldırılamamaktadır (Hansen ve Moven, 2010:728; Gokilakrishnan ve diğerleri, 2023:1208). Kısa sürede ortadan kaldırılamayan israf kaynakları arasında işgücü kalitesi ve sosyal kültür önemli yer tutmaktadır. Çünkü teknolojinin yenilenmesi bir iki yılda sağlanabilirken insan faktörünün yenilenmesi yıllar alan bir süreci kapsamaktadır. Bu yüzden nitelikli insan (beşeri sermaye) en önemli değer olarak ifade edilebilir.

Günümüz iş çevresinde özellikle fazla rekabet olan iş alanlarında işletmenin hayatta kalması açısından değişim unsuru en önemli faktörlerden biri haline gelmiş, esneklik ve değişime cevap verebilme konusunda yalın üretim yetersiz kalmıştır (Onur, 2006). Çünkü yalın üretim değişiminin az olduğu, üretim hacminin önemli büyüklükteki partilerle gerçek-

leştigi (kitle üretimi-mass production), ürün çeşidinin az olduğu ve en önemlisi de talebin nispeten öngörülebildiği ortamlara uygun bir üretim sistemidir. Yalın üretim, değişimin çok kısa sürelerde gerçekleştiği, ürünlerin yapısının müşteri ihtiyaçlarına göre çok hızlı bir şekilde ayarlanması gereken, yüksek hızlı rekabet ortamına uygun bir üretim sistemi değildir (Apilioğulları, 2017:8). Bunun için son yıllarda işletmeler, çevik üretim sistemi yeteneklerinden de yararlanma gereksinimi duymaktadır.

Yalın üretim, talebin önceden bilinebildiği, tedarik zincirinin en tepesindeki işletmelere uygundur. Örneğin; yalın üretimin doğduğu Toyota işletmesinde ürünler aylar öncesinden sipariş edilmekte ve üretim süreci başlatılmaktadır. Üretime alınmış aracın aynı zamanda satışı da gerçekleşmiş durumdadır (Christopher, 2000). Oysa konfeksiyon sektöründe tahmin, yapılacak üretimlerin modelinde, adedinde ve pazarında çok daha belirleyici konumdadır. Bu yüzden işletmeler, talep tahminlerini daha güvenilir kılmak için müşterilerine çeşitli promosyonlar altında üyelik vererek hangi gelir, yaş ve eğitim durumuna sahip müşterilerin, hangi tür ürünlere ilgi duyabileceğini tespit edip tahminlerini daha güvenilir kılmaya çalışırlar. Aynı şekilde internet üzerinden yapılan alışverişlerde de tüketici verileri toplanarak üretim ve piyasa tahminleri geliştirilmektedir. Dünyada en çok satan kitaplar arasında bulunan Homo Deus'un yazarı Harari (2016), günümüzü ve özellikle de geleceği veri çağı olarak adlandırmaktadır.

Talebin tahmin edilmeye çalışılmasının en önemli nedenleri arasında müşterinin isteği ürünü, istediği yerde ve istediği zamanda teslim almasını sağlamaktır. Rekabet ortamının şiddetini arttırması ile birlikte müşteriler sadece elde ettikleri ürünlerin kaliteli, ergonomik ve ucuz olması ile ilgilenmemektedirler (Apilioğulları, 2017: 8). Müşteriler için öncelikli kriter, zamanında teslimat olarak görülmektedir. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri olarak mühendislikteki profesyonelliği ve inovasyon anlayışıyla 1980'lerin ortalarında ABD'de niş pazarını tamamıyla kontrolü altına alan WonderTech elektronik şirketi gösterilebilir. Piyasaya çıktığı ilk üç yılda inanılmaz bir büyüme gösteren WonderTech, ürünlerine olan karşılanamaz talep ve önemli bir sermaye gücünü elinde bulundurmasına rağmen sonraki yıllarda düşüşe geçmiş ve sonunda iflas etmiştir. Her türlü olumlu şarta rağmen WonderTech'in iflas etmesinin nedeni, sekiz haftalık standart teslimat süresinin uzatılması olmuştur (Senge, 2013: 142-156). Bu başarısızlık örneğinde görüldüğü gibi, seri üretim performansında kişiselleştirilmiş ürün üretebilmek için hız ve esnekliği sağlayan çevik üretim sistemi farkındalığı yaşamsal öneme sahip olabilmektedir.

Çevik üretim kavramı, ilk kez 1991 yılında "21st Century Manufacturing Enterprise Strategy" adlı raporda ortaya konulmuştur (Vazquez-Bustelo ve Avella, 2006). Çeviklik, bir organizasyonun hacim ve çeşitlilik açısından taleplerde meydana gelen değişimlere hızlıca karşılık verebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Christopher, 2000). Çevik üretim; hız, esneklik, müşteriler, rakipler, tedarikçiler, altyapı, cevap verebilirlik açısından pazarın hızlı bir şekilde değişen ihtiyaçlarının karşılanması adına donatılmış bir üretim, tedarik ve ürün dağıtım sistemi olarak ifade edilmektedir. Söz konusu bu sistemin

temel amacı, mevcut esneklik sayesinde ürün modelleri veya hatları arasında hızlı bir şekilde değişerek müşteri isteklerine minimum sürede yanıt vermektir (Yusuf ve diğerleri, 1999). Çevik üretim, sürekli değişim, hızlı bir şekilde tepki verebilme, kalitede artış sağlama bilincinin işletmelerde birlikte sağlandığı ortamlarda mümkün olan modern bir maliyet yönetim sistemidir.

Çevik üretim, özellikle sanal işbirliği ilişkilerinden oldukça yararlanan bir üretim sistemidir (Nagel ve Bhargava, 1994). İşletmeler, değer yaratma konusunda gerekli tüm yetkinlikleri tek başlarına ellerinde bulunduramazlar. Bu nedenle işletmelerin aşağı ve/veya yukarı doğru tedarik zinciri içerisinde güçlü ve güvene dayanan işbirlikleri kurmaları gerekmektedir. İşletmelerin çevik üretim sistemi gereklerine uygun şekilde müşteri ve pazar ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, müşterileri, tedarikçileri ve sosyal çevreleri ile ilişki yapılarını, sanal bir çatı altında birleştirmelerini gerekli kılmaktadır (Shari ve Zhang, 1999). Bu sayede işletmeler, müşteri ihtiyaçlarına kaliteli ve hızlı bir şekilde cevap verebilirler. Bu güç birliği aynı zamanda, bir bilgi paylaşımını gerektirmektedir. Ayrıca güç paylaşımı, sadece bir tedarik zinciri sürecindeki paydaşlar arasında olmak zorunda değildir. Güç paylaşımı rakiplerle yeni teknolojilerin üretilmesi ve/veya farklı rakiplere üstün gelinmesi konusunda da gerçekleştirilebilir (Kasap ve Peker, 2009). Böylece işletmelerin yeni ürün geliştirebilme ve belirsizliklere cevap verebilme yetkinlikleri artırılmış olmaktadır. Örneğin; Motorola, IBM ve Apple, Intel Pentium'a karşı güçlerini birleştirip sanal bir işletme kurarak PowerPC'yi üretmişlerdir ki; bunu tek başlarına başarabilmeleri mümkün değildi. Farklı bir şekilde tedarikçilerinin yüksek fiyat ve zamansız teslimatları nedeniyle sorun yaşayan Avustralya'lı bir işletme, bu problemleri ortadan kaldırmak ve durumu avantaja çevirmek amacıyla bir nakliye işletmesiyle stratejik ortaklık kurmuştur (Maskel, 2001). Benzer bir stratejik ortaklık, teknoloji işletmeleri ile kargo işletmeleri arasında, garanti-tamir hizmetlerinin kargo işletmelerine devredilmesiyle gerçekleştirilebilmektedir. Bu sayede maliyet ve zaman tasarrufu sağlanarak rekabetçi bir avantaja elde edilebilir.

2. LİTERATÜR

İşletme büyüklüğü göstergelerine göre yalın üretim performansı ya da farkındalığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalara (Shah and Ward, 2003; Shah ve Ward, 2007; Singh vd., 2010; Saurin vd., 2011; Tezel ve Nielsen, 2013; Marodin vd., 2016; Dağdelen, 2020), oldukça sık rastlamak mümkünken, bir ilişkinin olmadığını ifade eden çalışmalar (Qamar vd., 2018) da mevcuttur. Benzer şekilde çevik üretim sistemi ile işletme büyüklüğü arasında pozitif ilişki olduğu (Akman ve Aydın Keskin, 2012) görülmekteyken, yalın ve çevik üretimin birlikte değerlendirildiği çalışmalarda bir ilişki olmadığı (Qamar vd., 2020), yönünde bulgulara rastlanabilmektedir. Yine çeviklik farkındalığının işletmelerde yeterince yüksek olmadığına (Güzel, 2013; Arslan, 2015; Fayezi vd., 2015), araştırma sonuçlarına göre kanaat getirilebilir.

Yalın üretim uygulamalarının işletme performansına olumlu yönde etki ettiği (Rahman vd., 2010; Koska vd., 2016; Marodin vd., 2016; Marodin vd., 2019; Yıldız ve Sayın, 2020;

Aybar vd., 2023; Panigrahi, vd., 2023; Qureshi vd., 2023; Alkhawaldah vd., 2023; Marodin vd., 2023) söylenebilir. Çevik üretim uygulamalarının işletme performansına olumlu etki ettiği (Özgüner, 2021) de görülebilmektedir. Ancak çevik üretim, yalın üretim sisteminin modernize edilmiş hali olarak değerlendirildiğinde, yalın ve çevik üretim uygulamaları birlikte işletme performansını olumlu etkilemektedir (Balkar, 2019; Fadaki vd., 2020; Alshurideh vd., 2023). Yalın üretimin sürdürülebilirlik performansına olumlu etki ettiğini (Yazgan vd., 2022), de söylemek mümkündür.

İşletmelerin tedarik zinciri içerisindeki pozisyonlarına (1., 2., 3. derece tedarikçi gibi) göre yalın ve çevik üretim uygulamalarının ne gibi sonuçlar verdiği de araştırmalara konu olmaktadır. Tedarik zincirinin üst kademesindeki işletmelerde, yalın üretim farkındalığının yüksek olduğu (Marodin ve diğerleri, 2016), alt kademesindeki işletmelerde ise çevik üretim sistemi farkındalığının yüksek olduğu (Qamar ve diğerleri, 2018; Qamar ve Hall, 2018; Qamar ve diğerleri, 2020) görülmektedir. Ancak bu yönde bir ilişki ile sonuçlanmayan çalışmalar (Sezen vd., 2012) da mevcuttur.

Bu çalışmanın, yalın ve çevik üretim sistemi farkındalığını, karşılaştırmaya imkan verecek bir şekilde, birlikte ölçmesi ve beşeri, ekonomik ve coğrafi açıdan karşılaşılan güçlükler yönünden benzer özelliklere sahip bir alanı değerlendirmesi bakımından literatüre katkı sağladığı ifade edilebilir.

2.1. Araştırma Hipotezlerinin Oluşturulması

Yalın üretim sisteminin işletmelerde uygulanması 1950'li yıllarda başlarken çevik üretim sisteminin işletmelerde kullanımı 1990'lı yılları bulmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin yalın üretim kavramını, çevik üretim kavramından daha fazla fark etmesi muhtemeldir. Her iki kavram da zamanla gelişim gösterse de günümüzde hala işletmelerce ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmayabilmektedir. Ayrıca işletmelerin ekonomik durumu, faaliyet yapısı, çalışanların ve faaliyet gösterilen çevrenin sosyo-kültürel yapısı itibariyle bu sistemlerin işletmelerde kullanılması çeşitli açılardan güçleşmekte iken, kullanım oranları da söz konusu etkenler nedeniyle değişiklik gösterebilmektedir. Araştırma kapsamında faaliyet gösteren işletmelerin, genellikle küçük veya orta ölçekli işletmeler olması, ekonomik ve beşeri yapıları itibariyle teknik bilgi, ekonomik alt yapı gibi faktörler nedeniyle yalın üretim ortamına daha elverişli olması beklenmektedir.

Chong vd. (2013), yalın üretim katma değeri müşteriye önceden planlanan zamanda ulaştırmaya odaklanan ve bu konuda mükemmelliği arayan işletmelere daha uygun bir özellik barındırması itibariyle küçük, daha az karmaşık işletmelerde kullanımı daha yaygın ve uygundur. Küçük ve orta ölçekli işletmelerde yalın üretim kısa vadeli sonuçlara odaklanır. Bu anlamda daha az işgücü, daha az karmaşık yapıdaki ürünlerle daha basit yapıdaki organizasyon yapıları onları yalın üretim için daha uygun hale getirmektedir (Gurahoo ve Salisbury, 2018:3-4).

Ayrıca işletmelerin buldukları bölgelerin hammadde, işgücü, enerji merkezleri ya da pazara olan uzaklığı, üretim sistemlerinin benimsenmesinde önemli bir rol oynayabilmek-

tedir (Marodin vd., 2016:418). Üretim sistemi farkındalığının, gelişmiş ülkelerde kullanımı yaygın ve yüksek, gelişmekte olan ülkelerde ise henüz tam anlamıyla benimsendiğini söylemek güç olmaktadır (Marodin vd., 2019: 371). Dolayısıyla işletmelerin faaliyet gösterdikleri ülkeler ve içindeki bölgelerde, stratejik üretim sistemleri için farklı bir durum ortaya çıkarabilmektedir.

- **H1:** Benzer özelliklere sahip Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesindeki konfeksiyon üretim işletmelerinin yalın üretim farkındalığı, çevik üretim sistemi farkındalığından daha yüksektir.

İşletmeler faaliyet yapıları, üretim ve ürün özellikleri ya da pazar durumu gibi etkenler nedeniyle yalın ve çevik üretim sistemi özellikleri barındırabilirler. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere çevik üretim, yalın üretim sisteminin yetmediği ya da yeni imkanlar (teknoloji, internet, bilişim gibi), dahilinde yeni rekabet üstünlükleri sağlamak üzere, yalın üretim sisteminin bir sonraki evresi olarak ortaya atılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla işletmeler saf bir yalın ya da çevik üretim sistemi özellikleri göstermezler. Sadece yalın ve çevik üretim sistemi gereksinimleri birbirine ağır basabilmektedir. Alshurideh vd., (2023: 87), yalın ve çevik üretim sistemleri açısından fiyat, kalite, güvenilirlik ve büyüklük gibi göstergeleri kullanarak yalın ve çevik üretim uygulamalarının birlikte işletmelerin performansı üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Bir bakıma sürdürülebilir rekabet avantajı için yalın ve çevik üretim sistemi uygulamalarının birlikte kullanılması kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir (Karakütük ve Örnek, 2023:403).

Yalın ve çevik üretim sistemlerinin birbiriyle alakalı olduğu konusunda yapılan çalışmalar, çevik üretim kavramının ortaya atıldığı yıllardan bir süre sonra ifade edilme-ye başlanmış iken, çevik üretimin işletmelerde uygulanmasının yalın üretim sisteminin benimsenmesini takiben gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde gelişme göstermiştir. Bu nedenle çevik üretim yalın üretimin bir sonraki aşaması olarak tanımlanmaktadır. Khal-fallah ve Lakhal (2021)'e göre yalın üretim kriterleri ile çevik üretim arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır ve yalın üretim başarı faktörleri iyi olan işletmeler çevik üretim konusunda da başarılıdır. Bir başka ifadeyle yalın üretim uygulamalarının işletmelere kazandırdığı hız ve esneklik, çevik üretim açısından oldukça anlamlı sonuçlar vermektedir. Banáš ve Hrablik Chovanová (2023), yalın ve çevik üretimin ortak yönlerini verimlilik, kalite, iyileştirme, çalışan yetkilendirme, müşteri taleplerini yeterli karşılama olarak ifade etmiştir.

- **H2:** Yalın üretim ve çevik üretim farkındalığı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Uygulamada fason işçilik, fason üretim ya da marka üretimi gibi kavramlar literatürde, birinci, ikinci derece tedarikçi gibi tedarik zinciri silsilesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu araştırmada uygulamada kullanılan kavramlar (fason işçilik, fason üretim gibi) tercih edilmiştir.

Fisher (1997)'ye göre yenilikçi ürünler üreten işletmeler çevik üretim sistemine, standart ürün üreten işletmeler ise yalın üretim sistemine uygun olurlar. Dolayısıyla fason iş-

çilik ve fason üretim yapan işletmeler standart iş veya ürün ürettiklerinden, yalın üretim sistemine daha uygun olurlar. Fason üretim yapan işletmeler biraz daha yenilikçi ve esnek olabilirler. Bir başka ifadeyle istenen sipariş özelliklerine göre kendi ürünlerini geliştirme imkanları, fason işçilik yapan işletmelere göre biraz daha fazladır. Ancak özellikli ürün üreten işletmelerin yenilikçi olma konusunda son derece başarılı gereksinimleri, çeviklik farkındalıklarının yüksek olması sonucunu ortaya koymaktadır. Qamar ve diğerleri (2018); Qamar ve Hall (2018)'e göre tedarik zinciri boyunca geriye gidildikçe, işletmelerin çeviklik seviyesi artmakta iken ileriye doğru gidildikçe işletmelerin yalın üretim anlayışları ve yat-kınlıkları artmaktadır.

Yalın üretim sisteminde işletmeler, maliyetlere odaklanır ve az çeşitte çok adette parçayı seri şekilde üretmeyi hedeflerler (Condé ve diğerleri 2023). Fason işçilikteki iş modeli düşünüldüğünde, yapılan standart iş için işletmelerin yapabileceği en iyi seçim, minimum maliyetle maksimum çıktıyı elde etmektir. Fason üretim modelinde biraz daha nitelikli iş yapılsa da benzer şekilde belirli bir zaman içinde maksimum çıktıyı elde etmek esas olmaktadır. Ancak marka üretimi yapan işletmeler, çok daha fazla çeşitte ürünü kitle halinde üretme ihtiyacı hissederken, müşterilerin değişen ihtiyaçlarına da odaklanırlar. Dolayısıyla işletmelerin ihtiyaç duyduğu üretim sistemi gereksinimleri daha karmaşık yapıda kendini gösterebilmektedir.

Bhasin (2011), Bhasin (2012), Sezen ve diğerleri (2012), Shah ve Ward (2003)'e göre işletme büyüklüğü ve tedarik zinciri içindeki konumu (1, 2 ve 3. derece tedarikçi gibi), işletmelerin yalın üretim uygulamalarından yararlanma becerisi bakımından önem teşkil etmektedir.

- **H3:** İşletmelerin üretim biçimleri (fason üretim, fason işçilik ve kendi markasını üretme)'ne göre yalın ve çevik üretim farkındalıkları arasında fark vardır (fason üretim ve fason işçilik yapan işletmelerin yalın üretim farkındalıklarının yüksek olması, kendi markasını üretip pazarlayan işletmelerin ise çevik üretim farkındalıklarının yüksek olması beklenmektedir).

İşletme büyüklüğü ile üretim sistemi uygunluğu arasında bir ilişki olduğu varsayımıyla gerçekleştirilen çalışmalar (Tezel ve Nielsen, 2013; Chan vd., 2017; Touhidul Islam, 2023a-2023b; Gokilakrishnan vd., 2023) olduğu görülmektedir. Küçük işletmeler işgücü, operasyonel ve sınırlı diğer kaynakları nedeniyle teknolojilerini yenileyemezler. Bu nedenle yalın üretimin tüm başarı faktörlerini değil de daha az emek, zaman ve maliyete sebep olan iyileştirmeleri fazlaca teknik bilgi gerektirmeden uygulama (kaizen) yoluna gidebilmektedirler (Gokilakrishnan vd., 2023:1208). Büyük işletmeler, tedarik zinciri çevikliğinden küçük firmalara göre daha fazla yararlanır, kaynakları dağıtma ve yeni ürün geliştirme konularında daha avantajlı olurlar.

- **H4:** İşletme büyüklüğü göstergeleri (çalışan sayısı, yıllık ciro, günlük üretim adedi)'ne göre işletmelerin yalın ve çevik üretim farkındalıkları arasında fark vardır.

3. UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesinde¹ faaliyet gösteren konfeksiyon üretim işletmeleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında Ticaret ve Sanayi Odaları'na kayıtlı işletmeler içerisinde ulaşılabilen ve aktif olarak üretim yaptığı tespit edilebilen toplam 100 işletmeye anket formu gönderilmiş ve 42 işletmeden geri dönüş alınmıştır. Meyers ve diğerleri (2006)'ne göre Anova testi için minimum örneklem sayısına gerek yoktur (Marodin ve diğerleri, 2016: 429). Elde edilen sonuçlar SPSS paket programında test edilmiştir. Araştırmada iki grup arasında yapılan testlerde T testi, ikiden fazla grup arasında yapılan karşılaştırmalar için Anova testi uygulanmıştır.

Araştırma kapsamında geliştirilen anket formu, literatürden (Miller, 1988; Shari ve Zhang, 1999; Mason-Jones vd., 2000a-b; Yusuf ve Adeleye, 2002; Yusuf vd., 2004; Atılğan, 2006; Çetin, 2006; Altaş ve Atılğan, 2007; Li vd., 2008; Kasap, 2009; Naim ve Gosling, 2011; Arash ve Rezvan, 2011; Kisperska-Moron ve Haan, 2011; Qi vd., 2011; Güzel, 2013; Wu, 2013; Nagarajan vd., 2013; Purvis vd., 2014; Matawale, 2015; Duman vd., 2015; Virmani vd., 2017a-b; Virmani vd., 2018; Apilioğulları, 2016-2017-2018; Ram vd., 2018; Turan, 2018; Çankaya ve Tiryaki, 2019; Fadaki vd., 2020) ve bazı konfeksiyon işletmeleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerden yararlanılarak geliştirilmiştir². Ankette yer alan ifadeler genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik ifadeler yer almakta iken ikinci bölümde yalın ve çevik üretim faktörlerine ilişkin ifadeler yer verilmiştir.

3.2. Bulgular

Araştırmaya katılan konfeksiyon üretim işletmelerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre ankete cevap veren yöneticilerin %64,3'ü lisans, %7,1'i lisansüstü öğrenime sahip iken, %28,6'sı lisans seviyesinde bir öğrenime sahip değildir. Ankete cevap veren yöneticilerin yaklaşık %60'ı işletmede 5 yıldan fazla tecrübeye sahiptir.

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılan işletmelerin %33,3'ü 250 ve üzeri çalışana sahip iken 50-249 arası çalışan sayısına sahip işletmelerin oranı %38,1 ve 10-49 arası çalışana sahip işletmelerin oranı da % 28,6 olarak tespit edilmiştir. İşletmelerin yarısına yakın kısmı 1 milyon TL ile 8 milyon TL arasında yıllık gelir elde etmektedir. Aynı şekilde işletmelerin çok önemli bir kısmı 750 ve üzeri adet günlük üretim miktarı gerçekleştirmektedir. Araştırma kapsamında ankete katılan işletme en fazla Tokat ve Çorum illerinden sağlanırken Trabzon ve Giresun illerinden katılan işletme sayısı en az olarak gerçekleşmiştir. Fason işçilik ve fason üretimin başkası adına gerçekleştirildiği göz önünde bulundurularak ankete katılan işletmelerin önemli bir kısmının kendi markasını üretmediği söylenebilir.

¹ Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesinde yer alan Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Tokat, Çorum illeri araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bayburt, Artvin, Rize ve Gümüşhane illerinde aktif konfeksiyon üretim işletmesi bulunmadığı için araştırma kapsamında değerlendirilmemiştir.

² Anket formu Ek 1 de sunulmuştur.

Tablo 1: Ankete Katılan İşletmelere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Demografik Özellikler	Gruplar	Sayı	Yüzde
Yöneticinin Eğitim Durumu	Lise Öncesi	5	11,9
	Lise	7	16,7
	Lisans	27	64,3
	Lisansüstü	3	7,1
	Toplam	42	100
Yöneticinin İşletmede Çalışma Süresi (Yıl)	0 - 5	17	40,5
	6 - 10	8	19
	11 - 15	6	14,3
	16 - 20	8	19
	21 +	3	7,2
	Toplam	42	100
Çalışan Sayısı (Kişi)	10 - 49	12	28,6
	50 - 249	16	38,1
	250 +	14	33,3
	Toplam	42	100
Yıllık Ciro (Milyon TL)	0 - 1	5	11,9
	1 - 8	20	47,6
	8 - 40	8	19
	40 +	9	21,4
	Toplam	42	100
Günlük Üretim Miktarı (Adet)	100-249	3	7,1
	250-499	5	11,9
	500-749	4	9,5
	750+	30	71,4
	Toplam	42	100
Faaliyet Gösterilen İl	Trabzon	4	9,5
	Giresun	4	9,5
	Ordu	5	11,9
	Tokat	11	26,2
	Samsun	8	19
	Çorum	10	23,8
	Toplam	42	100
Demografik Özellikler	Gruplar	Sayı	Yüzde
İşletmelerin Faaliyet Biçimleri	Fason işçilik	6	14,3
	Fason üretim	21	50
	Marka üretimi	15	35,7
	Toplam	42	100

3.3. Güvenirlilik ve Normallik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilir olup olmadığı Alfa Katsayısı (Cronbach) ile ölçülmüştür. Kullanılan ölçekte yer alan ifadelerin ana ve alt boyutları için alfa katsayısı ayrı ayrı değerlendirilmiştir (Şeker ve İşleyen, 2017).

Tablo 2: Güvenirlilik Analizi Sonuçları

	Madde sayısı	Alfa Katsayısı
Yalın	15	0,848
Çevik	14	0,905
Toplam	29	0,925

Tablo 2'ye göre yalın üretim, çevik üretim alt boyutları ile ölçeğin tamamı için güvenirlilik katsayısı 0,80'in üzerinde çıkmıştır. Kayış (2016)'ya göre bu oran ölçeğin oldukça güvenilir olduğu anlamına gelmektedir.

Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) için normallik ve homojenlik varsayımlarının sağlanması gerekmektedir (Antalyalı, 2016:133). Tablo 3'te normallik testi (Shapiro-Wilk) sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Normallik Testi

	İstatistik	Serbestlik Derecesi	p.
ÇEVİK	0,962	42	0,173
YALIN	0,959	42	0,133

Tablo 3'e göre, yalın ve çevik üretim faktörleri için $p > 0.05$ olduğundan dolayı verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Varyansların homojen dağılıp dağılmadığına ise Anova Testleri ile birlikte bakılmıştır.

3.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için Anova ve Eşleştirilmiş Örneklem T Testi kullanılmıştır. Anova Testi sonucunda grup ortalamaları arasında anlamlı farklar bulunması durumunda, Tukey Testi yapılarak hangi gruplar arasında fark olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 4: Yalın ve Çevik Üretim Ortalamaları için Eşleştirilmiş Grup T-Testi

	N	Ortalama	Standart Sapma	Fark	Eşleştirilmiş Örneklem T Testi	
					T	P. (2-Tailed)
Yalın	42	3,9365	0,60422	0,23753	2,767	0,008
Çevik	42	3,699	0,75552			

Tablo 4'e göre, $p < 0.05$ olduğundan H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bölgede faaliyet gösteren konfeksiyon üretim işletmelerinin, yalın ve çevik üretim farkındalığının birbirinden

farklı ve yalın üretim farkındalığının daha yüksek olduğu söylenebilir (yalın üretim ortalaması daha yüksek). Çünkü bölge işletmeleri, genellikle pazara yeni ürünler sunan ya da ürünlerine yenilikler getirmeye çalışan işletmeler değil, daha çok fason üretim veya fason işçilik biçiminde faaliyet gerçekleştiren ve kendi markasını üreten işletmelere nispeten daha küçük işletmelerden oluşmaktadır. Bu yapının hakim olduğu işletmelerde, en düşük maliyet ve üretim sürekliliği güdümünde bir üretim sistemi olması beklenmektedir.

Tablo 5: Yalın ve Çevik Üretim Farkındalığı Korelasyon Analizi

	Korelasyon	p.
YALIN & ÇEVİK	0,686	0,00

Tablo 5'e göre, H_2 hipotezi kabul edilmiştir ($p < 0.05$). Yalın ve çevik üretim farkındalıkları arasında %68.6 oranında pozitif yönlü bir korelasyon vardır. Bir başka ifadeyle bölge işletmelerinde yalın üretim uygulamalarındaki 1 birimlik artış, çevik üretim uygulamalarında 0,67 birimlik artış sağlamaktadır.

Böyle bir sonucun çıkmasında, işletmelerde modern maliyet sistemleri farkındalığının birbirine yakın olmasıdır. Üretim sistemlerinde fark edilen yeni özellikler belirli oranlarda işletmelerde kabul görmektedir. Ayrıca yalın ve çevik üretim sistemleri birbirinden tamamen zıt özellikler içermemektedir.

H_3 : *İşletmelerin üretim biçimleri (fason üretim, fason işçilik ve kendi markasını üretme) ne göre yalın ve çevik üretim farkındalıkları arasında fark vardır.* Bu hipotez test edilmeden önce varyansların homojen dağılmadığı tespit edilmiştir (yalın ve çevik üretim için sırasıyla $p=0,721$ ve $0,428$; $p > 0.05$).

Tablo 6: Üretim Biçimlerine Göre Anova Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p.
Yalın	Gruplar Arası	0,642	2	1,951	0,873	0,426
	Grup İçi	14,327	39	0,500		
	Toplam	14,968	41			
Çevik	Gruplar Arası	3,901	2	0,321	3,901	0,029
	Grup İçi	19,502	39	0,367		
	Toplam	23,403	41			

Tablo 6'da görüldüğü üzere, H_3 hipotezi çevik üretim için kabul edilmiş ($p < 0.05$), yalın üretim için ise reddedilmiştir ($p > 0.05$). Dolayısıyla çevik üretim farkındalığı açısından hangi üretim biçimleri arasında anlamlı farkların oluşunu tespit etmek için Tablo 7'de Tukey Testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 7: Çevik Üretim Farkındalığı Açısından Üretim Biçimleri Arasındaki Farklar

Üretim Biçimleri		Ortalama Farkı	Standart Hata	p.
Fason İşçilik	Fason Üretim	-0,80782*	0,32735	0,047
	Kendi Adına Marka Üretimi	-0,92619*	0,34159	0,026

Tablo 7'ye göre kendi markasını üretilip pazarlayan işletmeler ile fason üretim yapan işletmeler, fason işçilik yapan işletmelere göre daha çeviktir. Bu sonucun çıkmasındaki en önemli sebepler arasında marka üretimi yapan işletmelerin (fason üretim yapan işletmelerde marka üretimi yapabilirler ancak başkası adına) daha iyi ekonomik, teknolojik, lojistik ve beşeri alt yapıya sahip olmaları gösterilebilir.

H₄: İşletme büyüklüğü göstergeleri (günlük üretim adedi, çalışan sayısı, yıllık ciro) 'ne göre işletmelerin yalın/çevik üretim farkındalıkları arasında fark vardır. Bu hipotez test edilmeden önce günlük üretim miktarı (adet) için varyansların homojen dağılmadığı tespit edilmiştir (yalın ve çevik üretim için sırasıyla $p=0,618$ ve $0,095$; $p>0,05$).

Tablo 8: İşletmelerin Üretim Adetlerine Göre Yalın/Çevik Üretim Farkındalıkları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p.
Yalın	Gruplar Arası	4,508	2	2,254	8,404	0,001
	Grup İçi	10,460	39	0,268		
	Toplam	14,968	41			
Çevik	Gruplar Arası	3,456	2	1,728	3,378	0,044
	Grup İçi	19,948	39	0,511		
	Toplam	23,403	41			

Tablo 8'e göre, H₄ hipotezi kabul edilmiştir ($p<0,05$). Tablo 8'e göre işletmelerin yalın ve çevik üretim farkındalıkları ile günlük üretim adetleri arasında fark olduğu görülmektedir. Farkların hangi üretim miktarları arasında olduğunu görmek için aşağıda Tukey Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 9: Günlük Üretim Kapasitesi Açısından Yalın Üretim Farkındalığı

Üretim Miktarları		Ortalama Farkı	Standart Hata	p.
100-499 Adet	500-749 Adet	-0,76381*	0,30325	0,041
	750 Adet ve Üzeri	-0,89048*	0,21739	0,001

Tablo 9'daki sonuçlara göre günlük üretim miktarı 100-499 adet olan işletmelerin yalın üretim farkındalığı 500-749 adet ve 750 adet üzeri olan işletmelerden daha düşüktür ($p<0,05$). Ancak çevik üretim açısından Tukey Testi sonucunda gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir.

Bu sonuçlara göre, üretim miktarı arttıkça işletmelerin yalın üretim farkındalıklarının arttığı söylenebilir. Çünkü üretim miktarı arttıkça ilgili üretim ve ticari bilgi gereksinimleri

de artmaktadır. Dolayısıyla işletmeler büyüdükçe yalın üretim sistemi bilgi birikimleri artmaktadır.

Çalışmada işletme büyüklüğü göstergelerinden bir diğeri olarak çalışan sayısı kullanılmıştır. Bu hipotez test edilmeden önce, çalışan sayısı (kişi) için varyansların homojen dağılmadığı tespit edilmiştir (yalın ve çevik üretim için sırasıyla $p=0,204$ ve $0,287$; $p>0.05$).

Çalışan sayısının, yalın/çevik üretim farkındalığı bakımından anlamlı sonuçlar verip vermediği Tablo 10'da Tek Yönlü Anova Testi ile test edilmiştir.

Tablo 10: Çalışan Sayısı Bakımından Yalın/Çevik Üretim Sistemi Farkındalığı

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p.
Gruplar Arası	2,130	2	1,065	3,235	0,050
Yalın Grup İçi	12,839	39	0,329		
Toplam	14,968	41			
Gruplar Arası	0,544	2	0,272	0,464	0,632
Çevik Grup İçi	22,860	39	0,586		
Toplam	23,403	41			

Tablo 10'da yer alan Tek Yönlü Anova sonuçlarına göre, yalın üretim açısından H_4 hipotezi kabul edilmiştir (*0.05 anlamlılık düzeyinde*). İşletmelerin çalışan sayıları arttıkça yalın üretim farkındalığının arttığı söylenebilir. Ancak çevik üretim farkındalığı için $p>0.05$ olduğundan H_4 hipotezi reddedilmiştir. Yalın üretim farkındalığında ise anlamlı farkların hangi gruplar arasında olduğunu görmek için Tukey Testi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Çalışan Sayısı Bakımından Yalın Üretim Farkındalığı

Çalışan Sayıları (Kişi)	Ortalama Farkı	Standart Hata	p.
10-49 Çalışan			
50-249 Çalışan	-0,40972	0,21911	0,161
250 ve Üzeri Çalışan	-,55794*	0,22572	0,046

Tablo 11'e göre, 250 ve üzeri çalışana sahip işletmelerin yalın üretim farkındalığı, 10-49 çalışana sahip olan işletmelerden daha yüksektir ($p<0.05$). Dolayısıyla büyük işletmelerin yalın üretim farkındalığının küçük işletmelere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Çalışmada işletme cirosu, işletme büyüklüğünü ifade eden bir başka gösterge olarak alınmış ve yalın/çevik üretim farkındalığı bakımından gruplar arası farklar analiz edilmiştir. Bu hipotez test edilmeden önce yıllık işletme cirosu (TL) için varyansların homojen dağılmadığı tespit edilmiştir (yalın ve çevik üretim için sırasıyla $p=0,188$ ve $0,221$; $p>0.05$). Tablo 12'de yıllık işletme cirosuna göre işletmelerin yalın/çevik farkındalığında bir farklılık olup olmadığını gösteren Anova Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 12: İşletme Cirosunun Yalın/Çevik Üretim Farkındalığı

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p.
Gruplar Arası	1,641	3	0,547	1,560	0,215
Yalın Grup İçi	13,327	38	0,351		
Toplam	14,968	41			
Gruplar Arası	1,808	3	0,603	1,061	0,377
Çevik Grup İçi	21,595	38	0,568		
Toplam	23,403	41			

Araştırma kapsamında değerlendirilen işletmelerin ciroları arttıkça bilgi birikimleri, rekabet güçleri ve dolayısıyla da yalın ve çevik üretim farkındalığının artması beklenmektedir. Ancak Tablo 12’de yer alan sonuçlara göre işletmelerin yalın ve çevik üretim farkındalıkları ciro büyüklüklerine göre değişiklik göstermemektedir. Bu nedenle H_4 hipotezi işletme cirosuna göre reddedilmiştir ($p > 0.05$).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Yalın ve çevik üretim sistemi farkındalığının genel olarak belirli büyüklükteki, kurum-sallaşmış ve nispeten ticaret ve ulaşım ağının gelişmiş olduğu bölgelerde faaliyet gösteren işletmelerde daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin genel olarak konfeksiyon üretimi bakımından sermaye, ulaşım ve altyapısı (beşeri ve ekonomik) ile merkezi olmayan bir bölgesi olarak Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesindeki işletmelerin yalın ve çevik üretim sistemi farkındalığı incelenmiştir.

Çalışmanın sonucunda, bölgedeki konfeksiyon üretim işletmelerinin yalın üretim sistemi farkındalıklarının çevik üretim sistemi farkındalıklarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucun çıkmasındaki en önemli etken, bölge işletmelerinin genel itibarıyla fason üretim ve fason işçilik biçiminde faaliyet göstermeleri olarak ifade dileyebilir. Bu şekilde faaliyet gösteren işletmeler, birim üretim maliyetini kırmak üzere üretim yerindeki israflara odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle üretim yerindeki akışı hızlandırarak birim başına zamanı azaltmak için kaizen tekniklerine yönelmektedir. Zaten kendi markasını üreten işletmelerin fason işçilik yapan işletmelere göre daha çevik olduğu araştırmadaki analizlerden elde edilen bir başka sonuç ile de desteklenmektedir. Elde edilen bulgular, genel olarak önceki çalışmaların aksini göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki asıl sebepler arasında, çalışılan bölgenin özel durumu olduğu düşünülmektedir.

İşletme büyüklüğü göstergeleri ile yalın/çevik üretim sistemi farkındalığı arasındaki farklar analiz edildiğinde; işletme büyüklüğünün sadece yalın üretim farkındalığı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim işletmelerin üretim miktarı ve çalışan sayıları arttıkça, yalın üretim sistemi farkındalığının da arttığı gözlenmiştir. Bu sonuç genel olarak önceki çalışmalarla örtüşmektedir. Yalın ve çevik üretim konularında birçok parametre olduğundan bazı çalışmalarla da çelişmektedir. Söz konusu parametreler, üzerinde yapılabilecek araştırmalar açısından yol gösterici olabilir.

Fason üretim ve/veya fason işçilik yapan işletmeler genel olarak maliyetlerini azaltma ve günlük üretim miktarlarını arttırma yönünde hareket etme eğilimindeyken kendi markasını üretip pazarlamak isteyen işletmeler daha çok Ar-Ge ve teknolojik yatırımlara yönelerek piyasada öncü olmaya eğilimlidirler. Dolayısıyla fason üretim ve fason işçilik biçiminde faaliyet gösteren işletmelerin yalın üretim farkındalıklarının, kendi markasını üretip pazarlayan işletmelerin ise çevik üretim farkındalıklarının yüksek olduğu söylenebilir.

Bölgedeki konfeksiyon üretim işletmelerinin modern tedarik zinciri sistemlerini işletmelerinde uygulamaları, faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından çok önemlidir. Bu nedenle fason üretim ve fason işçilik yapan işletmelerin kurumsal bir yapı altında, yetişmiş personelle gerekli tedarik zinciri sistemlerini işletmelerine entegre etmeleri yerinde olacaktır. Bu sayede kurumsal işletmeler haricinde bölgede üretim gerçekleştiren aile işletmeleri faaliyet alanlarını daha da geliştirebilir hatta uluslararası pazarlara hitap edecek seviyelere ulaşabilirler.

Çalışmada elde edilen sonuçlar çeviklik ve yalınlık farkındalığının yetersiz olması veya ekonomik ve beşeri imkânsızlıklar nedeniyle işletmelerde yeterli derecede uygulama alanı bulamaması itibariyle literatürde yer alan araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Bir başka benzerlik ise işletmelerin modern tedarik zinciri sistemleri farkındalığının çalışan sayısı yüksek olan işletmelerde daha yüksek olması olarak ifade edilebilir.

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen işletmeler Türkiye’de faaliyet gösteren konfeksiyon işletmelerinin toplam sayısı dikkate alındığında oldukça düşük bir kitleyi temsil etmesi ve kendine has özellikler barındıran bir bölgede gerçekleştirilmesi itibariye genelleme yapmaya elverişli olmayabilir. Gelecekte bu çalışmanın kapsamı genişletilerek Türkiye’de faaliyet gösteren konfeksiyon üretim işletmelerinin yalın ve çevik üretim farkındalığı üzerine bir çalışma yapılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi’nin “*Etik Kurallara Uygunluk*” başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, A., Shankar, R., ve Tiwari, M. K. (2006). Modeling the Metrics of Lean, Agile and Le-agile Supply Chain: An ANP-Based Approach. *European Journal of Operational Research*, 173(1), 211-225.
- Akman, G. ve Aydın Keskin, G. (2012). “İmalat Firmalarında Çevik Üretimin Algılanma Seviyesinin Değerlendirilmesi” *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, 28(2), 53-66.
- Alshurideh, M., Al-Hadrami, A., Alquqa, E., Alzoubi, H., Hamadneh, S., ve Kurdi, B. (2023). The effect of lean and agile operations strategy on improving order-winners: Empirical evidence from the UAE food service industry. *Uncertain Supply Chain Management*, 11(1), 87-94.
- Altaş, S. ve Atılğan, T. (2007). Hazır Giyim Sektöründe Parti Üretim Sistemleri İle Yığın Üretim Sistemlerinin Maliyet Avantajı Yönünden Değerlendirilmesi, *Tekstil ve Konfeksiyon Dergisi*, 2, 76-78.
- Antalyalı, Ö.L. (2016). Varyans Analizi (ANOVA – MANOVA), Kalaycı, Ş. (Ed.), *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri 2016* içinde (s. 131-182). 7. Baskı, Asıl Yayınları Dağıtım Ltd. Şti, Ankara.
- Apilioğulları, L. (2016). Yalın Dönüşüm Verimliliğinin Şifresi, 2. Basım, Ceylan Matbaacılık, İstanbul.
- Apilioğulları, L. (2017). Rekabette Yeni Boyut –Değer Zinciri Yönetimi, 1. Basım, Ceylan Matbaası, İstanbul.
- Apilioğulları, L. (2018). Dijital Dönüşümün Yol Haritası - Endüstri 4.0: Değişimin Değiştirdikleri, 1. Basım, Ceylan Matbaası, İstanbul.
- Arslan, A. (2015). Çevik Üretim Sistemlerinin Hazır Giyim İşletmelerinde Uygulanabilirliği: Düzey 2 TR72 Bölgesel Kalkınma Ajansı (Kayseri, Sivas ve Yozgat) Örneği, *Akademik Bakış Dergisi*, 47(1), 230-246.
- Atılğan, T. (2006). "Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Değer Zinciri ve Ekonomik Etkileri" *Tekstil ve Konfeksiyon Dergisi*, 16 (1), 260-270.
- Aybar, S., Gürül, B. ve Karatürk, H. E. (2023). Japon Yalın Üretim Yönetimi Modelinin Türk İmalat Sanayinde İşgören Verimliliğine Etkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 162-186.
- Banáš, D. ve Hrablík Chovanová, H. (2023), Agile Manufacturing vs. Lean Manufacturing. *Research Papers Faculty of Materials Science and Technology Slovak University of Technology*, 31(52), 58-67.
- Bhasin, S. (2012). Prominent obstacles to lean. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 61(4), 403–425.
- Bhasin, S. (2011). Performance of organizations treating lean as an ideology. *Business Process Management Journal*, 17(6), 986-1011.
- Chan, A.T., Ngai, E.W., Moon, K.K. (2017). The effects of strategic and manufacturing flexibilities and supply chain agility on firm performance in the fashion industry *Eur. J. Oper. Res.*, 259(2), 486-499.
- Chong, M.Y., Chin, J.F. ve Loh, W.P. (2013). Lean incipience spiral model for small and medium enterprises. *International Journal of Industrial Engineering* 20, 487-501.
- Christopher, M. (2000). The Agile Supply Chain”, *Industrial Marketing Management*, 29 (1), 37-44.

- Condé, G.C.P., Oprime, P.C., Pimenta, M.L., Sordan, J.E. ve Bueno, C.R. (2023). Defect reduction using DMAIC and Lean Six Sigma: a case study in a manufacturing car parts supplier. *International Journal of Quality & Reliability Management*, <https://doi.org/10.1108/IJQRM-05-2022-0157>
- Çankaya, F. ve Tiryaki, D. (2019). The Determination of Utilization Levels of Industrial 4.0 Technologies A Review on Garment Enterprises Operating in Trabzon, *International Scientific Journal "Industry 4.0" 4 - 1*, 53-56.
- Çetin, O. (2006). *Çevik Üretim ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duman, E.A., Topgöl, M.H. ve Es, H.A. (2015). Lean, Agile and Leagile Supply Chain Management: A Review Study. *International Conference On Value Chain Sustainability*, 262-275.
- Ertaş, F.C. ve Coşkun Arslan, M. (2010). *Yalın Muhasebe, Mali Çözüm*, 102 (6), 39-60.
- Fadaki, M., Rahman, S. ve Chan, C. (2020). Leagile supply chain: design drivers and business performance implications, *International Journal of Production Research*, 58 (18), 5601-5623.
- Fayezi, S., Zutshi, A. ve O'Loughlin, A. (2015). "How Australian Manufacturing Firms Perceive and Understand the Concepts of Agility and Flexibility in the Supply Chain", *International Journal of Operations and Production Management*, 35 (2), 246-281.
- Fırat, İ. ve Ceyhan, S. (2015). "Yalın Üretim Sistemine Geçişin İşletme Performansına Katkısı Kahramanmaraş'ta Hazır Giyim İşletmesinde Bir Uygulama Çalışması Örneği, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (9), 143-176.
- Fisher, M.L. (1997). What Is Right Supply Chain For Your Product?, *Harvard Business Review*, 75(2), 105-116.
- Giri, S. ve Rai, S.S. (2013). Dynamics of Garment Supply Chain, *International Journal of Managing Value and Supply Chains* 4(4), 43-56.
- Gokilakrishnan, G., Meenakshi, R., Pradeep, G. M., Kamalakannan, R., ve Manivelmuralidaran, V. (2023). Implementation of lean six sigma (LSS) techniques for tyre manufacturing in small and medium-sized enterprises. *International Journal of System Assurance Engineering and Management*, 14(4), 1208-1217.
- Gurahoo, N.ve Salisbury, R. H. (2018). Lean and agile in small- and medium-sized enterprises: Complementary or incompatible?, *South African Journal of Business management*, 49(1), 1-9.
- Güzel, D. (2013). "İmalatçı Kobilerin Çeviklik Açısından İncelenmesi: Erzurum İli Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15 (1), 183-197.
- Hansen, D.R. ve Moven M.M. (2010). *Cornerstones of Cost Accounting*, Cengage Learning, 1. Basım, Kanada.
- Touhidul Islam, A. S. M. (2023a). Lean Applications To Improve Chemical Laboratory Production Capacity In The Textile Industry. *MEST Journal*, 11(1), mest journal, 11-1, 39-58.
- Touhidul Islam, A. S. M. (2023b). Framework For Successful Problem-Solving In Lean: A Focus Group Research In Malaysian Automotive. *MEST Journal*, 11(1), 59-74.
- Karakütük, S. ve Örnek, M. A. (2023). A goal programming approach to lean production system implementationS, *Journal Of The Operational Research Society*, 74(1), 403-416.
- Kasap, G.C. ve Peker, D. (2009). "Çevik Üretim: Otomotiv Ana Sanayinde Faaliyet Gösteren Bir İşletmenin Çevikliğinin Ortaya Konmasına Yönelik Bir Araştırma" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 57-78.

- Kayış, A. (2016). Güvenilirlik Analizi (Reliability Analysis), Kalaycı, Ş. (Ed.), *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri 2016* içinde (s. 403-419). 7. Baskı, Asıl Yayınları Dağıtım Ltd. Şti, Ankara.
- Khalfallah, M. ve Lakhal, L. (2021). The relationships between TQM, TPM, JIT and agile manufacturing: an empirical study in industrial companies. *The TQM Journal*, 33(8), 1735-1752.
- Kispierska-Moron, D. ve Haan, J.D. (2011). Improving Supply Chain Performance to Satisfy Final Customers: “Leagile” Experiences of a Polish Distributor. *Int. J. Production Economics*, 133, 127-134
- Koska, A., Göksu, N. ve Sünbül, M.B. (2016). “Yalın Stratejinin Faaliyet Performansına Etkisi: Kahramanmaraş Tekstil İşletmelerinde Bir Uygulama”, *Kastamanu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 284-296.
- Li, X., Mao, Z., Xia, G., & Jia, F. (2008). Study on Manufacturing Supply Chain Leagile Strategy Driven Factors Based on Customer, 4th International Conference on Wireless Communications, Networking and Mobile Computing, 1-4.
- Marodin, G. A., Frank, A. G., Tortorella, G. L., ve Fetterman, D. C. (2019). Lean production and operational performance in the Brazilian automotive supply chain. *Total Quality Management & Business Excellence*, 30(3-4), 370-385.
- Marodin, G. A., Frank, A. G., Tortorella, G. L., ve Saurin, T. A. (2016). Contextual factors and lean production implementation in the Brazilian automotive supply chain. *Supply Chain Management: An International Journal*, 21(4), 417-432.
- Marodin, G., Chiappetta Jabbour, C. J., Godinho Filho, M., ve Tortorella, G. L. (2023). Lean production, information and communication technologies and operational performance. *Total Quality Management & Business Excellence*, 34(1-2), 183-200.
- Maskel, B. (2001). The Age of Agile Manufacturing. *Supply Chain Management: An International Journal*, 6(1), 5-11.
- Mason-Jones, R., Naylor, B. ve Towill, D.R. (2000a). Lean, agile or leagile? Matching your supply chain to the marketplace, *Int. J. Prod. Res*, 38 (17), 4061-4070.
- Mason-Jones, R., Naylor, B. ve Towill, D.R. (2000b). Engineering the leagile supply chain. *International Journal of Agile Management Systems*, 2 (1), 4-61.
- Matawale, C.R. (2015). Evaluation of Leanness, Agility and Leagility Extent in Industrial Supply Chain, yayınlanmamış doktora tezi, National Institute of Technology.
- Meyers, L.S., Gamst, G. ve Guarino, A.J. (2006). *Applied Multivariate Research*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Miller, D. (1988). Relating Porter’s Business Strategies to Environment and Structure: Analysis and Performance Implications, *Academy of Management Journal*, 31 (2), 208-308.
- Nagarajan, V., Savitskie, K., Ranganathan, S., Sen, S., ve Alexandrov, A. (2013). “The Effect of Environmental Uncertainty, Information Quality, and Collaborative Logistics on Supply Chain Flexibility of Small Manufacturing Firms in India”, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 25 5, 784-802.
- Naim, M.M. ve Gosling, J. (2011). On Leanness, Agility and Leagile Supply Chains, *Int. J. Production Economics*, 131, 342-354
- Narasimhan, R., Swink, M. ve Kim, S.W. (2006). “Disentangling Leanness and Agility: An Empirical Investigation”, *Journal of Operations Management*, 24 (5), 440-457.

- Panigrahi, S., Al Ghafri, K. K., Al Alyani, W. R., Ali Khan, M. W., Al Madhagy, T., & Khan, A. (2023). Lean manufacturing practices for operational and business performance: A PLS-SEM modeling analysis. *International Journal of Engineering Business Management*, 15, 1-16.
- Purvis, L., Gosling, J. ve Naim, M.M. (2014). "The Development of a Lean, Agile and Leagile Supply Network Taxonomy Based on Differing Types of Flexibility", *Int. J. Production Economics*, 151, 100-111.
- Qamar, A. ve Hall, M. A. (2018). Can Lean and Agile Organisations within the UK Automotive Supply Chain Be Distinguished Based upon Contextual Factors?, *Supply Chain Management: An International Journal*, 23(3): 239-254.
- Qamar, A., Hall, M. A., ve Collinson, S. (2018). Lean versus agile production: flexibility trade-offs within the automotive supply chain. *International Journal of Production Research*, 56(11), 3974-3993.
- Qamar, A., Hall, M. A., Chicksand, D., ve Collinson, S. (2020). Quality and flexibility performance trade-offs between lean and agile manufacturing firms in the automotive industry. *Production Planning & Control*, 31(9), 723-738.
- Qi, Y., Kenneth K. B. ve Xiande Z. (2011). "The Impact of Competitive Strategy and Supply Chain Strategy on Business Performance: The Role of Environmental Uncertainty." *Decision Sciences*, 42 (2): 371-389.
- Qureshi, K. M., Mewada, B. G., Kaur, S. ve Qureshi, M. R. N.M. (2023). Assessing Lean 4.0 for Industry 4.0 Readiness Using PLS-SEM towards Sustainable Manufacturing Supply Chain. *Sustainability*, 15(5), 3950.
- Rahman, S., Laosirihongthong, T. ve Soha, I A. S. (2010). Impact of Lean Strategy on Operational Performance: A Study of Thai Manufacturing Companies. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 21(7), 839-852.
- Alkhwaldah, R., ALShalabi, F., Alshawabkeh, Z., Alshaar, H., Alzoubi, M., Alshawabkeh, R., ve Dweiri, M. (2023). The mediating role of organizational capabilities on the relationship between Lean Supply Chain and operational performance. *Uncertain Supply Chain Management*, 11(1), 11-20.
- Saurin, T., Marodin, G. ve Ribeiro, J. (2011). A framework for assessing the use of lean production practices in manufacturing cells. *International Journal of Production Research*, 49, 32-51.
- Sezen, B., Karakadilar, I. ve Büyükozkan, G. (2012). Proposition of a model for measuring adherence to lean practices: applied to Turkish automotive part suppliers. *International Journal of Production Research*, 50(14), 3878-3894.
- Shah, R. ve Ward, P. (2007). Defining and developing measures of lean production. *Journal of Operations Management*, 25, 785-811.
- Shah, R., ve Ward, P. T. (2003). Lean Manufacturing: Context, Practice Bundles, and Performance. *Journal of Operations Manage*, 21(2), 129-149.
- Singh, B., Garg, S. ve Sharma, S. (2010). Development of index for measuring leanness. *Measuring Business Excellence*, 14, 46-59.
- Şeker, Y. ve İşleyen, A. 2017. Muhasebe Derslerine Karşı Öğrenci Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. Ayhan, B.; Ay, M.; Avşaroğlu, S.; Akpınar, Ş. (Eds.) *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları 2017* içinde (s. 385 -396). Konya: Çizgi Kitabevi

- Tezel, A. ve Nielsen, Y. (2013). Lean Construction Conformance among Construction Contractors in Turkey, *J. Manage. Eng.*, 29, 236-250.
- Turan, H. (2018). Japon Yalın Üretim Yönetim Modelinin Türk Üretim Sektöründe Uygulanabilirliğinin İncelenmesi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 451-459.
- Vazquez-Bustelo, D. ve Avella, L. (2006). Agile manufacturing: Industrial Case Studies in Spain. *Technovation*, 26, 1147-1161.
- Virmani, N., Saha, R. ve Sahai, R. (2017a). "Identifying and Ranking Critical Success Factors For Implementing Leagile Manufacturing Industries Using Modified TOPSIS" *International Journal of Industrial and Manufacturing Engineering*, 11 (4), 900-994.
- Virmani, N., Saha, R. ve Sahai, R. (2017b). "Quantifying Key Factors Affecting Leagile Manufacturing System" *International Journal of Information and Communication Engineering*, 11 (4), 1049-1056.
- Virmani, N., Saha, R. ve Sahai, R. (2018). "Evaluating Key Performance Indicators of Leagile Manufacturing Using Fuzzy TISM Approach" *Int J Syst Assur Eng Manag*, 9 (2), 427-439.
- Wu, G.C. (2013). The Influence of Green Supply Chain Integration and Environmental Uncertainty on Green Innovation in Taiwan's IT Industry, *Supply Chain Management: An International Journal*, 18/5, 539-552.
- Yusuf, Y.Y., Gunasekaran A., Adeleye, E.O. ve Sivayoganathan, K. (2004). Agile Supply Chain Capabilities: Determinants of Competitive Objectives, *European Journal of Operational Research*, 159, 379-392.
- Yusuf, Y.Y. ve Adeleye, E. O. (2002). "A Comparative Study of Lean and Agile Manufacturing with a Related Survey of Current Practices in the UK", *International Journal of Production Research*, 40 17, 4545-4562.
- Yusuf, Y.Y., Sarhadi, M. ve Gunasekaran, A. (1999). "Agile Manufacturing: The Drivers, Concepts and Attributes", *International Journal Of Production Economics*, 62 (1-2), 33-43.
- Senge, P.M. (2013). Beşinci Disiplin Öğrenen Organizasyonun Temel Taşı, (İldeniz Ayşegül, Doğukan, Ahmet ve Pala, Barış), 16. Basım, Yapıkre迪 Yayınları, İstanbul.
- Shari H. ve Zhang Z. (1999). "A Methodology for Achieving Agility in Manufacturing Organisations: An Introduction", *International Journal of Production Economics* 62, 7-22.
- Christopher, M. (2000). "The Agile Supply Chain", *Industrial Marketing Management*, 29 (1), 37-44.
- Vazquez-Bustelo, D. ve Avella, L. (2006). "Agile manufacturing: Industrial Case Studies in Spain", *Technovation*, 26, 1147-1161.

Ek-1: Anket Formu

	K. Katılmıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	K. Katılıyorum
Lütfen aşağıdaki önermelere katılıp katılmadığınızı işletmenizin sahip olduğu değerler ve yetenekler doğrultusunda (1) ile (5) arasında puanlayınız. (1) Kesinlikle Katılmıyorum (2) Katılmıyorum (3) Kararsızım (4) Katılıyorum (5) Kesinlikle Katılıyorum					
Yalın					
İşletmem, ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabileceği tedarikçileri seçebilme imkanına sahiptir					
İşletmem, üretim girdilerini zamanında temin edebilme imkanına sahiptir					
İşletmem, stokszuz üretim gerçekleştirebilme imkanına sahiptir					
Üretim esnasında meydana gelen üretim kayıplarını belirlemek için zaman ve emek harcıyoruz					
Mamullerin, müşteri açısından önemli olmayan özelliklerini ortadan kaldırmak için zaman ve emek harcıyoruz					
Üretim yerinde, çalışanların gereksiz hareketlerini ortadan kaldırılmak için zaman ve emek harcıyoruz					
Üretim yerindeki makinelerin konumundan kaynaklı zaman kayıplarının ortadan kaldırılmasına zaman ve emek harcıyoruz					
Üretim yerinde, tamamlanmamış mamullerin üretim sürecinin akışını engellemeyecek şekilde konumlandırılması için zaman ve emek harcıyoruz					
Üretim hızını arttırma (birim üretim başına zamanı azaltmak) konusunda yönetimin ve çalışanların desteği tamdır					
Üretim yerindeki çalışma alanının verimli olması için kaynak emek ve zaman ayırırız					
Gelen sipariş veya üretim kararı içeriklerinin aynı veya benzer özellikte işlemleri gerektirmesine dikkat ederiz					
Üretim yerinde meydana gelebilecek aksaklıkların (üretimin durması, makine bozulmaları, kusurlu ürün) olmaması için önceden önlem alırız					
Üretim yerindeki akışı hızlandırmak için çalışanların donanım ve yeterliliklerini geliştirmeye (uzman eğitimi ve desteği) emek ve zaman harcıyoruz					
İşletme faaliyetleri sırasında düzenlenmesi gereken belge sayısını azaltmak için zaman ve emek harcıyoruz?					
Üretim sürecinde farklı sektör ve/veya markalara ait lisanslardan yararlanıyoruz					
Çevik					
Tedarikçilerimiz ve müşterilerimizle stratejik iş birliği (bilgi alışverişi, kaynak ve teknoloji paylaşımı) yaparız					
İşletmemizin menfaati için rakiplerle stratejik ortaklıklar (teknolojik altyapı ve yeni ürün geliştirmek) kurarız					
Sektördeki değişime hızlı bir şekilde karşılık verecek gerekli çalışan kadrosuna sahibiz?					
Sektördeki değişime hızlı bir şekilde karşılık verecek gerekli teknolojik ve ekonomik altyapıya sahibiz					
Farklı çeşitte ürünleri düşük adetlerle üretebilme imkanına sahibiz					
Gerekli durumlarda hızlı bir şekilde üretim hattını değiştirip yeni ürünlerin üretimini sağlayabilecek üretim esnekliğine ve modüler donanıma sahibiz					
Sektördeki yenilikleri görebilmek ve bunları elde etmek için alanında yetkin çalışan ve yönetici kadrosuna sahibiz					
Çalışanlarımız arasındaki hiyerarşik yapı ve işgücü sorumluluğu kesin çizgilerle bellidir					
İşletmemizde sürekli olarak ARGE faaliyetleri gerçekleştirilmektedir					

Lütfen aşağıdaki önermelere katılıp katılmadığınızı işletmenizin sahip olduğu değerler ve yetenekler doğrultusunda (1) ile (5) arasında puanlayınız. (1) Kesinlikle Katılmıyorum (2) Katılmıyorum (3) Kararsızım (4) Katılıyorum (5) Kesinlikle Katılıyorum	K. Katılmıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	K. Katılıyorum
İşletmemiz ihtiyaçlarını zamanında karşılayabilmek için sürekli olarak hammadde ve mamul stoku bulundurmaktadır					
Mamullerin tasarımında yüksek oranda bilgisayar desteğinden yararlanırsınız					
Mamullerin üretiminde yüksek oranda otomasyon sistemlerini kullanırsınız					
Beklenen veya beklenmeyen değişimlere (üretim yapısında, adetinde, çeşidinde vb. meydana gelebilecek ani değişiklikler) uygun ve zamanında karşılık verecek yeteneğe/esnekliğe sahibiz ve bu durum bizim için bir fırsattır					
Üretim kararı alırken (daha önceden yaptığım analizler eşliğinde) bir risk (satabilme konusunda) üstlenmekteyiz					

TEORİ VE PRATİKTE DİN-KÜRESEL SİYASET İLİŞKİSİ*

RELIGION-GLOBAL POLITICS RELATIONSHIP IN THEORY AND PRACTICE

Araştırma Makalesi
Research Paper

Murat ÜLGÜL**

Öz:

Uluslararası ilişkiler disiplininde ve uygulanan siyasette din uzun yıllar görmezden gelinen bir olgu olmuştur. Bunun bir sebebi sosyal bilimlerdeki rasyonalist ve pozitivist eğilimler iken, diğer sebebi ege-men ulus-devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemde devletlerin dini iç meseleleri olarak görmesi ve ayrıca tarihsel deneyimlerin etkisiyle dine olumsuz normatif anlamlar yüklenmesidir. Hem akademide hem de küresel siyasette Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliği ise bu ülkenin tarihsel ve siyasi özellikleri sebebiyle dinin en azından uluslararası ilişkilerde görmezden gelinmesi sürecini pekiştirmiştir. Dinin bu sürgün hali 11 Eylül saldırıları ile sona erse de güvenlik-merkezli bakış açısı küresel siyasette din-odaklı analizlere hâkim olmayı sürdürmüştür. Bu çalışma din olgusunun realizm, liberalizm, inşacı-lık ve eleştirel teori gibi uluslararası ilişkiler disiplinindeki ana-akım teorilere nasıl eklenilebileceğini tartıştıktan sonra bu teorik yaklaşımları esas alarak küresel siyasette dinin etkisini tarihsel olarak analiz edecektir. Çalışmanın temel hipotezi din olgusunun devlet politikalarında tek düzleme indirgenemeyecek kadar farklı roller oynadığı ve görmezden gelinmesinin küresel siyaseti anlamada ve açıklamada eksik bir yaklaşım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Küresel Siyaset, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Kimlik, Büyük Güç İlişkileri.

Abstract:

Religion has been avoided in the discipline of international relations and in practical politics for many years. The rationalist and positivist inclinations in the social sciences is one reason. The other is the governments' preference to see it as an issue of internal affairs in the international system composed by sovereign nation-states and the negative associations with religion as a result of historical experiences. American leadership in both academia and global politics contributed to the neglect of religion in international relations due to the historical and political features of this country. The exile status of religion came to an end with the September 11 attacks; yet, the security-centered approach dominated the religion-focused analysis in global politics. This article will first discuss how religion can be integrated into the mainstream theories of international relations such as realism, liberalism, constructivism, and critical theories. And then will historically analyze the effect of religion on international relations with respect to these theoretical approaches. The main hypothesis of the study is that religion plays various roles that makes it difficult to reduce religion to one dimension and its negligence would result in a deficiency when explaining and understanding global politics.

Keywords: Religion, Global Politics, International Relations Theories, Identity, Great-power Relations.

* Makale Geliş Tarihi: 15.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 03.01.2024

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mulgul@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3846-8971.

GİRİŞ

2014 yılında Kırım'ın ilhakıyla başlayan ve Şubat 2022'de askeri bir çatışma halini alan Ukrayna Krizi'nin önemli bir boyutu da ilk bakışta jeopolitik bir güç mücadelesini yansıtan gelişmelerin oldukça yüksek bir dini rekabet ve gerilimi içerisinde barındırmasıdır. Rusya tarafında Ortodoks Kilisesi ve Patriklik krizin başından itibaren, oluşturduğu “Rus Dünyası” (*Russkii mir*) kavramıyla Rus hükümetinin eylemlerine meşruiyet kazandıran bir aktör görünümünü sergilemiştir. Dini yetkililer, Putin yönetimiyle uyumlu bir şekilde, Rusya'nın “Tanrısız Batı”ya karşı Hıristiyan medeniyetinin koruyuculuğu yaptığını, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi Batılı ülkelerin teşvik etmeye çalıştığı eşcinsellik ve tüketim-merkezli hayat tarzının, geleneklerine bağlı Rus dünyasına sızmak istediğini ve Ukrayna'nın bu mücadelede bir ön cephe oluşturduğunu öne sürmüşlerdir (Hoyorun, 2022: 5-9). Ukrayna tarafında ise Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin Moskova Patrikliğinden bağımsızlığını kazanması ulusal kurtuluş mücadelesi ile özdeşleşen bir amaç haline gelmiştir. Bu amaç gereğince içeride Patriklik etkisi altındaki dini kurumlar ve yetkililerle mücadele edilirken, dışarıda uluslararası aktörlerin, ulusal Ortodoks kiliselerinin ve özellikle de Ortodoks dünyasının ruhani lideri konumundaki Fener Rum Patrikhanesi'nin desteği aranmıştır (Grigoriadis, 2022: 353-356). Ukrayna Ortodoks Kilisesi bağımsızlık hedefine 2018 yılında ulaşsa da, bu karar Rus yönetimi tarafından ABD-destekli bir kışkırtma olarak nitelendirilmiş (Vorozhko, 2018) ve dini mücadelenin seviyesi de siyasi ve askeri alandaki gelişmelerle doğru orantılı olarak artmıştır.

Ukrayna Krizi özelinde sergilenen hedefler, stratejiler ve tepkiler, söz konusu dini gerilim ve rekabetin sadece iki devlet arasında cereyan etmediğini, uluslararası bir nitelik gösterdiğini ve küresel siyasette de önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Çalışma bu bağlamda küresel siyasette din faktörünün etkisini teorik ve pratik açılarından analiz etmeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar din uluslararası ilişkilerde her zaman dikkate alınması gereken bir değişken olmuşsa da, gerek disiplin içi tartışmalarda gerekse karar alıcıların değerlendirmelerinde uzun yıllar görmezden gelinmiştir. Sosyal bilimlerin seküler bir çizgide doğup gelişmesi, modernleşme teorisinin çekim gücü ve dinin etkisinin toplumsal hayatta görülen olumsuz gelişmelerle birlikte anılması uluslararası ilişkilerde din faktörüne hak ettiği değerin verilmemesine ya da 11 Eylül sonrası dönemde olduğu gibi terörizm ve güvenlik gibi kısıtlı perspektifler altında çalışılmasına neden olmuştur (Fox, 2001: 54-59). Oysaki din, çalışmanın vurgulayacağı üzere, devletlerin gücünü etkileyen, kimliklerini oluşturan, ittifak ortaklarını ve rakip görülen devletleri belirleyen, dış politika amaçlarını şekillendiren ve kişiler ve toplumsal örgütler yoluyla politika oluşumunu etkileyen önemli bir değişken olarak uluslararası ilişkiler disiplinindeki teorik tartışmalarda ve uygulanan dış politika davranışlarında önemli bir faktör konumundadır (Warner ve Walker, 2011: 118-126).

Çalışmanın ilk bölümünde uluslararası ilişkiler disiplininde din faktörünün yeri ve bu olgunun yıllarca görmezden gelinmesinin tarihsel seyri ve sebepleri incelenecektir. İkinci bölümde bazı yazarların tercih ettiği üzere din-merkezli yeni bir uluslararası ilişkiler teorisi ya da yaklaşımı geliştirmek yerine, din olgusunun mevcut uluslararası ilişkiler teorilerine

eklemlenebileceği, realizm, liberalizm, inşacılık ve eleştirel teoriler özelinde analiz edilecektir. Üçüncü bölümde ise bu teorilerin dinin rolünü açıklama ve sergileme güçleri uygulamada küresel siyasetteki tarihsel gelişmeler üzerinden ortaya konulacaktır. Çalışmanın temel hipotezi, din olgusunun devlet politikalarında tek düzleme indirgenemeyecek kadar farklı roller oynadığı ve görmezden gelinmesinin küresel siyaseti anlamada ve açıklamada eksik bir yaklaşım olacaktır.

1. GÖRMEZDEN GELİNER BİR OLGU OLARAK DİN

11 Eylül saldırıları ve akabinde gerçekleşen ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri dünya siyasetinde günümüzde etkileri halen devam eden önemli gelişmeleri tetiklediği kadar uluslararası ilişkiler ve uluslararası güvenlik disiplinde terörizm, küreselleşme ve kimliksel faktörler konularında yeni tartışmalara da zemin hazırlamıştır (Güntay, 2020). Disiplindeki yenilenmiş tartışma ortamının bir diğer önemli odak noktası ise din olgusu olmuştur. Gerek saldırıları gerçekleştirenlerin İslam dininin radikal bir okumasına dayanarak eylemlerini açıklamaları gerekse de 1970'li yıllardan itibaren Amerikan siyasetinde güç kazanan evanjeliklerin Cumhuriyetçi Parti ve neo-muhafazakar gruplarla yakın ilişkileri ve bunun ABD'nin dış politika eylemlerine yansımaları disiplinde dine yönelik ilginin aniden canlanmasına neden olmuştur. Son dönemde COVID-19 krizinin sağlık güvenliğiyle ilgili çalışmalara ivme kazandırması örneğinde olduğu gibi uluslararası konjonktürde meydana gelen ani gelişme ve olayların akademik çalışmalara ivme kazandırması normaldir. Uluslararası ilişkiler literatüründe de tuhaf olan 11 Eylül saldırılarından sonra din olgusuna artan aşırı ilgi değil, 1948'de İsrail'in kurulmasından 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesine, nükleer savaş tehlikesi boyutuna ulaşan Pakistan-Hindistan gerginliğinden 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar birçok önemli uluslararası olayı etkilemiş bir değişkenin uzun yıllar görmezden gelinmesi ve ancak saldırılardan sonra uluslararası ilişkilere entegre edilmeye çalışılmasıdır (Fox ve Sandler, 2004).

Söz konusu görmezden gelmenin arkasında sosyal bilimlerin gelişim süreci ve uluslararası siyasetin etkisi bulunmaktadır. Başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimler Aydınlanma Çağı'nın düşünsel etkileri merkezinde gelişmişlerdir. Sosyoloji biliminin kurucu isimleri olarak sayılan Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim gibi düşünürler dini, insanlar tarafından toplumsal ihtiyaçları sağlaması amacıyla oluşturulmuş bir araç olarak değerlendirmiştir. Weber ve Durkheim'in dine yaklaşımları daha olumlu olmasına rağmen, söz konusu isimlerin hepsi modern bilimin, teknolojinin, şehirleşmenin ve eğitimin gelişmesiyle birlikte rasyonel düşünce biçiminin ve akılcılığın, dinin varsayımsal ve gözlemlenemeyen açıklayıcılık gücüne üstün geleceğini iddia etmişlerdir. Literatüre modernleşme veya sekülerleşme tezi olarak geçen bu düşünce, toplumların gelişmesiyle birlikte dinin dünyevi gelişmelerde önemsiz bir güç haline geleceğini belirtirken, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından oldukça geç bir tarihte doğan uluslararası ilişkiler dâhil olmak üzere kökeni sosyoloji disiplinine dayanan tüm sosyal bilim alanları modernleşme tezinin varsayımına dayanarak gelişmişlerdir (Fox ve Sandler, 2005: 296-297; Şahin, 2016: 87-90).

Daha da önemlisi, nasıl 11 Eylül saldırıları ile din uluslararası ilişkilerde uzun yıllar bulunduğu sürgünden geri döndüyse (Petito ve Hatzopoulos, 2003), bu sürgünün sebebini de dünya siyasetinin gelişmeleri bağlamında değerlendirmek gerekir. İlerleyen sayfalarda anlatılacağı üzere, özellikle sınırlarını genişletmek isteyen imparatorlukların dini bir ideolojiyi arkalarına alarak hareket etmeleri ile din ve devlet arasında oluşan işbirliğine dayalı yönetim modeli, Avrupa kıtasında on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda din savaşları ile önemli oranda aşınmıştır. 1618-1648 yılları arasında Protestanlar ve Katolikler arasında görülen kanlı çatışmalar bir siyasi yapı kimliği olarak dinin uluslararası sistemde zararlı, tehlikeli ve rasyonel olmayan bir ideoloji olarak görülmesine yol açarken, 1648 Vestfalya Antlaşması ile dinin yönetilmesi *cuius regio eius religio* (kimin toprağı onun dini) ilkesi uyarınca devletlerin iç işlerine bırakılmıştır.¹ Bir başka ifadeyle, dine olumsuz özellikler yüklenildiği gibi, yapısı itibarıyla sınır-aşan niteliğe sahip dini ideolojinin, sınırları belli devletlerin içine hapsedilmesiyle uluslararası ilişkilerdeki etkin rolü azaltılmıştır. İlerleyen dönemlerde sınırları belli devlet yapısına uygun olarak ulus ve milliyetçiliğin gelişimiyle birlikte din de siyasi yapı kimliği olarak yakın zamana kadar bir seçenek olarak görülmemiş ve değerlendirilmemiştir.

Bu noktada yukarıda değinilen iki faktörün, yani sosyal bilimlerin gelişim süreci ve dünya siyaseti gelişmelerinin kesişim noktası olarak ABD'nin dinin görünmezliğine yaptığı etkiye özel olarak değinilmelidir. Bu aslında oldukça ironik bir iddiadır çünkü ABD'nin bağımsızlığından bile önce, ilk Avrupalı göçmenlerin kıtaya ayak basmasından itibaren Yeni Dünya olarak bilinen topraklar dini duyguların çok yoğun olarak yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Göçmenlerin önemli bir bölümünü Avrupa kıtasındaki din savaşlarından kaçan Protestanlar oluşturmuş ve hatta Puritanlar gibi dini gruplar Amerika kıtasını “Yeni İsrail”i, yani Tanrı'nın Krallığını, kuracakları topraklar olarak görmüşlerdir (Spector, 2009: 15-16). Bununla birlikte, yeni kıtada oluşmaya başlayan toplumsal kimlik, kendini her anlamda Avrupa kıtasından ayırma esasına dayanmış ve bu durum İngiliz monarşisine karşı izlenen bağımsızlık savaşı sürecinde daha da keskinleşmiştir. Amerikalılar gerçek anlamda Aydınlanma döneminin bayrağını Avrupalılardan ve özellikle İngilizlerden ziyade kendilerinin taşıdıklarını iddia ederken, Avrupa kıtasını dini bağnazlık ve çatışmalarla, ABD'yi ise dini grupların özgürce bir arada yaşayacakları bir siyasi düzen ile birlikte resmetmişlerdir (Spellberg, 2018). Bu bağlamda Amerika'nın kurucu liderleri din ve devlet arasında bir “ayrılık duvarı” inşa ederek yasal zeminde iki kurumun birbirine müdahale etmesini önlerken, aynı zamanda dinin “serbest pazar modeli”ni benimseyerek her çeşit dini inancın toplumsal boyutta özgür biçimde hareket edebilmesini sağlamışlardır (Lambert, 2003).

¹ Doğal olarak bu siyasi evrimin tek bir savaş ya da barış antlaşması sonucunda gerçekleşmediği not edilmelidir. Philpott'un (2000: 209-213) açıkladığı gibi, Avrupa'da devletin dini kurumlar üzerinde egemenlik kurması iki taraf arasında on üçüncü yüzyıldan itibaren görülen bir mücadelenin sonucudur. Vestfalya'nın bir dönüm noktası olarak görülmesinin sebebi bu tarihten sonra dinin bir savaş sebebi olarak kullanılması uygulamasının sona ermesi ve daha da önemlisi devletlerin egemenlik hakları üzerinde Katolik Kilisesi gibi ulus-aşan bir otoritenin yetkisinin reddedilmesidir.

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir süper güce dönüşerek dünya siyasetinde başrol oynaması ve eğitim alanında da üniversiteleri, düşünce kuruluşları ve aydınları ile uluslararası ilişkiler disipliniyi şekillendirmesiyle birlikte iç politikadaki bu çelişkili durum dış politikaya yansımıştır. Disiplindeki geleneksel teoriler olan realizm ve liberalizm Soğuk Savaş döneminde dinden soyutlanarak ele alınırken, rasyonel düşünce ve ölçülebilir metodolojiye dayanan davranışsalcılık disipline hâkim olmuş ve bu bağlamda soyut, ölçülebilir olmayan ve halen tehlikeli bir ideoloji sayılan din uluslararası politikayı şekillendiren bir değişken olarak ele alınmamıştır. Bu akademik eğilim, dinin 1976 ve 1980 başkanlık seçimleriyle Amerikan iç politikasına ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi ve İran İslam Devrimi ile uluslararası siyasete girdiğinin açık bir şekilde görüldüğü 1980-sonrası dönemde bile devam etmiştir. Öyle ki, Philpott dört büyük uluslararası ilişkiler dergisinin 1980 ve 1999 yılları arasındaki toplam yayınlarında sadece altı makalenin dini etkili bir faktör olarak ele aldığını tespit etmiştir (Philpott, 2002). Seküler düşünce Amerikan dış politikasına da yansımış ve her ne kadar bütün Amerikan başkanları dinin kişisel hayatlarında ve siyasi kararlarında önemli rol oynadığını iddia etme gereği duymuşlarsa da (Bonnell, 1971: 13-15), önemli dış politika kararlarında dini ihmal ettikleri görülmüştür. Bu durum en açık şekilde ABD yönetiminin İran İslam Devrimini öngörememesinde ve Afganistan ve Irak müdahalelerinin ardından İslam dünyasından gelebilecek tepkileri doğru tespit edemesinde kendini göstermiştir.

2. TEORİK AÇIDAN DİN-KÜRESEL SİYASET İLİŞKİSİ

Dinin önemli uluslararası gelişmelerde etkili bir rol oynadığının belirginleşmesiyle birlikte bazı araştırmacılar nasıl ekonomik ilişkilerin uluslararası siyasetteki önemini anlaşılmasıyla bir uluslararası politik ekonomi alanı oluşmuşsa, benzer şekilde dini odak noktası kabul eden bir uluslararası politik teoloji alanının geliştirilmesini savunmuştur (Kubalkova, 2000). Disiplinde daha kabul gören bir yaklaşım ise ayrı bir çalışma alanına çok da gerek kalmadan dinin uluslararası ilişkiler teorilerine eklenilebileceğini ve önemli bir ara değişken olarak uluslararası ilişkilerdeki önemini açıklanabileceğini öne sürmektedir. Örneğin Sandal ve Fox, uluslararası ilişkilere güvenlik ve güç odaklı yaklaşan realist teorinin temelinde dinin dışlanmadığını ve Thucydides, Machiavelli ve Hobbes gibi geleneksel düşünürlerin dini inanç gibi ahlaki unsurlara dayanarak siyaset yapılmaması konusunda karar alıcılara tavsiyelerde bulunmuşlarsa da, anarşik uluslararası sistemde dinin etki yaratma gücünü teslim ettiklerini belirtmektedirler (Sandal ve Fox, 2023: 318). Gerçekten de ulusal çıkarın artırılmasını devlet adamları için ana motivasyon kaynağı olarak gören realist uluslararası ilişkiler teorisi için din, bu çıkarları gerçekleştirmede önemli bir araç konumundadır.

Öncelikle din, dış politika eylemlerine meşruiyet sağlayarak bir devletin en önemli güç kaynağı olarak değerlendirilebilecek insan gücünü yönlendirmede tarih boyunca etkili bir rol oynamıştır. Roma İmparatorluğu'ndaki taht mücadelesi sırasında haç işareti taşıyanların zafere ulaşacağına ilişkin rüyasının ardından Hıristiyanlık işaretlerinin pagan ayinlerinden daha güçlü bir araç olduğu sonucunu çıkaran Konstantin'in, asıl rüyası olan evrensel

bir imparatorluğa da ancak evrensel bir ideoloji ile ulaşabileceği gerçeğini görmesi dinin politika davranışlarını meşrulaştırıcı gücü açısından okunmalıdır (Odahl, 2004). Yakın dönemden benzer bir örnek, eski Irak lideri Saddam Hüseyin’in Körfez Savaşı sırasında kendisini “Müslüman kahraman” olarak sunmaya yönelik yoğun bir çaba içerisine girmesi ve tamamen siyasi ve ekonomik sebeplere dayanan Kuveyt’i işgal girişimini, İsrail, Filistin ve kutsal mekânların dokunulmazlığı vurgularıyla dini bir mücadele olarak gösterme girişimidir (Piscatori, 1991). Dini kişiliği yüksek olarak nitelendirilmesi zor bir lider olan Saddam Hüseyin’in bu eylemlerinin temelinde işgali Arap halkı gözünde meşrulaştırmak ve ABD’nin ve uluslararası kamuoyunun tepkilerini önlemek gibi realpolitik amaçlar yattığı söylenebilir.

Dış politika davranışlarını meşrulaştırıcı gücünün yanında din, realist teori bağlamında yumuşak gücü artırıcı etkisi açısından da önemlidir. Yumuşak güç bir devletin askeri güce başvurmadan diğer halkları ve devletleri etkilemek suretiyle dış politika amaçlarını gerçekleştirme yeteneğidir ve dayandığı kültürel, ideolojik ve kurumsal faktörler sebebiyle din ile yumuşak güç arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur (Nye, Jr., 2004). Bu bağlamda Çin gibi resmi devlet ideolojisi gereği din ile arasına mesafe koyan devletler de dâhil büyük-küçük birçok devletin, günümüzde artan oranda dini kurumlar, değerler ve hassasiyetleri dış politikalarına entegre ettikleri görülmektedir (Mandaville, 2023). Bettiza (2020) da yumuşak gücü sergileme yeteneği bakımından bazı devletlerin “kutsal sermaye” olarak adlandırdığı sembolik, kültürel ve ağ avantajlarına sahip olduğunu ve bu sermayenin diğer devletler üzerinde etki doğurmada önemli bir çarpan etkisi yarattığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan ve İsrail gibi devletlerin kutsal mekânlara erişimi kontrol etmeleri, son dönemde Türkiye’nin “İslam dünyasının sözcüsü” imajı örneğindeki (Gülmez ve Dursun, 2021: 151) gibi devletlerin kendilerine özel uluslararası rol benimsemeleri veya Rusya-Ortodoksluk ilişkisindeki gibi bazı devletlerin tarihsel olarak belirli dinlerle özdeşleşmeleri realpolitik bağlamda önemli bir güç kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Synder (2011) klasik realizme göre daha pozitivist, devlet-merkezli ve liderin kişiliğinden ya da insan doğasından ziyade uluslararası sistemin yapısına odaklanan yeni-realizmin (neo-realizm) dahi din ile uyumsuz olmadığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda yeni-realizmin uluslararası sisteme ilişkin temel bağımsız değişkeni olan güç dağılımında dinin zorlama, ikna, yasal otorite sunma ve destek mobilizasyonu ile merkezi bir rol oynayabileceği belirtilmektedir. Din ayrıca anarşik uluslararası sistemde başlıca amaç olan hayatta kalma da dâhil devletlerin çıkarlarını şekillendirebilmekte, dini kaynakların yoruma açık olması ise bazı devletleri hegemonya arayışına iterken bazılarını da daha savunmacı stratejilere yöneltebilmektedir. Hatta dini görüşler uluslararası sistemin yapısına ilişkin temel tartışmaların da özünü oluşturabilmektedir. Bu bağlamda Protestan düşünceye dayanan, birimlerin farklılaşmasını, bağımsızlığı ve egemenliği önceleyen uluslararası sistem düşüncesiyle, daha hiyerarşik bir görüntü sergileyen Katolik- ve İslam-merkezli dünya görüşlerinin tarihte ve günümüzde uluslararası sistemin temel karakteristiğini tanımlamak için sürekli bir rekabet içerisinde olduğu öne sürülmektedir.

Realizm gibi devletlerin çıkarları peşindeki rasyonel aktörler olduğunu vurgulayan fakat farklı olarak bu çıkarların işbirliği ile de gerçekleşebileceğini öne süren liberal teoriler de din olgusu ile uyumludur. Snyder (2011) modern dönemde savaş yerine serbest ticaret yaparak barış içerisinde bir arada yaşayan liberal demokratik devlet anlayışının Protestan reformunun bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda özellikle 1990'lı yıllarda uluslararası ilişkiler disiplininde neredeyse bir yasa statüsünde görülen (Levy, 1994: 352) ve demokratik devletlerin birbiriyle savaşa girmeyeceğini öne sürerek ABD'nin başta Afganistan ve Irak olmak üzere dünya genelinde demokratikleştirme stratejilerini de şekillendiren demokratik barış teorisinin temelinde Protestanlığın kapitalist orta sınıfın gelişmesini savunan ahlaki felsefesinin yattığı söylenebilir.

Serbest ticaret ve demokratik rejimlerin yanında liberal teoriler, uluslararası barış ve işbirliğinin sağlanması için uluslararası hukuk, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının rollerini de bağımsız değişken olarak ele alırlar ve din de bu olgularla yakın bir ilişki içerisinde. Tarih boyunca dinler toplumların uyumlu bir şekilde yaşaması için yasalar ortaya koymuşlardır ve modern dönemde akılcılığın gelişmesinden önce hukuk sistemleri de dini otoriteler tarafından şekillendirilmiştir. Uluslararası hukukun temel kaynaklarından biri olarak örf ve adet kuralları ele alındığında, günümüzde uluslararası ilişkilere yönelik bazı önemli kuralların temelinde de dini fikirler yatmaktadır. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Katolik din adamları tarafından geliştirilen ve günümüzde uluslararası sistemde güç kullanımına yönelik sınırları koyan "haklı savaş" kavramıdır (Langan, 1984). Bununla birlikte modern dönemde de dünyanın her noktasından çeşitli dini grupların ırkçılık, insan hakları, nükleer silahsızlanma, küresel yönetim, uluslararası göç ve daha birçok konuda kendi öğretileri ile uluslararası alanda var olan kuralları uyumlaştırma gayretiyle uluslararası hukuku geliştirmeye katkı yaptıkları görülmektedir (Janis ve Evans, 2004). Benzer şekilde dini grupların, sivil toplum kuruluşlarının ve din-odaklı uluslararası kuruluşların eşitlikçi kalkınma çabalarını desteklemek, uluslararası gündemi şekillendirmek, dini nitelikli baskı ve ayrımcılığı önlemek ve dini özgürlükleri korumak ve geliştirmek için başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlere aktif katılım gösterdiklerine de şahit olunmaktadır (Arsheim, 2016: 490). Son olarak dini grup ve örgütlerin farklı inanç grupları arasında etkileşim sağlama, bilgi toplama ve yayma özellikleri ile epistemik otorite olma, kamuoyu oluşturma ve şekillendirme, özellikle çatışma sonrası barış inşa süreçlerine katkı yapabilecek aktör niteliği gösterme ve benzeri özellikleri sebebiyle liberal teori bağlamında incelenebileceği de söylenebilir.

Uluslararası ilişkiler teorileri arasında dini entegre etme bakımından sıkıntı yaşamayacak başlıca teori ise inşacıdır. Toplumsal gerçekliğin yapılandırılması sorunsalına odaklanan inşacılık, olguların, kuralların, çıkarların ve davranışların nasıl şekillendirildiğini açıklamaya çalışırken özellikle kendisi de sosyal etkileşim sonucu oluşan kimliklere özel bir önem atfeder. İnşacılar kimliğin çıkar kavramının temelini oluşturduğunu, devletlerin çoğu zaman kimliklerini onaylatmak için hareket ettiğini, işbirliği yapılacak ya da tehdit olarak görülecek aktörler üzerinde kimliğin belirleyici olduğunu, bununla birlikte sosyal

etkileşim sonucu oluşan kimliklerin de sabit olmadığını ve zaman ve şartlara göre değişebileceğini öne sürmektedirler (Rumelili, 2018: 159-160). Din ve inançlar da kimliklerin ana bileşenlerinden biri olarak devletlerin dış politikalarında, stratejilerinde, çıkarlarında, dost ve düşman algılarında ve toplumsal tepkilerde oluşturucu, şekillendirici ve sınırlandırıcı bir etkiye sahiptir. Samuel Huntington'ın (2021) dünyayı büyük ölçüde dini farklılıklara göre sekiz kısma ayıran “Medeniyetler Çatışması” tezi, Alexandr Dugin'in (2017) mistik bir Ortodoksluğu merkeze alan Avrasyacılık ideolojisi ve en önemlisi 11 Eylül saldırılarının ardından kaosa sürüklenen Ortadoğu'da güçlenen radikal İslami hareketler dini kimlik ile uluslararası gelişmeler arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koyan başlıca örnekler olmuşlardır.

Son olarak uluslararası ilişkiler teorisinde “eleştirel teori” kategorisinde değerlendirilen ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak geleneksel teorilerin karşısında konumlanan yaklaşımların da din olgusuna çok yabancı olmadığı vurgulanmalıdır. Bu teorilerin çıkış noktası olarak değerlendirilebilecek Marksizm'in isim ve fikir babası Karl Marx “din insanın afyonudur” ifadesini kullanarak dinin kapitalist sınıf tarafından toplumların esas problemlerine odaklanmasını engelleyen yapay bir ideoloji olduğunu savunmuştur. İdeal ve sınıfsız bir düzene geçilmesiyle birlikte aynı modernleşme teorisinin savunucuları gibi dine gerek kalmayacağını ifade eden Marx, yine de dinin toplumsal yaşamda oynadığı rolü de teslim etmiştir. Örneğin, Marx bir yandan politik düzenin Tanrı tarafından yönetildiğini öne sürerek yerleşik düzeni desteklediği için dini bütün toplumsal sorunların anahtarı ilan etmiş, diğer taraftan ise onun insanlara teselli veren ve ruhsuz dünyaya ve ıstıraba karşı protesto niteliği göstererek yardımcı olan olumlu yönüne de vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Marx, tarihte yaşanan büyük mücadelelerin din ve iktidar uğruna yapılmış gibi görünse de aslında ekonomiyle ilgili olduğunu ve insanın kendine yabancılaştırmasının ifadesi olan dinin eleştirilmesi ve ortadan kalkması gerektiğini savunmuştur (Yargı, 2020).

1980'li yıllardan sonra gelişme gösteren ve pozitivist uluslararası ilişkiler teorilerine yönelik sadece ekonomi-merkezli bir cevaptan uzaklaşan yakın dönem eleştirel yaklaşımlar ise dini Marx'dan oldukça farklı ve yaratıcı açılardan analizlerine dahil etmişlerdir. Kubalkova (2000: 681-684) eleştirel yaklaşımların -kendisi postmodern olarak ifade etmektedir- dayandığı yorumlama ve yansımaya-merkezli bilgiye ulaşma biçiminin ve dışarda objektif olarak gözlemlenen bir dünya yerine araştırmacının iç dünyasına ve öz-kimliğine odaklanan ontolojik ve epistemolojik farklılığının, teologların ve din adamlarının düşünceleri ve çalışmaları ile önemli benzerlikler gösterdiğini iddia etmektedir. Örneğin, dil ve söyleme odaklanan ve anlamları metinlerin dışında bulmaya çalışan post-yapısalcı yaklaşımlar ile hayata ilişkin anlamı kutsal metinlerin yardımıyla, fakat onların da ötesinde, gözlemlenemeyen bir düzende arayan din adamları arasında neyin bilinebileceği ve bilgiye nasıl ulaşılacağı konusunda ortak bir bakış açısı bulunmaktadır. Bu bağlamda Tanrı nasıl rasyonel düşünce ve bilimsel deney ve gözlemlerle tespit edilemiyorsa ve bireyin aradığı cevapları bulması için içsel bir yolculuğa çıkması gerekiyorsa, post-yapısalcılık gibi eleştirel yaklaşımlar için de uluslararası düzeni anlamak ve sistem içerisinde gizlenmiş güç ilişkilerini tespit etmek sadece pozitivist yöntemlerle mümkün olmamaktadır ve araştırmacının kendisinden bağımsız ve

objektif bir sosyal gerçekliğin olmadığı da kabul edilmek zorundadır. Ayrıca Batı-merkezli, dini dışlayan geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin, Batı-dışı uluslararası sistemi, din de dahil kimliklerin önemini, dinin hiyerarşik güç ilişkilerine etkisini ve bu güç ilişkilerine nasıl karşı koyulabileceğini inceleyen post-kolonyalizm gibi teoriler tarafından sorgulandığı da görülmektedir (Scott, 2012; Joy ve Duggan, 2012; El Amrani, 2022). Bu bağlamda dine eleştirel bir bakış getiren seküler mantıktaki Marksizm'den farklı olarak, eleştirel teorilerin asıl hedefinin gerçeğe ve bilgiye yönelik pozitivist yaklaşımın sorgulanması olduğu ve bu bağlamda dine disiplinde alan açtığı söylenebilir.

3. UYGULANAN POLİTİKALARLA DİN-KÜRESEL SİYASET İLİŞKİSİ

Bu noktaya kadar dinin uluslararası ilişkilerde görmezden gelinme sebepleri, dine son zamanlarda disiplinde artan ilginin arkasında yatan faktörler ve dinin uluslararası ilişkiler teorilerine nasıl entegre edilebileceği açıklandı. Teorik yaklaşımların ötesinde uygulamada dinin uluslararası ilişkilere etkisini ise, büyük ölçüde realpolitik faktörlerle açıklanan küresel siyaset gelişmeleri üzerinden incelemenin analize güçlü bir test olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir (George ve Bennett, 2005). Tabii ki burada iddiamız dini faktörlerin küresel siyasette temel belirleyici bağımsız değişken olduğu ve özellikle büyük devletlerin küresel stratejilerini dini esaslar üzerinden yürürlüğe koyduğu değildir. Bununla birlikte dinin tarihsel ve güncel olarak dikkate alınması gereken önemli bir ara değişken olduğu ve sadece dış politikada bir araç olarak kullanılmasından öte, güç, çıkar, kurum ve kurallar, kimlik, dünya görüşü ve değişim talepleri ve hareketleri bağlamında büyük güç ilişkilerine ve dolayısıyla küresel siyasete etkisi bu bölümde analiz edilecektir.

Daha önce açıklandığı üzere, Konstantin dini sembollerin yardımıyla Roma İmparatorluğu'ndaki taht mücadelesini kazandıktan sonra hem kişisel olarak Hıristiyanlığa bağlanmış hem de bu dinin yönetim stratejisindeki önemini keşfederek dış politikada evrensel bir imparatorluk kurma amacına da ancak kelime olarak evrensel, her şeyi bir arada tutan ve içeren anlamına da gelen Katoliklik ile erişebileceğine inanmıştır. Bununla birlikte din ve dış politika arasındaki ilişki Roma İmparatorluğu'nda Konstantin ile başlamış değildir. Ondan önce de Roma İmparatorları topraklarını genişletmek ve bu amaçla askerlerini motive etmek için dini sembollerden yararlanmışlardır. Örneğin, eski bir Zerdüş güneş tanrısı olan Mithras, Roma ordusunda önemli bir kült oluşturmuş ve doğuya sefere giden Roma askerleri, kutsal bir boğayı kılıcıyla ve tek eliyle savaşıp öldürerek dünyayı ve varlıkları yaratan Mithras'tan etkilenerek şiddet kullanarak ve kan dökerek yeni ve güzel bir dünya yaratılabilecekleri inancını taşımışlardır (Holloway, 2016: 98-99). Gerçekten de antik dönemden gelen inançlar savaşı yıkıcı bir şiddet gösterisinden ziyade yaratıcı bir eylem olarak nitelemişler ve Zeus da dahil birçok tanrı, tanrısal statülerine savaş ile ulaşmışlardır. Bu durum kimliksel açıdan toplumlara savaşçı bir özellik verirken, yöneticiler topraklarını genişletirken dini figürlerden araçsal olarak da faydalanmışlardır. Antik dönemde din aynı zamanda hukuksal bir mekanizma işlevi de görmüştür. Savaşlarda kimin haklı olduğu ya da savaşı kimin kazandığını ilan eden Delfi Kahini, bir yandan devletler arasında hukuksal

bir otorite olurken, bulunduğu tapınağı kimin kontrol edeceği de bölge güçleri arasında bir rekabet unsuru haline gelmiştir (Mitchell ve Rey, 2021).

Sadece yukarıdaki antik dönem örneği üzerinden dinin araçsal, kurumsal, kimliksel ve var olan dünyayı değiştirme/dönüştürme özelliği üzerinden eleştirel yönleriyle devletler arasındaki ilişkileri etkilediği görülür. Bununla birlikte dinin uluslararası siyasete daha açık etkisine, İbrahimi dinlerin ortaya çıkması ve imparatorlukların belli dinleri temsil etme iddiasıyla topraklarını genişletmesi ve karşı karşıya gelmeleriyle şahit olunmuştur. Özel bir gruba – İsrailoğulları'na – gönderilen bir inanç olduğu belirtilen Yahudiliği bir kenara bırakırsak, gerek Hıristiyanlığın gerekse İslam'ın evrensel özelliği, imparatorlukların yayılmacı niteliği ile uyum göstermiştir. Papalık ile yakın ittifak kuran ve 'gerçek' Katolik devlet olma iddiasını vurgulayan Karolenj İmparatorluğu, Ortodoks Hıristiyanlığın merkezi konumundaki Bizans İmparatorluğu ve onun 1453 yılında yıkılmasının ardından Üçüncü Roma ideolojisiyle Hıristiyanlığın üçüncü ve son merkezi olduğu görüşünü savunan Rus İmparatorluğu, İslam'ın koruyuculuğu ve merkezi rollerini üstlenen Abbasi Hanedanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ve hatta doğuda Budist evreni temsil iddiasındaki Tibet İmparatorluğu ve Taoculuğu resmi olarak destekleyen fakat yöneticileri Konfüçyüsçülük ile daha yakın olan T'ang Hanedanlığı Avrasya coğrafyasında sadece realpolitik çıkarları bağlamında değil, dini ideoloji bağlamında da karşı karşıya gelen ve çatışan başlıca büyük güçler olmuşlardır (Beckwith, 2009: 147-150).

Bu dönemde dinin araçsal, kurumsal, kimliksel ve dönüştürücü rolleri rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Her ne kadar maddi güç imparatorlukları kurma ve geliştirmede temel etken olsa da, geniş topraklarda farklı özelliklere ve ihtiyaçlara sahip toplulukları kontrol etmek için yöneticiler güç kullanmadan ve meşruiyete dayalı bir yönetim stratejisine gereksinim duymuş ve bu amaçla da dini kuralları stratejilerinde, bazen realpolitik çıkarlarla çelişecek derecede bile, benimsemişlerdir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in babası Ertuğrul Bey Anadolu'ya doğru ilerlerken Moğolların Selçukluları ağır yenilgiye uğratmakta olduklarını görmüş, danışmanları da galiplere destek vermenin daha mantıklı bir adım olduğunu belirtmişlerdir – realist teoride *bandwagoning* (peşine takılma) stratejisi. Ertuğrul Bey ise bu önerilere tepki göstermiş ve Hz. Hızır gibi çaresiz kalanın imdadına yetişmenin daha uygun bir davranış olacağını belirtmiştir. İlerleyen dönemde Osmanlılar topraklarını genişletirken İslam'daki gaza ideolojisinden de faydalanmışlar ve daha çok Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını hedef almışlardır. Bununla birlikte Müslümanlar arasında bir çatışma çıktığında Osmanlı yöneticileri *farz-ı ayn* (her Müslümana düşen zorunlu ödev) olarak görülen müminler üzerinden zulmü kaldırma görevinin, *farz-ı kifaye* (başkası tarafından da gerçekleştirilebilecek ödev) niteliğindeki Müslüman olmayanlara karşı savaştan daha önemli olduğuna hüküm getirmiş ve Bizans'a karşı askeri seferleri yarıda bırakmak zorunda kalmışlardır (Baş, 2011: 57-60). Bu örnekler İslam'ın Osmanlı Devleti stratejilerinde sadece araçsal bir konumda olmadığını, aynı zamanda inşacı teorideki eylemlerin sonucundan ziyade kimliğe uygun davranış biçimine verilen önemi vurgulayan uygunluk mantığı (*logic of appropriateness*) ilkesi (Risse,

2017: 253) uyarınca dini kural ve normların dış politikayı şekillendirici ve sınırlandırıcı bir etkisinin olduğunu da göstermektedir.

Ortaçağ döneminde dinin uluslararası sistemdeki kurumsal ve dönüştürücü etkisine ise dönemin Avrupa siyasetinden örnekler verilebilir. Ortaçağ Avrupası kurumsal olarak organize olmuş ve siyasi yapıları hiyerarşik olarak kontrol eden Katolik Kilisesi'nin otoritesi ile birlikte anılmaktadır. Bu dönemde devletler arasındaki sınır anlaşmazlıkları, yeni keşfedilen toprakların sahipliği, savaşın yönetimi ve anlaşmaların bağlayıcılığı gibi birçok uluslararası hukuk meselesinde Papalığın bir hakemlik ve karar mekanizması işlevi taşıdığı görülmüş (Shaw, 2017: 14) ve Katolik Kilisesi, kıtada siyasi kontrol peşindeki güçler için bir taraftan tehdit unsuru diğer taraftan işbirliği yapılması gerekli bir aktör olmuştur. Bununla birlikte, Kilisenin her iki dünyayı kapsayan olağanüstü gücü ve bunun getirdiği yozlaşma on yedinci yüzyılda Protestan hareketine yol açmıştır. Kilise tarafından anlatılan var olan düzeni sorgulayan, Hıristiyanların İncil'i aracısız bir şekilde okumasını ve yorumlamasını teşvik eden ve gerçek bilgiye bireyin kendisi tarafından yorumsal olarak ulaşabileceğini savunan Protestan hareketi bilginin toplumsal ölçüde demokratikleşmesinin mümkün olduğunu göstermiş ve bu bağlamda eleştirel teorinin de tarihsel kaynaklarından birini oluşturmuştur (Sanbonmatsu, 2004: 44). Hareket aynı zamanda Avrupa siyasetinde, daha sonra dünya geneline de yayılacak olan, imparatorluktan ulus-devlet modeline dayanan bir dönüşümün başlangıcını oluşturmuş ve kıtadaki büyük güç siyasetini de yapısal olarak değiştirmiştir.

Daha önce anlatıldığı üzere, modern dönemde uluslararası siyaset Vestfalya düzeninin koyduğu kurallar çerçevesinde gelişmiş, din bir içişleri meselesi olarak görülürken devletler arasındaki ilişkilerde bir etken olarak vurgulanması hem bilimsel çalışmalarda hem de uygulanan politikalarda önemli oranda azalmıştır. Bununla birlikte, din uluslararası güç siyasetini yukarıda anılan parametrelerde etkilemeyi sürdürmüştür. İlk olarak, din devletlerin dış politika çıkarlarını korumada ve genişletmede önemli bir araç olmaya devam etmiştir. Napolyon Savaşları'nın ardından Rus Çarı I. Alexander'ın liderliğini yaptığı "Kutsal İttifak" projesi ile Rusya, Avusturya ve Prusya, İncil'in emirleri doğrultusunda ortak bir politika izleyeceklerini ifade etmişlerdir. Dini tanımlamaya rağmen ittifak daha çok realpolitik değerlendirmelerin bir ürünü olmuş, yıkıcı çatışmaların hemen ardından İngiltere'nin desteklemediği ve Fransa'nın dışarıda bırakıldığı bir Avrupa sistemini korumak ve devam eden devrim radikalizmini engellemek amacıyla kiliselerin ve muhafazakâr toplumun desteğini almak için dini bir söylem benimsenmiştir (Erkan, 2010: 99). Öte yandan, Avrupa devletleri her ne kadar birbirleri aleyhine dini argümanlarla ötekileştirme politikalarını bıraksa da, Osmanlı Devleti gibi Avrupa sisteminin dışında görülen ülkelere yönelik din-merkezli politikalar devam etmiştir. Osmanlı sınırları içindeki Hıristiyan toplulukların bağımsızlığının desteklenmesi veya kapitülasyon uygulamalarıyla Osmanlı vatandaşı Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenme politikaları, gerileme sürecinde olan ve önemli bir jeopolitik bölgede yer alan devlet üzerinde ulusal çıkarları gerçekleştirmenin din aracılığıyla sağlanmasıdır. Osmanlı İmparatoru'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki cihat çağrısı da benzer şekilde dini bir imparatorluk kurma amacından ziyade savaşta karşı tarafta bulunan İngiltere'nin, Osmanlı

Devleti'nin Arap nüfusu üzerinde etki girişimlerini dengelemek amacıyla sergilenen ulusal çıkarlar doğrultusunda gerçekleştirilen bir eylemdir (Aksakal, 2011: 186).

Modern dönemde dinin araçsal kullanımına daha çarpıcı bir örnek Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasıdır. Ekim 1917 Devrimi'nin ardından iktidarı ele geçiren Bolşevikler Marksist-Leninist ideolojileri doğrultusunda dini hedef alan bir siyaset takip etmişlerdir. Kilise mallarının yağmalanması, din adamlarının Sibiry'a sürgüne gönderilmesi, kilise çanlarının sökülmesi ve hatta zor zamanda halkın imdadına geleceğine inanılan azizlerin mezarlarının açılarak halka teşhir edilmesi ve böylece halka inançlarının hurafeden ibaret olduğunun gösterilmek istenmesi iki dünya savaşı arasında ülkede dine yönelik baskının bazı örnekleridir (Dualı, 2014: 105-145). Halkın gözündeki statüsü hedef alınan azizlerden biri de on üçüncü yüzyılda Katolik Alman ve İsveçli işgalcilere karşı savaşan Aleksandr Nevski olmuştur (Smith, 2009: 165-166). Ne var ki aynı Nevski, 1930'lu yıllarda Hitler rejimi yeni bir savaşa doğru devletleri sürüklerken Sovyet dış politikasında önem kazanmış ve Stalin kendisini bir halk kahramanı olarak gösterme amacıyla Nevski figüründen yararlanma yoluna gitmiştir. Dönemin ünlü yönetmenlerinden Sergei Eisenstein'in çektiği Aleksandr Nevski filmi, Alman tehdidin yoğunlaşmasıyla desteklenmiş, Almanya ile saldırmazlık antlaşması yapılıncaya kadar kaldırılmış ve en sonunda Alman orduları 1941'de Sovyet topraklarına girince rejimin önemli propaganda filmlerinden biri haline gelmiştir (Dahm, 2019). Nevski ile kendisi arasında paralellikler kurarak halkın gözünde aziz mertebesine yükselme amacındaki Stalin, ayrıca Almanya'nın din propagandasına karşı gelmek, ele geçirdiği topraklardaki halkın desteğini almak ve işbirliği yaptığı Batılı ülkelerin gözünde meşruiyet sağlamak için en azından savaş döneminde dine yönelik baskıları önemli oranda azaltmıştır (Miner, 2003).

Araçsal nitelikleri olmakla birlikte modern dönemde dinin küresel güç siyasetine kimlikel etkisi Amerikan dış politikası üzerinden de okunabilir. Daha önce de açıklandığı gibi, Kuzey Amerika topraklarına Avrupa'dan ilk göç eden gruplardan olan Puritanlar, kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olarak görmüş, yerleştikleri toprakları da üzerinde Tanrı'nın Krallığı'nı inşa edecekleri 'Yeni İsrail' olarak tanımlamışlardır. Bu inanç sistemindeki seçilmiş ulus ve Tanrı tarafından verilen görevler mantığı ilerleyen dönemlerde Amerikan kimliğinin ve dış politikasının temel bileşenlerinden biri olmuştur. Amerikalılar İngiltere'ye karşı bağımsızlık için savaşırken, kıtadaki İspanyol ve Fransız varlığı ile mücadele ederken, iki dünya savaşında Almanya'nın karşısında yer alırken ya da Sovyetler Birliği ile soğuk bir savaşı sürdürürken bu mücadeleleri hep iyi ve kötü arasında ezelden beri süregelen bir mücadelenin parçası olarak görmüştür. Karşı tarafı şeytanlaştıran bir söylemi sık sık kullanan Amerikalı yöneticiler, Amerikan kıtasının yalıtılmışlığının getirdiği güvenle daha pasif bir dış politika önerenlere de masumları korumak ve özgürlükleri yaymanın Tanrı tarafından güç bahşedilmiş ABD'nin alın yazısı ve kaderi (*manifest destiny*) olduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Keza ABD'nin bazıları askeri bakımdan kendisinden daha güçlü bu rakiplere karşı zaferler kazanması da ilahi bir işaret olarak okunmuş ve ABD'nin küresel rol oynama isteğini teşvik etmiştir. ABD'nin "tepede ışık saçan bir şehir" (*shining*

city on a hill) gibi diğer devletler ve toplumlar için bir model olduğunu savunan bu kimlik algılaması, ülke içinde ve dışında yerliler, siyahiler, Asya-Pasifik toplumları ya da Ortadoğu halkları gibi askeri bakımdan zayıf nitelikteki unsurlara karşı da hiyerarşik bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu bağlamda ABD'nin kendi değerlerini bu toplumlara yayması ABD için ideal olmasa da ya da şiddet yoluyla gerçekleştirilmek zorunda kalınsa bile vazgeçilemez biçimde “Amerika'nın sorumluluğu” – ya da ırkçılığı da içeren on dokuzuncu yüzyıl kullanımıyla “beyaz adamın sorumluluğu” (*white man's burden*) – olarak değerlendirilmiştir.² 11 Eylül saldırılarının ardından George W. Bush'un dini bir söylemi temel alarak Ortadoğu'yu hegemonik bir bağlamda demokratikleştirme çabası içerisine girmesi söz konusu “sorumluluk” misyonunun küresel etkileri bakımından oldukça çarpıcıdır (Choudhury, 2015).

Kurumsal açıdan modern dönemde dinin etkisi incelendiğinde yirminci yüzyılda sayıları hızla artan uluslararası kuruluşların önemli bir bölümünün din ekseninde oluşması örnek olarak verilebilir. 1969 yılında Mescid-i Aksa'yı yakma girişiminin ardından Müslüman nüfusa sahip devletler arasında iletişimi ve işbirliğini kolaylaştırma amacıyla oluşturulan İslam Konferansı Teşkilatı (Kayaoğlu, 2015); uzun yıllar süren çalışmaların ardından teolojik konuların yanında sosyal, ekonomik ve siyasi konularla ilgili çalışacaklarını ve sadece düşünsel değil eylemsel olarak da aktif olacaklarını belirterek 1948 yılında Amsterdam'da kurulan Dünya Kiliseler Konseyi (Imboden, 2008); ya da 1970'den itibaren 5-7 yıllık aralıklarla farklı dinlerin temsilcilerini bir araya getiren ve dinler arası diyalog kurulmasını amaçlayan Barış için Dinler³ gibi hükümet-dışı kuruluşlar uluslararası siyasette dini bakış açısını yansıtan örneklerden sadece birkaçıdır. Yerel dini kurumlar da önemli uluslararası gelişmelerde etkili olmuştur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Polonya Katolik Kilisesi ya da Sırp Ortodoks Kilisesi gibi yerel dini yapılanmalar, uluslarının, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra hızla yükselmesi gibi ayağa kalkacaklarını belirtmiş, bu yolda halklarının peygamberleri gibi bedel ödemekten kaçınmamalarını salık vererek imparatorlukların dağılmasına neden olan milliyetçiliklerin önemli aktörlerinden olmuşlardır (MacMillan, 2021: 119). Yüz yıl aranın ardından Polonya Katolik Kilisesinin, Papa John Paul II'nin de desteğiyle, komünizme karşı halk hareketine destek vererek Sovyetler Birliği'nin dağılmasına giden süreci başlatan önemli olaylardan birinde yer alması benzer şekilde dini kurumların sınır-aşan niteliğine ve demokratikleşme gibi uluslararası güç siyasetini şekillendiren olgulardaki etkisine örnek olarak verilebilir (Kraszewski, 2012).

Bu son örnek dinin var olan dünyayı kabullenmeyerek sorgulayıcı ve dönüştürücü rolüne örnek olarak da verilebilir. Dinin bir değişim retoriği olarak ele alınması, 1960'lardan itibaren Batı sekülerizmine, Arap milliyetçiliğine, tek kutuplu ABD-merkezli dünya düzenine ve küreselleşmeye karşı Ortadoğu'daki siyasi hareketlerin temel stratejisi olmuştur. Bu hareketlerden bazıları seçimlerle ve halkın desteğiyle iktidara gelirken, bazıları da şiddet yoluyla düzeni değiştirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte her iki akım da hızla küreselle-

² ABD'nin dini yorumları kapsayan kimlik algılaması ve bunun dış politikaya etkisi için sırasıyla tarihsel, sosyolojik ve politik analizleri içeren kaynaklar olarak McDougall (1997), Huntington (2004) ve Albright'in (2007) eserlerine bakılabilir.

³ Kurumun internet sayfası için bkz. <https://www.rfp.org/>.

şen dünyada ontolojik güvenliklerini dini bir milliyetçilik ile sağlamaya çalışmış (Kinnvall, 2004) ve söz konusu güvenlik arayışı ve değişim talepleri Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Ortadoğu'yu demokratikleştirme projesi ve askeri müdahaleleri ve Arap Baharı gibi gelişmeler vasıtasıyla uluslararası siyaseti önemli oranda şekillendirmiştir. Mevcut dünya düzeni ve dini hareketler arasındaki gerilim son yıllarda Batı toplumlarında da görülmüş ve ABD ve Rusya gibi realpolitik açıdan birbirleriyle rakip olduğu kabul edilen ülkelerdeki dini ve muhafazakar hareketler, kendi ülkelerindeki liberal akımlara karşı mücadelelerinde ortak söylemler ve hatta işbirliği geliştirmişlerdir. Örneğin, Putin rejiminin eşcinselliğe karşı çıkardığı yasalar, ABD'de beyaz evanjelik gruplar tarafından desteklenmiş, Rus lideri Hıristiyanlık değerlerinin savunucusu olarak görülmüş ve hatta ünlü evanjelik vaiz Franklin Graham, milyonlarca Amerikalının Putin'i Amerikan başkanlığına aday olarak görmek isteyebileceğini söylemiştir (Jenkins, 2022).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Gerek sosyal bilimlerin rasyonalist ve pozitivist varsayımları gerekse egemen ulus-devletlerin temel aktör olduğu uluslararası sistemde sınır-aşan nitelikte bir olgunun yaratacağı düzensizlik sebebiyle din uzun yıllar hem uluslararası ilişkiler disiplinde hem de devletlerin uygulanan politikalarının açıklanmasında ve anlaşılmasında ihmal edilen ya da görmezden gelinen bir kavram olmuştur. 11 Eylül sonrası dünya düzeninde dinin artık bu sürgün halinin daha fazla devam edemeyeceği ve etmemesi gerektiği konusunda bir farkındalık oluşmuş, bununla birlikte din-merkezli politika analizlerinde güvenlik-odaklı bakış açısı varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu çalışma din olgusunun realizm, liberalizm, inşacılık ve eleştirel teori gibi ana-akım teorilere entegre edilebileceğini tartışarak din olgusu- nu bu sınırlı ve tek boyutlu bakış açısından kurtarmayı, dinin tarihsel olarak küresel siyasete etkisini analiz ederek gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Gerçekten de din sadece devletlerin realpolitik çıkarlarını gerçekleştirmeye yarayan bir araçtan öte, devletler arasında iletişimi gerçekleştiren, devletlerin kimliğini şekillendiren ve var olan düzeni sorgulamalarına da imkân veren önemli bir ara değişken olarak küresel siyaseti etkilemiştir ve etkilemeye de devam edecektir.

Son yıllarda büyük güçlerin politikalarında din olgusuna bakıldığında da bu duruma şahit olunabilmektedir. Örneğin, Donald Trump döneminde Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelik dini özgürlük eleştirilerinde, İsrail konusunda Kudüs'ün başkent olarak tanınması gibi geleneksel Amerikan politikasının bile dışına çıkan adımlarda ya da Müslümanların ülkeye girmesine yönelik yasaklama girişimlerinde özellikle evanjelik grupların ve yönetim içerisindeki evanjelik isimlerin önemli bir etkisi olmuş ve din hem grup kimliği hem de bireysel inanç olarak dış politikayı şekillendirici bir rol oynamıştır (Ülgül, 2021). Çalışmanın başında belirtildiği gibi, Rusya'da Putin yönetimi Batı ile mücadelesini iyi ve kötü arasında bir mücadele olarak tanımlamakta ve Batı'nın tek-kutuplu dünya düzenine karşı muhafazakârlığın savunucusu rolünde çok-kutuplu bir siyasi sistemin savunuculuğunu yapmaktadır. Çin gibi komünizmle yönetilen bir ülke bile dinin küresel siyasetteki önemini farkına varmıştır.

Pekin son yıllarda Budist keşişlerin eğitimi ve kutsal Budist tapınaklarının restorasyonu, Vatikan ile karşılıklı diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, Müslüman nüfuslu ülkelere yönelik medya faaliyetleri ve Konfüçyüsçü felsefenin tanıtılması gibi faaliyetler yoluyla aktif bir din diplomasisi takip etmektedir (Brasnett, 2021). Bütün bu gelişmeler din-küresel siyaset ilişkisi hakkında hem akademisyenlerin hem de politikacıların özel bir dikkat göstermesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksakal, M. (2011). 'Holy War Made in Germany'? Ottoman Origins of the 1914 Jihad, *War in History*, 18(2), 184-199.
- Albright, M. (2007). *The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God, and World Affairs*, New York: Harper Perennial.
- Arsheim, H. (2016). Religion, J. K. Cogan vd. (Ed.), *The Oxford Handbook of International Organizations*, içinde (490-507), New York: Oxford University Press.
- Baş, E. (2011). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 55-84.
- Beckwith, C. I. (2009). *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton: Princeton University Press.
- Bettiza, G. (2020, 30 Mart). States, Religions, and Power: Highlighting the Role of Sacred Capital in World Politics, <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/states-religions-and-power-highlighting-the-role-of-sacred-capital-in-world-politics>.
- Bonnell, J. S. (1971). *Presidential Profiles: Religion in the Life of American Presidents*, Philadelphia, PA: Westminster Press.
- Brasnett, J. (2021). Controlling Beliefs and Global Perceptions: Religion in Chinese Foreign Policy, *International Studies*, 58(1), 41-58.
- Choudhury, M. P. (2015). The Sacred and the Secular: Influence of Religion on George W. Bush's Foreign Policy, *Jadavpur Journal of International Relations*, 19(2), 159-183.
- Dahm, M. (2019). Medieval Russia on Film, Part II: Alexander Nevsky, *Medieval Warfare*, 9(4), 54-57.
- Dualı, Ş. M. (2014). *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dugin, A. (2017). *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- El Amrani, A. (2022). The Postsecular Turn: Interrogating Postcolonialism after 9/11, *Interventions*, 24(4), 533-566.
- Erkan, S. (2010). Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 93-115.
- Fox, J. (2001). Religion as an Overlooked Element of International Relations, *International Studies Review*, 3(3), 53-73.
- Fox, J. ve Sandler, S. (2004) *Bringing Religion into International Relations*, New York: Palgrave Macmillan.
- _____. (2005). The Question of Religion and World Politics, *Terrorism and Political Violence*, 17, 293-303.
- George, A. L. ve Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, Cambridge: MIT Press.
- Grigoriadis, I. N. (2022). The Ecumenical Patriarchate as a Global Actor: Between the End of the Cold War and the Ukraine Ecclesiastical Crisis, *The Journal of the Middle East and Africa*, 13(3), 345-358.
- Gülmez, S. B. ve Dursun, M. (2021). Türk Dış Politikası'nda Değişim ve Süreklilik: Rol Teorisi Perspektifi, İ. Sağsın ve N. Uçgan (Ed.), *Dış Politikada Karar Alma Modellerinden Uygulamaya*, içinde (139-160), Ankara: Nobel.

- Güntay, V. (2020). Discussing the Global Security and Terrorism Dilemma within the Framework of Constructivism in the 21st Century, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9(2), 479-500.
- Holloway, R. (2016). *A Little History of Religion*, New Haven: Yale University Press.
- Hovorun, A. C. (2022). Russian Church and Ukraine War, *The Expository Times*, 13(1), 1-10.
- Huntington, S. P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New York: Simon and Schuster.
- _____. (2021). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Ankara: Panama Yayıncılık.
- Inboden, W. (2008). *Religion and American Foreign Policy, 1945-1960: The Soul of Containment*, New York: Cambridge University Press.
- Janis, M. W. ve Evans, C. (2004). *Religion and International Law*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Jenkins, J. (2022, 21 Mart). How Putin's Invasion Became a Holy War for Russia, <https://www.washingtonpost.com/religion/2022/03/21/russia-ukraine-putin-kirill/>.
- Joy, D. ve Duggan, J. F. (2012). *Decolonizing the Body of Christ: Theology and Theory After Empire*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kayaoğlu, T. (2015). *The Organization of Islamic Cooperation: Politics, Problems, and Potential*, New York: Routledge.
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security, *Political Psychology*, 25(5), 741-767.
- Kraszewski, G. (2012). Catalyst for Revolution: Pope John Paul II's 1979 Pilgrimage to Poland and Its Effects on Solidarity and the Fall of Communism, *The Polish Review*, 57(4), 27-46.
- Kubalkova, V. (2000). Towards an International Political Theology, *Millennium*, 29(3), 675-704.
- Lambert, F. (2003). *Founding Fathers and the Place of Religion in America*, Princeton: Princeton University Press.
- Langan, J. (1984). The Elements of St. Augustine's Just War Theory, *The Journal of Religious Ethics*, 12(1), 19-38.
- Levy, J. S. (1994). The Democratic Peace Hypothesis: From Description to Explanation, *Mershon International Studies Review*, 38(2), 352-354.
- MacMillan, M. (2021). *Savaş: Çatışmalar Bizi Nasıl Biçimlendirdi?*, İstanbul: Alfa.
- Mandaville, P. (2023). *The Geopolitics of Religious Soft Power: How States Use Religion in Foreign Policy*, New York: Oxford University Press.
- McDougall, W. A. (1997). *Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World Since 1776*, Boston: Houghton Mifflin.
- Miner, S. M. (2003). *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Mitchell J. ve Rey, J. (2021). *War and Religion: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Nye, Jr., J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Odahl, C. M. (2004). *Constantine and the Christian Empire*, New York: Routledge.

- Petito, F. ve Hatzopoulos, P. (2003). *Religion in International Relations: The Return from Exile*, New York: Palgrave Macmillan.
- Philpott, D. (2000). The Religious Roots of Modern International Relations, *World Politics*, 52(2), 206-245.
- _____. (2002). The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations, *World Politics*, 55, 66-95.
- Piscatori, J. (1991). Religion and Realpolitik: Islamic Responses to the Gulf War, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 45(1), 17-39.
- Risse, T. (2017). *Domestic Politics and Norm Diffusion in International Relations: Ideas Do Not Float Freely*, New York: Routledge.
- Rumelili, B. (2018). İnşacılık/Konstrüktivizm, E. Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sanbonmatsu, J. (2004). *The Postmodern Prince: Critical Theory, Left Strategy, and the Making of a New Political Subject*, New York: Monthly Review Press.
- Sandal, N. ve Fox, J. (2023). Integrating Religion into International Relations Theory, J. Haynes (Ed.), *Routledge Handbook of Religion and Politics*, içinde (317-329), New York: Routledge.
- Scott, J. (2012). Religion and Postcolonial Writing, A. Quayson (Ed.), *The Cambridge History of Postcolonial Literature*, içinde (739-770), Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, M. N. (2017). *International Law*, New York: Cambridge University Press.
- Smith, S. A. (2009). Bones of Contention: Bolsheviks and the Struggle Against Relics 1918-1930, *Past & Present*, 204, 155-194.
- Snyder, J. (2011). Introduction, J. Snyder (Ed.), *Religion and International Relations Theory*, New York: Columbia University Press.
- Spector, S. (2009). *Evangelicals and Israel: The Story of American Christian Zionism*, New York: Oxford University Press.
- Spellberg, D. A. (2018). *Thomas Jefferson 'ın Kur'an'ı*, İstanbul: Kalyon.
- Şahin, M. (2016). *Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği*, Ankara: Barış Kitap.
- Ülgül, M. (2021). Faith Abroad: How Religion Shapes Trump Administration's Foreign Policy. *International Relations*, 35(4), 551-573.
- Vorozhko, T. (2018, 12 Ekim). Moscow Calls Independent Ukrainian Church US-Backed 'Provocation', <https://www.voanews.com/a/moscow-calls-independent-ukrainian-church-us-backed-provocation-/4611972.html>.
- Warner, C. M. ve Walker, S. G. (2011). Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis, *Foreign Policy Analysis*, 7, 113-135.
- Yargı, A. (2020). Din ve Siyaset İlişkisine Eleştirel Yaklaşımlar, Ö. Güngör (Ed.), *Sosyolojik Açıdan Din ve Siyaset El Kitabı*, içinde (77-98), Ankara: Nobel.

SALDIRGAN REALİZM PERSPEKTİFİNDEN RUSYA'NIN KIRIMI'I İLHAKI (2014)*

RUSSIA'S ANNEXATION OF CRIMEA FROM THE PERSPECTIVE OF OFFENSIVE REALISM (2014)

Araştırma Makalesi
Research Paper

Ayşegül KETENCİ**

Öz:

Saldırgan Realizm, büyük güçlerin kendilerine yönelik tehditlere karşı çok hassas olduklarını ve gerekli görüldüğü taktirde sert güç unsurlarını da kullanarak tehdidi bertaraf etmeye çalıştıklarını belirtir. Rusya, 2014 yılında Kırım'ı ilhak ederek, yakın coğrafyasındaki tehdiye/potansiyel tehditlere karşı ne kadar hassas olduğunu göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ilk defa topraklarına bir toprak parçası katmasının yanında, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak da kabul edilebilir. Çalışmada, Rusya'nı Kırım'ı ilhaki, Saldırgan Realizm merceğinden ele alınmakta, kendini büyük bir güç olarak gören Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin ardındaki saikler ve günümüz uluslararası konjonktürüne etkileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ukrayna, Kırım'ın ilhaki, Saldırgan Realizm.

Abstract:

Offensive Realism states that great powers are very sensitive to threats against them and try to eliminate the threat by using hard power elements if deemed necessary. By annexing Crimea in 2014, Russia has shown how sensitive it is to the threat/potential threats in its neighbourhood. In addition to adding a territory to its territory for the first time after World War II, Russia's intervention in Ukraine can also be considered as a turning point for the relations between the two countries. In this study, Russia's annexation of Crimea is analysed through the lens of Offensive Realism, the motives behind the annexation of Crimea by Russia, which sees itself as a great power, and its effects on the current international conjuncture are discussed.

Keywords: Russia, Ukraine, Annexation of Crimea, Offensive Realism.

* Makale Geliş Tarihi: 20.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 06.02.2024

Makale yazarın "Kimlik ve Güvenlik Eksenli Bakış Açılarında Rusya'nın Ukrayna Politikası ve Kırım'ın İlhakı (2014)" adlı Doktora Tezinden üretilmiştir.

** Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, a.ketenci@iku.edu.tr, orcid.org/000-0003-3165-7358.

GİRİŞ

Çalışmada, Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhakı Saldırgan Realizm perspektifinden ele alınmaktadır. Bahse konu ilhak, sadece Karadeniz ve kıyıdaş ülkeler açısından değil, küresel ölçekte büyük yankı uyandırmış ve güç dengelerini belirli bağlamlarda değiştirmiştir. İlhak; silahlı saldırı, işgal, sert güç unsurlarının kullanılması, Rusya'nın agresif ve saldırgan politikaları, güç dengelerinin bölgesel ve küresel ölçekte farklılaşması gibi birçok argümanı barındırdığından Realizm perspektifinden ele alınabilecek unsurları içermektedir, teori bunlar göz önüne alınarak seçilmiştir. Saldırgan Realizm'in savları ele alınırken, Klasik Realizm'den günümüze kadar gelen süreçte öncelikle Realist paradigma genel hatlarıyla ele alınmış, sonrasında Saldırgan Realizm'in fikir babalarından Mearsheimer'in görüşlerine detaylı şekilde yer verilmiştir, zira ilhakin ardındaki saikler Saldırgan Realizm perspektifinden, mümkün olduğunca konsepte bağlı şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Saldırgan Realizm'in bir aktörün davranışlarını açıklamadaki gayretinden istifade edilmiştir. Kendini hegemon bir devlet, büyük bir güç olarak gören Rusya'nın politikaları ele alınmıştır. Hegemon olan ve çevre devletlere etki eden bir büyük güç, kendine yönelen/yönelebilecek tehditlere karşı o kadar hassastır ki, tehdidi sert güç unsurlarını kullanarak/sert güç unsurlarını kullanmaktan çekinmeyerek etkisiz hale getirmeye çalışır. Bahse konu argümanla paralel şekilde, NATO genişlemesini, Karadeniz'de kurulması muhtemel NATO üssünü tehdit olarak algılayan Rusya agresif ve saldırgan bir politika izlemiştir.

Brerzinski'ye (2016) göre, Rusya Ukrayna olmaksızın büyük bir güç olamaz, Ukrayna Rusya açısından ayrıcalıklı bir öneme sahiptir ve yakın coğrafyasına hakim olmak için Ukrayna'da etki sahibi olmak Rusya için olmazsa olmaz bir önceliktir. Trenin, Rusya'nın Kırım'ın ilhakı sonrasında özellikle Mariupol'la ilgili olarak Rusya'nın sınırlı bir saldırganlık içinde hareket ettiğini ve rasyonel aktör davranışında olduğunu belirtmektedir. Bebler'e göre ise Rusya, Kırım'ı ilhak ederek, güç projeksiyonunda önemli bir artış kaydetmiştir. Bahse konu bilim insanlarının konuya katkıları, Rusya'nın rasyonel aktör davranışına paralel şekilde sınırlı bir saldırganlıkla hareket ettiğinin ve rakiplerine nispetle gücünü artırma gayretinin altını çizmektedir. Çalışmada vaka analizi yöntemi kullanılmış olup, hem teori hem de ilhakin gerçekleşmesi hususunda çalışmalara imza atmış birçok düşünce insanının görüşlerine yer verilmiştir ve ilhakin altında yatan saiklere ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. REALİZMİN ARKA PLANI VE SALDIRGAN REALİZMİN TEMEL ARGÜMANLARI

Realizmde, insanoğlu doğası gereği bencil ve mütemadiyen güç peşinde koşan bir varlıktır. Uluslararası arenada üst bir otorite olmadığından aktörler anarşik bir yapı içindedirler ve kendilerinden başka güvenebilecekleri bir güç de yoktur, aktörler (devletler) güç ve güvenliği önceler (Mingst, 1947: 96). Klasik Realizm'de Morgenthau, insanın doğası

gereği kötülüğe yöneldiğini ve devletlerin üzerinde mutabık kalabildikleri ahlaki kuralların olmadığını belirtir (Morgenthau, 2005: 3-15). Morgenthau'ya göre, güç elde etme arzusu bir amaç olarak öne çıkar ve devletler de bu amaca yönelik politikalar hayata geçirir, uluslararası arena mücadele ve çatışma ortamının eksik olmadığı bir alandır. (Morgenthau, 2005: 17-18) Waltz, büyük güçlerin kendi güvenliklerini sağlayabilmek ve karşı tarafı caydırmak için “uygun miktarda” bir güce ihtiyaç duyduklarını belirtir. Bu görüşe göre, güç yararlı olmasının yanında aşırı güce sahip olmak diğer aktörleri de daha fazla güç istencine sevk eder (Waltz, 1998: 615-616).

Aktörlerin yayılcı ya da savunmacı davranışları, hayatta kalma istekleriyle doğrudan bağlantılıdır. Michela Mastanduno, Savunmacı Realizm görüşü üzerinden aktörlerin rakipleriyle olan güç açıklarını maksimum seviyeye çıkarmak yerine bir denge noktasında kaldıklarını belirtir. Scweller ise yapısal faktörlerin yanında devletlerdeki içsel faktörlerin de analiz edilmesi gerektiğini, bunun daha açıklayıcı bir vizyon ortaya koyacağını savunur (Donnelly, 2013: 69-70).

Mearsheimer, Neorealizm'e katkı sunarak, devletlerin güvenlik sağlama amacıyla güçlerini en üst düzeye çıkarmaları gerektiğini ve böylece rakiplerinin güç kazanamayacağını savunur. Devletlerin en temel ve nihai amacı hegemon olmaktır. Hegemon devlet, göreceli gücünü arttırmaya çalışır (Johnson ve Thayer, 2016: 4). Saldırğan Realizm'in anarşi anlayışı, sistemde merkezi bir otoritenin olmaması anlamına gelir. Devletlerin askeri kapasitelerini nasıl niyetlerle kullanacaklarını bilmemeleri (niyetlerin sürekli değişme potansiyeli) ve diğer devletlerin niyetlerinin tam olarak bilinmemesi saldırğan politikalar izlenmesini gerekli kılar. Bütün bu gerekçeler, savaşa daima hazır olunması ve saldırğanın kurbanı olmamak için bütün önlemlerin alınması gerekliliğini de beraberinde getirir. Devlet kendini savunmasız görür ve hayatta kalabilmek için elinden gelen çabayı gösterir (Mearshaimer, 1994-1995: 9-12). Güvenlik risklerinin çok olduğu sistemde, genellikle savunmacı olanlar değil saldırğan olanlar daha çatışmacı ve rekabetçidir. Büyük güçler, sistemde kendi güçlerinin payını artırmak için çaba gösterir (Mearsheimer, 2011: 428).

Saldırğan Realizm'e göre, sistemdeki diğer devletlere göre daha üstün konumda olan ve onları domine eden devlet hegemondur (Mearsheimer, 2001: 40). Hegemon, kendine rakip olan devletlerin güçlenmesini önlemek amacıyla gerekli manevraları yapar ve sorumluluk üstlenir (Mearsheimer, 2001: 42). Saldırğan Realizm'e göre büyük güçler anarşik sistem içinde daha avantajlı konumda olabilmek amacıyla güvenliklerini artırmanın yollarını ararlar ve yakın çevreleri başta olmak üzere kendilerini tehdit edebilecek bütün güçleri etkisiz hale getirerek hegemon olmaya çalışırlar (Mearsheimer, 2001: 41). Güvenliğin kıt olması sebebiyle devletler, dünyadaki gücün içerisindeki paylarını maksimum seviyeye çıkarmaya çalışırlar. Büyük güçler, daha zayıf olan devletlerin kendilerine meydan okumasını caydırabilmek amacıyla nihai hedeflerini “hegemon olma” olarak belirlemektedir. Büyük güçler revizyonist olup, agresif siyasi, askeri ve

ekonomik politikalar benimserler. Statüko güçleri küresel hegemonlardır ancak bunlar çok nadir bulunur, büyük güçler güç dengesinin kendi lehlerinde olmasına öncelik verirler. Devletler tehdidin ne zaman ve hangi şiddette geleceğini tahmin edemedikleri için en kötü senaryoyu göz önüne alarak tehdit yokken bile maksimum güçte olmayı amaçlarlar (Lobell, 2017).

Büyük güçler, yakın coğrafyalarında etki alanı yaratmanın peşinde koşarak yakın coğrafyalarındaki askeri ve ekonomik kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurmak ve kontrol sağlamak isterler. Örneğin, ABD ve Çin yakın coğrafyalarında nüfuz elde etmeye çalışmakta ve hâkimiyet kurmak için yaptırımlara başvurmaktadır ve eğer yaptırımlara uyulmazsa bedel ödetmeye çalışırlar (Mearsheimer, 2001: 370). ABD Monroe Doktriniyle diğer aktörleri devre dışı bırakarak hegemon olmayı amaçlamıştır, bu durum diğer güçlerin etki alanını kısıtlayarak yakın coğrafyasından uzak tutma isteğine bir örnek olarak verilebilir (Mearsheimer, 2001: 241).

2. RUSYA'NIN HEGEMON OLMA VİZYONU VE KIRIM'IN İLHAKI

Rusya, Sovyetler'in dağılması sonrasında yaşadığı kayıplar içinde Ukrayna'nın kaybını özel olarak ele alır, zira bu durum en zor kabul edilen kayıpların başında gelmektedir. Öyle ki, bağımsız bir Ukrayna devleti çok önemli bir jeopolitik ve jeostratejik gerileme olarak algılanmıştır. Polonya ve Baltık ülkeleri olmasa bile, Ukrayna'ya hakim bir Rusya'nın iddialı ve güçlü bir Avrasya gücü- kendi coğrafyasında lider konumunda- olacağı değerlendirilmiştir (Brzezinski: 2016: 92). Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında Rusya, yakın coğrafyasında yer alan eski Sovyet ülkelerinin Batı ittifaklarıyla yakın ilişkiler geliştirmesini kendine tehdit olarak görmüştür. Ukrayna'nın Batı'ya yaklaşması sonrasında (özellikle Turuncu Devrim ve Rusya yanlısı Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in yönetimden uzaklaşması) Putin, Kırım'ın bir NATO üssü olmasını engellemek amacıyla Kırım'ı ilhak etmiş ve ülkeyi batı ittifaklarıyla entegre olmasını engelleyecek kadar istikrarsızlaştırmayı amaçlamıştır (Mearsheimer, 2014: 1) Rusya, Yanukoviç'in görevden alınmasını batılı güçlerin Ukrayna'da daha fazla nüfuz sahibi olmasının önünü açan bir gelişme olarak görmüştür (Götz, 2016: 314-315) Mearsheimer, bu minvalde Ukrayna'nın silahlandırılmasının ya da Rusya'ya uygulanan ekonomik yaptırımların Rusya'yı hedeflerinden uzaklaştıramayacağını belirtir. Rusya, büyük bir güç olarak rakiplerinin kendi yakın coğrafyasında nüfuz sahibi olmasından rahatsızlık duyarak sert tepkiler göstermekte ve bununla ilgili farklı maliyetlere katlanmaktadır (Mearsheimer, 2021).

Rusya genelde düz ovalardan oluşan bir coğrafyaya sahiptir ve kendini çevreleyen- tehditleri kendinden uzak tutacak-coğrafi engeller yeterince yoktur, bu durum Rusya'nın kendini savunmasız hissetmesine sebep olmaktadır. Rusya, topraklarının ele geçirilmemesi için kendi yakın coğrafyasında (Rus çekirdek alanı dışında) tampon bölgeler hayata geçirmeye bunların sayısını (alanını) sürekli olarak arttırmaya çalışmaktadır (Baldoni, 2016). Rusya,

bölgesel hegemon olarak eski Sovyet ülkelerini kendi nüfuz alanı altında tutmaya böylece Batı ile arasında bir tampon bölge yaratarak Rusya'nın güvenliğini artırmayı amaçlamaktadır (Schmidt, 2020). Rusya, Kırım'ı ilhak ederken kendi hegemonyasını pekiştirmeyi ve aynı zamanda bölgede (muhtemel) ABD hegemonyasını engellemeyi amaçlamıştır (Strit, 2017).

Batı ittifakları ve Rusya arasında Ukrayna (Kırım) özelinde bir güç mücadelesi mevcuttur. Rusya'nın hak iddiaları ve Ukrayna'yı güçsüzleştirme çabası Batı tarafından tehdit olarak görülürken, Rusya ise Batı'ya yakınlaşan bir Ukrayna'yı tehdit olarak algılamakta ve büyük bir güç olarak Karadeniz'de ve yakın coğrafyasında güç dengesini kendi lehinde tutmaya çalışmaktadır (Onati, 2016). Zira, Rusya Ukrayna'da yaşanacak Turuncu Devrim ve benzeri olaylarla birlikte oluşacak kaos ortamının Rusya'ya sıçrama ihtimalinden çekinmektedir (Andrew, 2014: 67-72). Rusya'nın yakın coğrafyasını kontrol edememesi küresel gücünü azaltırken, Kırım'ın işgal edilmesi ise hegemonik gücünü pekiştirme çabasına örnektir (Schmidt, 2020). NATO'nun doğu genişlemesi ve Ukrayna'yı üye yapma vizyonu, Rusya'yı daha savunmasız hale getirebilir. Bahse konu genişleme, Rusya'nın kendisini savunmasız ve varoluşsal tehditlerle karşı karşıya kalmış hissetmesine neden olmaktadır. Rusya, Ukrayna topraklarında hak sahibi olduğu argümanı ile bu coğrafyada hegemonya sağlama çabasındadır (Karaganov, 2005).

Rusya'nın siyasi doktrinlerinde, egemenliğin ülkenin sahip olduğu güç ve askeri kapasiteyle bağlantılı olduğu vurgulanır. Örneğin Putin'e göre, bir devlet ekonomik, siyasi ve diğer alanlarda güçlü ve söz sahibi değilse, kendisinden daha güçlü devletlerin egemenliğine girebilir ve burum normaldir. Bu çerçevede, Putin Ukrayna'nın Rusya ile iyi ilişkiler içinde ve batılı devletlerden uzak bir çizgide olması gerektiğini belirtmektedir (Krastev, 2014).

3. KIRIM'IN İLHAKINDA RUSYA'NIN HESAPLANMIŞ SALDIRGAN TUTUMU

Saldırgan Realizme göre, devletler rasyonel aktörlerdir. Dış çevrelerinde meydana gelen değişimlerin farkında olan devletler, hayatta kalmak için gerekli stratejiler üzerinde titizlikle dururlar (Mearsheimer, 2001: 31). Devletlerin birbirine olan tehditlerinin şiddeti birbirlerine karşı duydukları korkuya bağlıdır ve duruma göre değişir. Devletler ancak "karlı çıkacaklarından emin oldukları" durumlarda harekete geçerler, diğer bir ifadeyle beklenen fayda beklenen maliyetten daha fazlaysa sistemi değiştirme çabasına girişilir (Mearsheimer, 2001: 43). Devletler genişleme isteğinde olsalar da bunu belli bir akıl ve sınırlılık içinde yaparlar ve bu gayretlerinde çok dikkatli davranırlar, topraklarını genişletirken de temkinlidirler. Aşırı askeri harcama yapılması durumunda ekonominin kötü etkilenmesi ve devletin güçsüzleşmesi ya da askeri güçlenmeden korkan rakiplerin kışkırtılmasından çekinilmesi gibi sebeplerle devletler zaman zaman güçlerini arttırmaktan feragat edebilirler (Lobell, 2017). Büyük güçler, isteklerini gerçekleştirme çabasında daima kapasitelerini göz önünde bulundururlar. Akılcı davranarak mağlup olacakları davranışlardan/manevralardan

uzak durmak, devletin rasyonel aktör gibi hareket ettiğinin en önemli göstergeleridir (Mearsheimer, 2001: 37).

Kırım'ın ilhakı sonrasında Donetsk Halk Cumhuriyetleri olarak kendini adlandıran yapılar ortaya çıkmış ve bunlar Rusya ile birleşme taleplerini açıkça dillendirmiştir, bu taleplere Rusya olumlu bir cevap vermemiştir. Rusya'nın bu tavrında ve müdahalede kısıtlı bir saldırganlık içinde kalmasında, müdahaleyi kendi kazancına/lehine görmemesi temel sebeptir. Rusya, bu coğrafyada kaos ve çatışma atmosferi sayesinde tampon bir bölge oluşturmanın kendi çıkarlarına daha uygun olduğunu değerlendirmiştir (Çalışkan, 2020).

Rusya, Donbas'taki savaşı yumuşatmaya ve kullanacağı gücü belli bir sınırlama içinde tutmaya çalışmıştır, zira Batılı devletlerinin tepkisinin Rusya'ya verebileceği zarar göz önüne alınmış ve tirmandırma stratejisinden uzaklaşmıştır (Gressel, 2021). Rusya, Ukrayna'nın tamamıyla işgal edilmesini ekonomik olarak sürdürülemez olarak görmüş, bölge nüfusuna gıda desteği sağlanmasının zorlukları yanında yerel halkla karşı karşıya gelmesinin yaratacağı etkidenden çekinilerek müdahaleyi belli sınırlar içinde tutmuştur (Khramchikhin, 2018: 8).

Mariupol, Kırım'a kurulacak kara köprüsü için önemli olmasına rağmen burayı kontrol altına almanın Rusya'ya yükleyeceği maliyetin büyük olma olasılığı çok yüksekti. Öyle ki, bu alanda yaşayanların bir kısmı Rusya'ya karşıt bir duruşa sahiptir ve Rusya'nın ilerlemesi batı devletlerinin yaptırımlarını ve Ukrayna'ya yapılacak askeri yardımları da beraberinde getirme potansiyeli mevcuttu. Bütün bu gerekçeler, Rusya'nın son derece temkinli hareket etmesine sebep olmuştur (Prifer, 2015). Rusya, Mariupol'u ele geçirmek için önemli bir çaba göstermemiştir, Donetsk Hava Limanı ise 2015'te düşmüştür. Düzenli Rus ordusunun karşısında, düzensiz Ukrayna kuvvetleri yeterli bir direniş gösterememiştir. Halkın desteği alınmadan, hasar görmüş geniş bir coğrafyayı kontrol altında tutmak ve idare etmenin zorluklarını göz önüne alan Rusya, saldırılarını kısıtlı tutmuştur (Trenin, 2018).

4. RUSYA'NIN KIRIM'I İLHAK EDEREK NİSPİ GÜCÜNÜ ARTTIRMASI

Mearsheimer'a göre büyük güçler anarşik uluslararası sistem içinde nispi güçlerini (rakiplerine nispetle sahip oldukları güç) artırmanın peşinde koşarlar (Mearsheimer, 2001: 41). Devletler, sistem içinde güçlerini artırmaya çalışırken gücün dağılımını titizlikle ele alır ve kendi lehlerine çevirmeye çalışırlar ancak sıfır toplamlı bir oyun olduğu için devletlerin nispi güçlerini arttırmaları temel amaçtır (Mearsheimer, 2001: 34).

Rusya'nın Kırım'ı ilhakında en önemli motivasyonu jeopolitiktir. Rusya, Ukrayna'yı ilhak ederek iki ülke sınırı boyunca Rusya yanlısı bir yapı oluşturmayı ve Rusya'nın güvenliği sağlama almayı amaçlamıştır. Böylece rakipler Rusya'nın yakın coğrafyasından uzak tutulacak ve bölgede Rusya yanlısı yöneticiler yönetimde etkili rol oynayarak dış politika yapımında daha fazla Rusya yanlısı politikalar izlenebilecektir (Götz, 2016: 315-316).

Rusya, “büyük güç” olabilmek amacıyla güvenlik kaygılarını ve ekonomik çıkarlarını önceleyerek Karadeniz ve Akdeniz’de etki alanını genişletmeye çalışmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında Rusya 2014’e kadar özellikle Akdeniz’de önemli bir varlık gösterememiştir. Diğer taraftan, Karadeniz’e hakim konumda olmak, Rusya için tarihi bir misyondur, zira Karadeniz, Akdeniz ve sıcak denizlere açılan kapıdır (Rumer ve Sokolsky, 2021). Kırım’ın ilhakı Rusya’ya Karadeniz üzerinden gelecek tehditlere daha kolay ve hızlı şekilde cevap verebilme yeteneği kazandırmıştır. İlhak, Azak ve Kerç Boğazı üzerinde etki alanı geliştirilmesinin yanında, Rus Karadeniz Donanmasının güçlendirilmesinin de yolunu açmıştır ve Rusya’nın bu coğrafyadaki nispi gücünün artması anlamına gelmektedir. Azak’ta kontrolün sağlanması, Rusya tarafından Ukrayna’nın hidrokarbon rezervleri, münhasır ekonomik bölge ile kıta sahanlığında hak sahibi olumasını sağlayacak bir durum olarak görülmektedir (Schmidt, 2020). Kırım’ın ilhakı ile Karadeniz ve Akdeniz’e açılan kapının daha sonrasında Ortadoğu, Balkanlar ve Kuzey Afrika’ya uzanan bir coğrafyada Rusya’nın güç projeksiyonunu genişletmiştir (Masters, 2020).

Rusya dünyanın en geniş kara devletidir ve deniz kuvvetleri kara kuvvetlerine oranla daha geridedir ancak Kırım’ın ilhakıyla deniz gücü artmış, 2015 Rusya Denizcilik Doktrininde bu konuya yer verilmiştir (Sinovtes, 2020). Doktrine göre, Rus Karadeniz Filosunun geliştirilmesi, uluslararası komplekslerin hayata geçirilmesi, Akdeniz ve Karadeniz’de gemi taşımacılığının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Rusya Denizcilik Doktrini, 2015).

Kırım’ın ilhakı birçok yönden Rusya’nın önemli bir (ilave) güç elde etmesini sağlamıştır, örneğin Rusya’nın madenleri, karasuları, nüfusu artmış, toprakları genişlemiştir. Ukrayna’nın Karadeniz filosunun kayda değer bir kısmını almış, füzeler, hava güçleri ve altyapı olanaklarını artırarak bölgedeki güç projeksiyonunu artırmıştır (Bebler, 2015). İlhak öncesinde ve sonrasında Rusya’nın Karadeniz kıyı şeridinde büyük bir değişim (artış) yaşanmıştır, öyle ki ilhak öncesinde 475 km’lik kıyı şeridi (Abhazya kıyı şeridi de eklenince-204 km) 1.465 km olmuştur ve böylece Rusya Karadeniz’de lider konumuna geçmiştir (Urkosta, 2016). Kerç ve Feodosia limanlarının da kazanılmasıyla Rusya Karadeniz başta olmak üzere denizlerde önemli bir nüfuz alanı elde etmiştir (Frühling, 2016: 103-104).

SONUÇ

Rusya’nın Kırım’ı önce işgal sonra ilhak etmesi; sert güç unsurlarının kullanılması, güvenlik kaygıları, güç dengesini önceleyerek hareket etme, hegemon olma vizyonu gibi Realist paradigmanın merceğinden ele alınabilecek birçok unsur içermektedir. Dünyanın en geniş topraklarına sahip ve Soğuk Savaş zamanında Doğu Blok lideri olan Rusya, yakın coğrafyasındaki tehditler sebebiyle kendini “çevrelenmiş” hissetmekte ve zaman zaman agresif politikalar izlemektedir. NATO’nun doğu genişlemesi, Turuncu

Devrimler gibi tehdide sebep olan gelişmeler, Rusya'nın verdiği tepkileri daha keskin hale getirmektedir. Rusya, eski zamanlardan beri kendini "büyük güç" olarak tanımlamakta ve hegemon olma vizyonu taşımaktadır. Saldırgan Realizm, büyük güçlerin yakın çevrelerindeki tehditlere karşı çok hassas olduklarını ve hegemon olma vizyonuna bağlı şekilde bölgelerinde güçlerini maksimum seviyeye çıkarmak istediklerini belirtir, bunun paralelinde Rusya, Ukrayna'nın Batı ile ilişkilerini geliştirmesini tehdit olarak algılayarak, Kırım'a müdahale etmiştir. 1954'te Kırım'ın Sovyetler Birliği'nin elinden çıkması, Rusya açısından kabul edilmesi zor bir gelişme olmuştur. İlâveten, bu coğrafyada kurulması muhtemel bir NATO üssü ise Rusya için ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve Kırım ilhak edilerek güç dengesinin kendi aleyhine dönmesi engellenmeye çalışılmıştır.

Kırım'ın ilhakı, Rus kıyı şeridinin genişlemesi (ilhak sonrası Rusya Karadeniz'de bu minvalde lider haline gelmiştir), Ukrayna'nın sahip olduğu yer altı kaynakları üzerinde hak elde edilmesi, Karadeniz Filosunun güçlendirilmesi, Karadeniz sonrası Akdeniz'de de güç projeksiyonu elde edilmesi gibi sonuçları beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmeler, Rusya'nın nispi gücünü arttırma çabasına paraleldir ve Saldırgan Realizm'in büyük güçlerin "nispi güçlerini arttırma" istekleri olduğu argümanı ile uyumludur. Nispi gücünü arttırmaya çalışan Rusya, bölgesel hegemon olabilme vizyonu ile hareket etmiştir.

Saldırgan Realizm, aktörlerin sert güç kullanımlarını da içerebilecek politikalarını belirli bir rasyonellik içinde gerçekleştirdiklerini ve kendi potansiyellerini göz önüne alarak, güç kapasitelerini aşabilecek-kendilerini riske sokabilecek davranışlardan uzak kaldıklarını belirtir. Bahse konu sınırlılıklar, aktörün "hesaplanmış bir saldırganlık" içinde hareket ettiğini vurgular. Rusya, Kırım'ın ilhakında hesaplanmış saldırganlık davranışına paralel şekilde davranmıştır. Şöyle ki, Kırım'ın ilhakı sonrasında Donbas'ta (Donetsk ve Lugansk) kaos ortamı oluşmuş ve bağımsızlıklarını ilan eden yapılar ortaya çıkmıştır. Bu yapılar, bağımsızlıklarını ilan ederek, Rus yönetimine girmek istediklerini açıklamalarına rağmen, Rusya buraları ilhak etmemiş, durumun yatışmasını beklemiş, tansiyonu arttıracak şekilde davranmaktan uzak durarak çatışmaların büyümesini engellemeye çalışmıştır. Rusya, çatışmaların büyümesi durumunda kendisine uygulanacak yaptırımların artması ve altyapı sorunları olan böyle büyük bir bölgeyi yönetim altına almanın/elinde tutmanın zorluklarını göz önüne alarak, saldırgan politikasını sınırlandırmıştır. Diğer taraftan, Rusya 2022 yılı Şubat ayında Ukrayna'ya müdahale etmiştir ve bu durum 2014 Kırım müdahalesinden farklı argümanları barındırmaktadır. Rusya, bahse konu müdahalede Kırım'ın ilhakından farklı olarak çatışma alanını geniş tutmuş ve sınırlı saldırgan politikasının ötesine geçmiştir. Bu minvalde, uluslararası konjonktürde koşulların değişmesi, aktörlerin davranışlarının değişimini beraberinde getirmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında, Rusya'nın Kırım'ı ilhakında, büyük bir güç olarak kendine yönelik tehditlere karşı çok hassas olduğu, hegemon olma vizyonu ile sert güç unsurlarını da

kullandığı ancak bunu belli bir rasyonellik içinde yaparak nispi gücünü arttırmaya çalıştığı değerlendirilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Allison, R. (2014). "Russian 'Deniable' Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules", *Oxford International Affairs*, 90(6), 1255-1297.
- Baldoni, G. (2016). "A Theoretical Analysis of Russian Foreign Policy: Changes Under Vladimir Putin", *E-International Relations*, 10.10.2016, <https://www.e-ir.info/2016/09/10/a-theoretical-analysis-of-russian-foreign-policy-changes-under-vladimir-putin/> [02.01.2023].
- Bebler, A. (2015). "Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict", The Norwegian Atlantic Committee Security Policy Library, Oslo, https://www.atlanterhavskomiteen.no/files/dnak/Documents/Publikasjoner/2015/Spb_1-15.pdf [25.10.2022].
- Brzezinski, Z. (2016). *The Grand Chessboard, American Primacy and Its-Geostrategic Imperatives*, New York NY.
- Çalışkan B. (2020). "Kırım Raporu- Jeopolitik Rekabette Düğüm Noktası", İNSAMER, 06.01.2020, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-kirim-raporu-jeopolitik-rekabette-dugum-noktasi.pdf> [28.10.2022].
- Dominic D. P., Johnson, B. A., Thayer (2016), "The Evolution of Offensive Realism", *Politics and the Life Sciences*, Cambridge University Press, 35(1), 1-26.
- Donnelly, J. (2013). "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan, 4. Basım, Küre Yayınları.
- Frühling, S. ve Guillaume L. (2016). "NATO, A2/ AD and the Kaliningrad Challenge", *Survival (Global Politics and Strateg)*, 58(2), 95-116.
- Götz, A. (2016). "Neorealism and Russia's Ukrain Policy, 1991- Present", *Contemporary Politics*, 22(3), 301-323.
- Gressel, G. (2021). "Waves of Ambition: Russia's Military Build-up in Crimea and Black Sea", European Council on Foreign Relations, 21.10.2021, <https://ecfr.eu/publication/waves-of-ambition-russias-military-build-up-in-crimea-and-the-black-sea/> [25.10.2022].
- Karaganov S. (2005). "O mire nedalekogo budushchego", *Rossiyskaya Gazeta*, 13.09.2005, <https://rg.ru/2005/09/13/politika.html> [12.11.2022].
- Khramchikhin, A. (2018). "Rethinking the Danger of Escalation: The Russia – NATO Military Balance", Carnegie Endowment for International Peace (Şubat, 2018): 1-12, https://carnegeendowment.org/files/Khramchikhin_NATO_web.pdf [05.11.2022].
- Krastev, I. (2014). "What Does Russia Want and Why?", Prospect, 06.03.2014, <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/what-does-russia-want-and-why> [06.02.2023].
- Lobell, S. E. (2017). "Structural Realism/ Offensive and Defensive Realism", Oxford Research Encyclopedias, Mart 2017, <https://oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-304> [15.02.2023].
- Masters, J. (2020). "Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia", Council on Foreign Relations, 05.02.2020, <https://www.cfr.org/background/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia> [20.06.2023].
- Mearsheimer, J. (2011). "Realists and Idealists", *Security Studies*, 20(3), 424-430.
- (2001). *The Tragedy Of Great Power Politics*, New York: W.W. Norton Press.
- (Kış, 1994-1995). "The False Promise of International Institutions", *International Security*, 19(3), 5-49.

- (Ekim-Kasım, 2014) “Why the Ukrainian Crisis is the West’s Fault?”, *Foreign Affairs*, 1-8, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault> [15.05.2023].
- (2021). “Don’t Arm Ukraine”, *The Washington Post*, 08.02.2021, <https://www.nytimes.com/2015/02/09/opinion/dont-arm-ukraine.html> [10.06.2023].
- Mingst. K. A. (1947). *Essentials of International Relations*, 2. Basım, Newyork: WW Norton Company Press.
- Morgenthau, H. J. (2005). *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, Rev. Kenneth W. Thomson, W. David Clinton, 7. Basım, New York, “Morskaya Doktrina Rossiyskoy Federatsii” (Rusya Denizcilik Doktrini 2015 yılında onaylanmıştır.) <http://docs.cntd.ru/document/555631869> [10.05.2023].
- Onati, I. A. (2016) “Why Did the Conflict in Ukraine Start? A Realist and a Social Constructivist Approach”, Aalborg University: August 2016 School of Culture And Global Studies: European Studies (Final Thesis). https://projekter.aau.dk/projekter/files/239568100/Why_did_the_conflict_in_Ukraine_start_A_realist_and_social_constructivist_approach_Author_Ioan_Alexandru_Onati_Supervisor_Wolfgang_Zank.pdf [06.06.2023].
- Prifer S. (2015). “The Mariupol Line: Russia’s Land Bridge to Crimea”, *Brookings.edu*, 19.03.2015, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/03/19/the-mariupol-line-russias-land-bridge-to-crimea/> [18.10.2022].
- Rumer, E. ve Richard S. (2021), “Russia in the Mediterranean: Here to Stay”, *Carnegie Endowment for International Peace*, 27.05.2021, <https://carnegieendowment.org/2021/05/27/russia-in-mediterranean-here-to-stay-pub-84605> [14.11.2022].
- Schmidt, C. K. (2020). “Evaluating Russia’s Grand Strategy in Ukraine”, *E-International Relations*, 06.06.2020, <https://www.e-ir.info/2020/07/06/evaluating-russias-grand-strategy-in-ukraine/> [06.02.2023].
- Sinovets, P. (2020). “The Real and Projected Stratgic Dimension of the Russian Black Sea Fleet”, *Ponars Eurasia Policy Memos*, 21.12.2020, <https://www.ponarseurasia.org/the-real-and-projected-strategic-dimension-of-the-russian-black-sea-fleet/> [21.10.2022].
- Street, P. (2017). “Kak Rossiya snova stala Nashim Vragom”, *Inosmi Haber Sitesi*, 22.05.2017, <https://inosmi.ru/politic/20170522/239402474.html> [04.06.2021].
- Trenin, D. (2018). “Russia and Ukraine: From Brothers to Neighbors”, *Carnegie Moscow Centre*, 21.03.2018, <https://carnegiemoscow.org/commentary/75847> [18.11.2022].
- Urkosta, R. B. (2016). “Dlya Khvil Anneksirovanny Krym kak voyenno-strategicheskii platsdarm Rossii”, *Hvylya.net*, 28.08.2016, <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/anneksirovannyiy-kryim-kak-voenno-strategicheskii-platsdarm-rossii.html> [12.10.2022].
- Waltz, K. N. (1998). “The Origins of War in Neorealist Theory”, *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-628.
- Wilson, A. (2014). “The Ukrainian Crisis Brings the Threat of Democracy to Russia’s Doorstep”, *Willfired Martens Centre for European Studies, European View*, 13, 67-72.

DO WE BURNOUT BY BEING OVERCOMMITTED? TESTING AN EXTENDED EFFORT-REWARD IMBALANCE MODEL^{*, **, ***}

AŞIRI BAĞLANARAK MI TÜKENİYORUZ? GENİŞLETİLMİŞ BİR ÇABA-ÖDÜL DENGESİZLİĞİ MODELİ TESTİ

Araştırma Makalesi
Research Paper

Şerife ÖRS****
Orkun DEMİRBAĞ*****

Abstract:

Based on the transactional stress approach, which predicts that employees' negative stress experiences will occur within the framework of their cognitive evaluations of stressors and in a dynamic process, this study evaluates the effects of role stressors on emotional exhaustion within the framework of an extended effort-reward imbalance model. Within the scope of the study, 705 participants consisting of academic staff, physicians and nurses across Turkey were included in the sample. The study aimed to reveal the moderating effects of overcommitment on the indirect effect of role stressors on emotional exhaustion through effort-reward imbalance. The findings obtained through multiple linear regression analysis show that overcommitment moderates the indirect effect of role stressors on emotional exhaustion through effort-reward imbalance, but contrary to expectations, the indirect effect is weaker at higher levels of overcommitment and stronger at lower levels. It was found that overcommitment acts as a buffer in the relationship between effort-reward imbalance and emotional exhaustion.

Keywords: Emotional Exhaustion, Role Stressors, Effort-Reward Imbalance, Overcommitment, Social Exchange.

Öz:

Çalışanların olumsuz stres deneyimlerinin stres unsurlarına yönelik bilişsel değerlendirmeleri çerçevesinde ve dinamik bir süreç içerisinde ortaya çıkacağını öngören işlemsel stres yaklaşımını temel alan bu çalışmada, rol stresörlerinin duygusal tükenme üzerindeki etkileri geliştirilen genişletilmiş bir çaba-ödül dengesizliği modeli çerçevesinde değerlendirilmektedir. Araştırma kapsamında Türkiye genelinde öğretim elemanları, hekim ve hemşirelerden oluşan 705 katılımcı örnekleme dahil edilmiştir. Araştırmada rol stresörlerinin çaba-ödül dengesizliği aracılığıyla duygusal tükenme üzerindeki indirekt etkisinde aşırı bağlılığın düzenleyici etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analiziyle elde edilen bulgular, aşırı bağlılığın rol stresörlerinin çaba-ödül dengesizliği aracılığı ile duygusal tükenme üzerindeki dolaylı etkisini düzenlediği ancak beklenenin aksine indirekt etkinin aşırı bağlılığın

* Makale Geliş Tarihi: 02.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 23.02.2024

** This study is derived from PhD dissertation no. 784894 entitled " The roles of effort-reward imbalance and work-life imbalance as parallel mediators and overcommitment as moderator in the relationship between role stressors and burnout", written by Şerife Örs and supervised by Orkun Demirbağ.

*** This study was presented as a conference paper at the 31. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi (31st National Management and Organization Congress) held on September 21-23, 2023, in Turkey.

**** Res. Asst., PhD., Gümüşhane University, serife@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3055-9492.

***** Assoc. Prof., Gümüşhane University, orkundemirbag@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9889-3406.

daha yüksek düzeylerinde daha zayıf, daha düşük düzeylerinde daha güçlü olduğunu göstermektedir. Bu duruma aşırı bağlılığın çaba-ödül dengesizliği ile duygusal tükenme arasındaki ilişki de tampon görevi görmesinin neden olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Tükenme, Rol Stresörleri, Çaba-Ödül Dengesizliği, Aşırı Bağlılık, Sosyal Mübadele.

INTRODUCTION

Today, the pace and changing nature of business life create pressures on employees and thus on organizations. According to the Stress in America survey published by the American Psychological Association (APA) (2020), work is the number one source of stress for individuals (66%). Similarly, research report of the European Agency for Safety and Health at Work's (EU-OSHA) 2019, covering 33 European countries and over 45,000 workplaces, highlights that psychological risk factors such as stress at work are more important than physical ones, but they are more difficult to solve because they are often lacking in awareness and solution skills and are less frequently voiced (EU-OSHA, 2019). At this point, burnout is a syndrome that occurs as a result of chronic job stress that has not been successfully managed (Burke et al., 1996; Maslach, 1982; Meier, 1983; Pines & Aronson, 1988) and was defined by Freudenberger (1974: 159) as "the loss of motivation or incentive, especially when one's commitment to a purpose or relationship fails to produce the desired results".

In terms of evaluating stress and its consequences, the cognitive stress approach provides conceptual explanations as to why one person may experience stress and its negative consequences while the other does not under the same working conditions and focuses on the cognitive processes and emotional reactions that support individuals' interactions with their environment (Peacock & Wong, 1990; Roesch et al., 2002). Transactional stress (Folkman et al., 1986; Lazarus, 1990; Lazarus & Folkman, 1984), one of the cognitive stress approaches, attributes stress neither to the environment nor to the individual (Dewe et al., 2012); on the contrary, stress reflects the relationship of a person with certain motives and convictions with the environment that creates harm, threats or difficulties depending on these characteristics (Lazarus, 1990). In other words, the interaction between individuals' perceptions of the stressors in their environment and their ways of coping with them is gaining importance in the literature (e.g., Dewe et al., 2012; Hankin & Abramson, 2001; Huang et al., 2002; Lazarus, 2020; Lazarus & Folkman, 1987; Miller & McCool, 2003; Perrewé & Zellars, 1999; Yan et al., 2021). Reflecting the contemporary time and progress in the development of stress theories, the view that individual characteristics and social exchange relationships may play a role in the relationship between work environment-work stress and burnout has also gained importance in the burnout literature (Halbesleben & Buckley, 2004).

The Effort-Reward Imbalance (ERI) Model, developed by Siegrist (1996) from the perspective of social exchange theory and the principle of reciprocity, is one of the common transactional stress models today. According to the model, lack of reciprocity between

effort (demands/obligations) and reward (self-esteem, salary/income, job security/career opportunities) and overcommitment as a maladaptive coping mechanism lead to stress and various negative health effects (Siegrist, 1996). According to the model's overcommitment interaction hypothesis, employees with both ERI and overcommitment experience the highest levels of negative health outcomes. However, studies report contradictory results regarding the interaction hypothesis of the model, and it is often even excluded in the studies conducted. Considering the perceptions of individuals and the coping process as a dynamic whole on job stress and its negative consequences from a transactional perspective and within the framework of role theory and social exchange theory, the present study aims to reveal the moderating effect of the coping mechanism overcommitment, the personal factor, in the relationship between role stressors and emotional exhaustion mediated by the organizational factor effort-reward imbalance. It is believed that the theoretical contribution to the literature on job stress and burnout will be provided with the dynamic research model that is comprehensive and interactive. Moreover, for practitioners, a better understanding of the stress process is useful in guiding efforts to increase the usefulness of stress management practices (LePine et al., 2005). Accordingly, the study is expected to provide practical contributions in problem identification, process management, and developing effective policies and strategies.

1. THEORETICAL BACKGROUND AND HYPOTHESIS DEVELOPMENT

Selye (1974) underlines that negative stress is experienced when the level of stress required for people to be happy is exceeded and argues that after determining their goals in life, individuals need to find the optimal stress levels for themselves and also need a properly directed and managed stress adaptation energy (Selye, 1974). Since the first introduction of the concept of burnout as chronic work stress, the element of balance/reciprocity has been emphasized (e.g., Buunk & Schaufeli, 1993; Freudenberger & Richerlson, 1980; Goode, 1960). Burnout was first defined by psychiatrist Freudenberger (1974: 159) as the loss of motivation or incentive, especially when one's commitment fails to produce the desired results. Pines and Aronson (1988) argue that people experience burnout as a gradual erosion of their spirit and enjoyment of life as a result of the typical daily struggles and chronic stresses of life and work, involving too much pressure, conflict and demand with too little emotional reward, recognition, and achievement. At this point, the concept of burnout makes important contributions to making sense of the stress process that cannot be managed successfully. Although there are many definitions and conceptualizations of the concept Maslach's three-component structure developed through a series of studies with his colleagues Pines and Jackson (Maslach, 1982; Maslach & Jackson, 1981; Pines & Maslach, 1980) is the most widely accepted conceptualization of burnout today. According to this conceptualization, which is also accepted by the World Health Organization, an important component of burnout syndrome is the increase in emotional exhaustion; employees think that they can no longer psychologically devote themselves to their work as their emotional

resources decrease. With the second component, depersonalization, employees develop negative, cynical attitudes and feelings about the work itself and about customers/service recipients. With the third component of the syndrome, reduced personal accomplishment, employees tend to evaluate themselves negatively, especially in relation to their work, and feel unhappy about themselves and dissatisfied with their achievements (Maslach & Jackson, 1981: 99). Accordingly, burnout refers to the end point of a three-dimensional continuum of energy, involvement, and efficacy (i.e., emotional exhaustion, cynicism and decreased professional competence), while at the opposite end of this continuum is integration with work (engagement). The point between these two extremes has a direct effect on the individual's quality of life and an indirect effect on health and performance (Leiter & Maslach, 2005: 544). Emotional exhaustion, which is the dimension of burnout syndrome that has received the most attention in the literature, reflects the feelings of being emotionally overloaded and exhausted by one's job, manifested by physical fatigue, psychological and emotional exhaustion (Ito & Brotheridge, 2003; Wright & Cropanzano, 1998), and occurs as a result of occupational demands and overload and inadequate rewards (Schadenhofer et al., 2018). Meanwhile, an imbalance at the organizational level leads the employee to perceive that the psychological contract with the organization has been violated due to a lack of reciprocity, eventually leading to a depletion of one's emotional resources (Schaufeli et al., 1996). In parallel, the literature has examined the relationship between effort-reward imbalance (ERI) and burnout in the context of different variables and predominantly found a strong relationship (e.g., Bagaajav et al., 2011; Bakker et al., 2000; De Jonge et al., 2000; Feldt et al., 2013; Hasselhorn et al., 2004; Lau, 2008; Unterbrink et al., 2007). In their preliminary study, Bakker et al. (2000), for example, found that physicians' ERI can cause depletion of their emotional resources and initiate burnout syndrome. Also, Hasselhorn et al. (2004) reported that in a sample of 21,229 nurses in Europe, a much higher level of emotional exhaustion was observed in the case of high ERI in the relationship between ERI level (low-medium-high) and burnout. Clinchamps et al. (2021) found that ERI increased the risk of burnout by 11.4 times. And last but not least, Wang et al. (2015) found that compared to low levels, high levels of ERI increased the risk 5.56 times in emotional exhaustion.

According to Goode (1960), who points to the imbalance of exchange and consequently stress in role behavior, stress in role behavior occurs when individuals devote more time/interest to a role obligation than they think they should devote, and the tension arises when too many resources are consumed for the role or when individuals think that they are paying a price more than they are worth. Thus, it is emphasized that employees expect some kind of effort-reward balance in their evaluations and the importance of role elements in this expectation. From the perspective of organizational role theory, organizational roles, which fundamentally affect daily situations in the employee-environment relationship, constitute an important part of the daily troubles in the work life of the employee. Meanwhile, the effects of stable, repetitive, or chronic stressors on health are particularly high (Lazarus & Cohen, 1977; Lazarus & Folkman, 1984). Thus, due to the long-term nature of burnout, it is

thought that role stressors, which are sources of job stress, are likely to predict burnout. In this respect, the literature indicates that role stressors are direct (e.g., Abbas et al., 2012; Acker, 2003; Kelloway & Barling, 1991; Fogarty et al., 2000; Örtqvist & Wincent, 2006; Schwab & Iwanicki, 1982) or indirect (e.g., Bakker et al., 2000; Barnett et al., 1999; Jawahar et al., 2007) predictors of burnout. As a result, the literature implies that it is feasible to address the relationship between role stressors and emotional exhaustion from the perspective of effort and reward imbalance.

From the lenses of the transactional stress approach, the critical element of the stress process is coping strategies/mechanisms. In the ERI Model, coping with stress is addressed through overcommitment, which is a maladaptive coping strategy. The relationship between overcommitment and burnout is frequently emphasized in the prior literature (e.g., Cherniss, 1980; Cordes & Dougherty, 1993; Freudenberger 1974, 1975; Freudenberger & Richelson, 1980) and its impact on employee health and burnout is supported by various empirical studies (e.g., Bakker et al., Bakker et al., 2000; de Jonge et al., 2000; Feldt et al., 2013; Feuerhahn et al., 2012; Kunz, 2019; Lau, 2008; Rasmussen et al., 2016; Schadenhofer et al., 2018; Wang et al., 2015). In the framework of the ERI Model, over-commitment can increase the risk of negative health outcomes by creating more imbalance (Siegrist, 2008; 2001), as employees take on more tasks in the workplace and spend more of their important resources such as time and energy (van Vegchel et al., 2005) in an effort to fulfill increasing demands and/or motivation to achieve desired results with the motive to be approved and respected. These remarks suggest a dynamic structure in which the reaction to stress not only affects the outcome of stress but also the perception of stress, leading to a bidirectional change in the stress process. In the model, it is assumed that imbalance and overcommitment together define employees with the highest stress (Preckel et al. 2007; Siegrist, 1996). It is theorized by the interaction hypothesis as "an extrinsic ERI in combination with a high level of overcommitment leads to the highest risk of poor health " (van Vegchel et al., 2005: 1120). On the other hand, while overcommitment is expected to be a strong predictor of burnout (Nuebling et al., 2013) as underlined in the interaction hypothesis, studies conducted in the relevant literature (e.g., Bakker et al., 2000; Clinchamps et al., 2021; de Jonge et al., 2000; Feldt et al., 2012; Hasselhorn et al., 2004; Kinman, 2019; Kunz, 2019; Li et al, 2021; Lau, 2008; Preckel et al., 2007) contradictory results have been obtained regarding the overcommitment interaction hypothesis, and for this reason, it is seen that in many studies (e.g. Franche et al., 2006; Gorgievski et al., 2019; Hämmig et al. 2012; Häusler et al. 2018; Kan & Yu, 2016; Kinman & Jones, 2008; Kocalevent et al., 2020) it was even excluded from the research. In conclusion, in line with the theoretical framework and further research recommendations to examine the moderating role of overcommitment with different models (e.g., van Vegchel et al., 2005; Parkes, 2004; Preckel et al, 2007), the research hypothesis is developed as "overcommitment will play a moderating role in the indirect effect of role stressors on emotional exhaustion through effort-reward imbalance; this effect will be stronger at higher levels of overcommitment and weaker at lower levels."

2. RESEARCH METHOD

In this study, a conceptual model is proposed from the perspective of the transactional stress approach in order to examine the relationship between role stressors experienced by employees and their emotional exhaustion, the mediating effect of effort-reward balance in this relationship, and the moderated mediation role of their overcommitment on this effect. In the context of the research philosophy, a postpositivist stance is taken and a model that is built with hypotheses based on theoretical foundations and aims to reveal the relationships between variables for people's perceptions, attitudes and behaviors is intended to be tested. The study focuses on theory testing and adopts a deductive approach. The quantitative research method is adopted in the study where the survey strategy is preferred in data collection. Accordingly, in the first step of the data analysis process, the reliability and validity of the scales that make up the questionnaires were analyzed. Confirmatory factor analysis was used to test the construct validity of the scales, and regression analysis was used to test the hypotheses put forward within the scope of the research model developed.

2.1. Procedure and Sample

In the determination of the sample group within the scope of the research, first of all, it was taken into consideration that the conditions of the ERI model that the lack of alternatives due to high level of professionalization and the acceptance of imbalance for strategic reasons for a while advancing up the career ladder, in which the imbalance will be maintained. In addition, taking into account the intensive working conditions, interaction with people, undertaking multiple and demanding roles, and finally the convenience of survey access, the research group was determined as those working in academia and health sector. Within the scope of the study, questionnaire forms were sent to universities (without any department limitation) and provincial health directorates across Turkey to be delivered to academic staff in academia and to physicians and nurses in the health sector. As a result of the responses, analyses were carried out on 705 questionnaires with 412 academicians (116 research assistants, 107 lecturers, 97 assistant professors, 51 associate professors, and 41 professors) and 293 healthcare professionals (151 nurses and 142 physicians).

2.2. Measurement Instruments

Role stressors "role conflict", "role ambiguity" and "role overload", which constitute the independent variables of the study, were measured using the Role Hassles Index (RHI) developed by Zohar (1997). This scale was developed based on role theory to measure burnout which overlap with the variables of the current research. The scale consists of 20 situation statements in total; eight (8) statements regarding role conflict (e.g., "I have experienced arguments or conflicts over different views."), five (5) statements regarding role ambiguity (e.g., "I have experienced concerns about how to solve a problem."), and seven (7) statements regarding role overload (e.g., "I had to work too many extra hours or maintain inappropriate work schedules."). It was

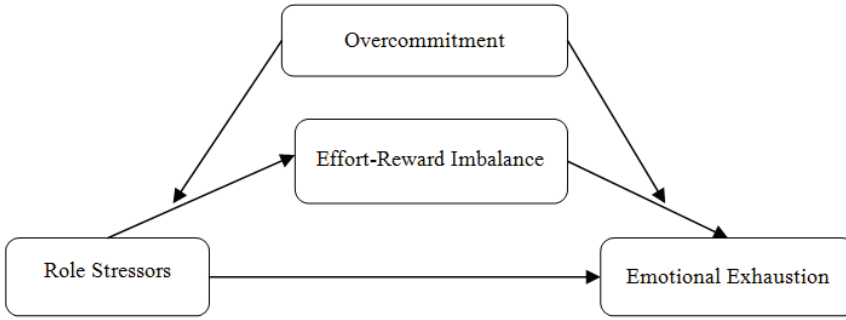
evaluated whether the participants had experienced the given situations in the last one (1) month via a four-point scale (“0-I did not experience it”; “1-I experienced it: I found it slightly disturbing”; “2-I experienced it: I found it disturbing”; “3-I experienced it: I found it very disturbing”). In Zohar’s (1997) study, Cronbach Alpha values were found to be .73, .77, and .65, respectively.

Emotional exhaustion levels of the participants were measured using the current short version of the Maslach Burnout Inventory-General Scale (MBI-GS) developed originally by Maslach et al. (1996), which has been adapted to describe broader occupational contexts (Maslach et al., 2008: 91). The emotional exhaustion scale includes five (5) items (e.g., “I feel emotionally detached from my work”; “I feel exhausted at the end of the workday”). A 7-point Likert-type frequency scale was used for the participants to indicate the extent to which they experienced each item (from ‘0=Never’ to ‘6=Every day”).

Effort-Reward Imbalance scale was used to measure the mediator variable *effort-reward imbalance* and the moderator variable *overcommitment*. Developed by Siegrist (1996; 2002), the scale has three subscales used to assess the effort, reward and overcommitment. The “effort” scale has three (3) items (e.g., “Over the past few years, my job has become increasingly demanding”), and the “reward” scale, which consists of the sub-dimensions of respect/reputation, promotion/salary and job security has seven (7) items (e.g., “I get the respect I deserve from my superiors or peers”; “My chances of promotion at my job are slim”; “I have experienced or expect to experience an undesirable change in my work situation”). Each item has a 5-point scale (‘1-Disagree’; ‘2-Agree: I do not feel stressed’; ‘3-Agree: I feel somewhat stressed’; ‘4-Agree: I feel stressed’; ‘5-Agree: I feel very stressed’). A higher score on the scales represents higher effort or higher reward, respectively. Since the scale is based on social exchange theory and the principle of reciprocity, the effort/reward ratio is created to determine the level of imbalance between effort and reward. Accordingly, the value approaches zero in the case of low effort and high reward, while values above 1 are obtained in the case of negative imbalance representing high effort and low reward. In order to measure the overcommitment variable, a 6-item overcommitment scale was used (e.g., “People close to me say that I sacrifice too much for my job.”, “If I postpone something I need to do today, I have trouble sleeping at night.”). Items in this 4-point Likert scale are scored as (from ‘1= Disagree’ to ‘3= Agree’). In the study of Siegrist et al. (2009) Cronbach Alpha values of the three sub-scale were found to be .74, .79, and .79, respectively.

2.3. Research Model and Hypothesis

In this study, a conceptual model (Figure 1) is proposed from the perspective of the transactional stress approach in order to examine the relationship between role stressors experienced by employees and their emotional exhaustion, the mediating effect of effort-reward balance in this relationship, and the moderated mediation role of their overcommitment on this effect.

Figure 1: The Effect of Overcommitment on the Relationship between Role Stressors, Effort-Reward Imbalance and Emotional Exhaustion: Moderated Mediation Model

The hypothesis of the research is developed as:

H_1 : Overcommitment will play a moderating role in the indirect effect of role stressors on emotional exhaustion through effort-reward imbalance; this effect will be stronger at higher levels of overcommitment and weaker at lower levels.

2.4. Data Analyses

In accordance with the research purpose, the survey strategy and quantitative method were adopted in this study and structured questionnaires (Table 1) were used as data collection tools. The data were analyzed using IBM AMOS version 26, IBM SPSS version 25 and Hayes Process Macro version 4.1. Confirmatory factor analysis (CFA) was conducted to test construct validity and reliability, and Cronbach's alpha (α), AVE and CR values were calculated. Pearson correlation coefficients were calculated through correlation analysis to determine the pairwise relationships between variables and the directions of these relationships. Multiple regression analyses conducted with Process Macro were used to test the relationship structures constructed as moderated mediation. In the case of first- and second-stage moderated mediation, Hayes (2015) recommends following the procedure described by Muller et al. (2005). Accordingly, in order for moderated mediation to occur, at least one of two conditions, each containing two sub-conditions, must be met (Muller et al., 2005: 655-656): Condition 1; (a) there is a significant change in the effect of the independent variable on the mediator variable at different levels of the moderator variable, and (b) there is a significant effect of the mediator variable on the dependent variable at the average level of the moderator variable. Condition 2: (a) there is a significant effect of the independent variable on the mediator variable at the average level of the moderator variable, and (b) there is a significant change in the effect of the mediator variable on the independent variable at different levels of the moderator variable.

After the conditions regarding the existence of a conditional indirect effect, Muller et al. (2005) was first followed, and relevant inferences were made, the bootstrap analysis findings were evaluated for the holistic moderated mediation test. Significance was set at

the .05 level and the bootstrap method with 5000 bootstrap samples was used to test the significance of conditional indirect effects and changes in these effects at +1 SD and -1 SD levels of the moderator. The 95% confidence intervals for the coefficients are considered statistically significant if the confidence intervals (LLCI; ULCI) do not contain zero.

3. FINDINGS

3.1. Validity and Reliability Analyses of Measurement Instruments

The scales used to obtain the variables in the study and the Cronbach's Alpha values of the scales are presented in Table 1. Regarding the scales of the research, in the "overcommitment" scale, the factor load of the item "Overcommitment 3" was below the desired level and the item was excluded from the analysis. The factor loadings of all other items are between .405 and .918. The Cronbach's Alpha value of the job security sub-dimension in the reward dimension is just below the acceptable level with $\alpha = .681$, which is at a questionable level. In addition, the average variance extracted (AVE) value of the overcommitment scale is below .5. The first possible reason for the low Cronbach's Alpha value is the low number of scale questions (Tavakol & Dennick, 2011). In the current situation, there are only 2 items related to job security.

Table 1: Validity and Reliability Analysis of Measurement Tools and Model Fit Indices

Variable	Sub Dimensions	Items	Cronbach's Alpha	AVE	CR	
Role Stressors	R. Conflict	8	,908	,55	,91	
	R. Ambiguity	5	,897	,63	,89	
	R. Overload	7	,885	,51	,88	
Emotional Exhaustion	-	5	,926	,70	,92	
Effort-Reward Imbalance	Effort	3	,850	,65	,85	
	Reward	2	,888	,80	,89	
	• Esteem	3	,748	,53	,77	
	• Promotion/salary	2	,681	,52	,69	
Overcommitment	-	5	,774	,38	,74	
CFA: Model Fit Indices						
Index	χ^2/df	CFI	RMSEA	IFI	TLI	SRMR
Value	2,87	,93	,05	,93	,92	,05

Note. AVE: Average Variance Extracted; CR: Composite Reliability; CFI: Comparative Fit Index; RMSEA: Approximate Root Mean Square Error; IFI: Incremental Fit Index; TLI: Tucker-Lewis Index; SRMR: Standardized Root Mean Square Residual

On the other hand, since the composite reliability (CR) of the construct was higher than .7, the convergent validity of both scales was considered acceptable (Fornell & Larcker, 1981) without any modification. Also, the square root of AVE of each variable is greater

than its highest correlation with any other construct (Table 2). Therefore, the discriminant and convergent validity criteria are met by the proposed measurement model. When the fit indices of the model are examined, it can be said that there is a good fit in the model.

3.2. Descriptive Statistics and Correlation Analysis of Variables

Descriptive statistics of variables and Pearson correlation coefficients between variables are presented via the Table 2. The fact that the correlation coefficient between the variables is less than .800 indicates that the variables are not overly correlated with each other and that there is no multicollinearity problem between them. Accordingly, it is seen that the Pearson correlation coefficients of the variables in the study are statistically significant.

Table 2: Descriptive Statistics of Variables and Pearson Correlation Coefficients between Variables

Variables	1	2	3	4
1- RS	(,751)			
2- EE	,599**	(,836)		
3- ERI	,676**	,605**	(,791)	
4- OVC	,455**	,495**	,439**	(,616)
$\bar{X}$	1,156	2,857	,970	2,673
SD	,775	1,827	,813	,794

Note. Values in parentheses represent the square root of the average variance extracted (AVE). ** $p < .01$; RS: Role Stressors; EE: Emotional Exhaustion; ERI: Effort Reward Imbalance; OVC: Overcommitment; $\bar{X}$: Sample Mean; SD: Standard Deviation

3.3. Regression Analyses

To investigate the conditional indirect mechanisms between the variables, moderated mediation analyses were conducted with IBM-SPSS PROCESS 4.1 using Model 58 (Hayes, 2013; Hayes 2022) to examine the moderating effect of overcommitment on: (1) the relationship between role stressors and effort-reward imbalance, (2) the relationship between effort-reward imbalance and emotional exhaustion, (3) the indirect relationship between role stressors and emotional exhaustion through effort-reward imbalance.

The findings summarized in Table 3 show that the effect of role stressors on ERI is significant ($b = ,6111$; $p < .01$) and moderated by overcommitment ($b = ,1321$; $p < .01$). When the findings regarding the mediator and dependent variable relationship predicted to be moderated by overcommitment are examined, it is seen that the effect of ERI on emotional exhaustion is significant ($b = ,9005$; $p < .01$) and moderated by overcommitment ($b = -,3605$; $p < .01$). On the other hand, for different values of the moderator (-1 SD and/or +1 SD), the conditional effect is different from zero and significant for both paths. Therefore, the conditions for moderated mediation specified by Muller et al. (2005) are met in paths a and b. According to the findings, positive moderating effect of overcommitment on the relationship between role stressors and ERI (path a) was found. Accordingly, as employees'

overcommitment increases, the existing positive effect on path a becomes stronger (Figure 2). On the other hand, regarding the moderating effect of overcommitment on the relationship between ERI and emotional exhaustion (path b), it is found that overcommitment moderates the relationship negatively; the positive effect of ERI on emotional exhaustion weakens as employees' overcommitment increases (Figure 2).

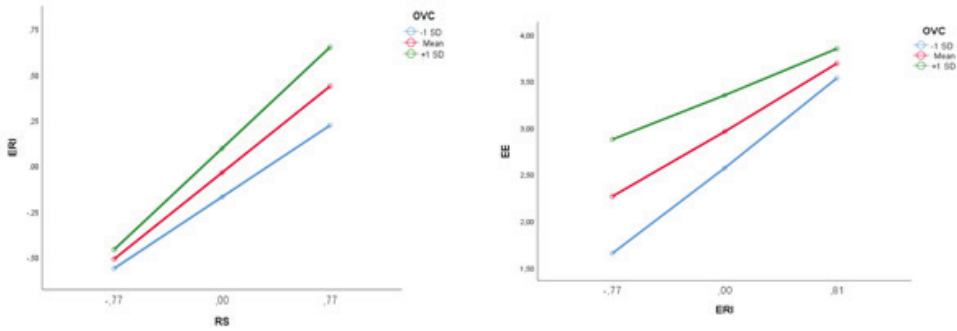
Table 3: The Effect of Overcommitment on the Relationship between Role Stressors, Effort-Reward Imbalance and Emotional Exhaustion

Mediator Variable: Effort Rewaed Imbalance				
	<i>b</i>	SE	<i>t</i>	<i>p</i>
Constant	-,0369	,0240	-1,5357	,1251
RS	,6111	,0322	18,9536	,0000
OVC	,1674	,0310	5,3960	,0000
RS*OVC	,1321	,0354	3,7337	,0002
Conditional Effects at Different Values of the Moderator (path a)				
	<i>b</i>	SE	<i>t</i>	<i>p</i>
OVC -1 SD	,5062	,0461	10,9835	,0000
OVC +1 SD	,7160	,0391	18,2894	,0000
Dependent Variable: Emotional Exhaustion				
	<i>b</i>	SE	<i>t</i>	<i>p</i>
Constant	2,9593	,0540	54,8509	,0000
RS	,6159	,0899	6,8513	,0000
ERI	,9005	,0941	9,5709	,0000
OVC	,4920	,0717	6,8646	,0000
ERI*OVC	-,3605	,0770	-4,6807	,0000
Conditional Effects at Different Values of the Moderator (path b)				
	<i>b</i>	SE	<i>t</i>	<i>p</i>
OVC -1 SD	1,1866	,1331	8,9151	,0000
OVC+1 SD	,6143	,0864	7,1117	,0000
Conditional Indirect Effects at Different Values of the Moderator				
	<i>b</i>	SE	LLCI	ULCI
OVC -1 SD	,6007	,0947	,4240	,7975
OVC	,5503	,0779	,4110	,7152
OVC +1 SD	,4398	,0674	,3165	,5801

Note. *b*: unstandardized coefficient; SE: standard error; LLCI: Lower limit confidence interval; ULCI: upper limit confidence interval; *p*: statistical significance level of the *b* coefficient

According to the bootstrapping analysis summarized in Table 3, regarding the moderation of both the relationship between role stressors and ERI and the relationship between ERI and emotional exhaustion by overcommitment (path a and path b together), it has been found that the indirect effect is moderated by overcommitment at a statistically significant level

($b=,5503$; $LLCI= ,4110$; $ULCI= ,7152$). But, at low level of overcommitment, the indirect effect of role stressors on emotional exhaustion through ERI (-1 SD; $b=,6007$; $LLCI= ,4240$; $ULCI= ,7975$) increases contrary to expectations. For high overcommitment level, although the indirect effect is significant (+1 SD; $b= ,4398$; $LLCI=,3165$; $ULCI=,5801$), it weakens contrary to expectations. This is due to the fact that overcommitment is a negative moderator in the relationship between ERI and emotional exhaustion (path b) as mentioned above. As a result, although a statistically significant moderating effect was detected, the hypothesis was not supported as contrary evidence was provided in terms of the direction of the relationship.

Figure 2: Moderating Effects of Overcommitment on the Relationship between Role Stressors→Effort Reward Imbalance, and Effort Reward Imbalance→Emotional Exhaustion

4. DISCUSSION

The results obtained through regression analyses reveal that overcommitment has a positive moderating effect on the relationship between role stressors and ERI. According to these results, as role stressors increase, highly overcommitted employees are more affected by this situation and experience a greater increase in ERI than less overcommitted employees. In other words, highly engaged employees are more sensitive to the increase in role stressors. This supports the findings of Feldt et al. (2016) in their longitudinal study regarding the increasing effect of overcommitment on ERI. On the other hand, according to the results, in the relationship between ERI and emotional exhaustion, in the case of increasing ERI, employees with higher levels of overcommitment are less affected and their emotional exhaustion levels increase less compared to less overcommitted employees. This situation shows that the interaction hypothesis predicted for path b of the ERI Model, similar to the literature (Lau, 2008; Li et al., 2021; Preckel et al., 2007; Steptoe et al., 2004), is not met in the current study. Assessing the moderated mediation model proposed in the current study as a whole, it is seen that overcommitment creates a partial buffer effect while it is expected to exacerbate the positive effect of role stressors on emotional exhaustion through

ERI. At this point, it is seen that the negative moderating effect of path b is strengthened and dominated in the change in overcommitment levels.

From a social exchange theory perspective, it can also be argued that in this case, employees do not perceive an asymmetry of reciprocity due to role stressors, but only perceive the increase in their efforts as a challenge, and in this context, they increase their efforts and successfully overcome the potential negative consequences of the current imbalance. For example, Ben-Zur and Michael (2007) observed that employees' perceptions of high levels of challenge/control towards their work reduced the occurrence of burnout in all dimensions. Furthermore, Hall and Richter (1988) state that employees strive to achieve career success and fulfill their needs for achievement, power and prestige. For such intrinsic motivation, du Prel et al. (2018) argue that overcommitment, which du Prel et al. (2018) treat as a learned behavior, is triggered by high motivation and energy of employees (especially early in their careers), and if positive returns are obtained, they tend to continue overcommitment by revealing positive effects. In this case, it can be interpreted that overcommitment may not always be justified by the assumption that employees have unrealistic expectations of exaggerated rewards for their increased efforts. Thus, although overcommitment increases imbalance, this is not undesirable and therefore overcommitment may serve as an effective coping factor that positively modifies the negative consequences of imbalance. At this point, an argument for the lack of the expected moderating effects of overcommitment is that emotional exhaustion may be highly sensitive to participants' levels of ERI and overcommitment (e.g., Felth, 2013; Hasselhom et al., 2004; Lau, 2008; Li et al., 2021; Wang et al., 2015).

In addition, it is also possible that different personal elements of employees may have the effect of changing the direction of the possible relationship. For example, the literature emphasizes that employees who attribute a lot of meaning to their work may have difficulty in withholding from work, but they may also perceive the negative effects of withholding less due to the high meaning attributed to work (du Prel, 2018; Sonnentag & Fritz, 2007). Schadenhofer et al. (2018) found that job meaningfulness moderates the relationship between overcommitment and the emotional exhaustion dimension of burnout. Similarly, Van Yperen and his colleagues in a series of studies (Van Yperen et al., 1992, Van Yperen, 1996; Buunk et al., 2001) found significant results on the effects of communal orientation, which is defined as the desire to give something to society for the good of others and receive something in return, on the relationship between employees' ERI and burnout experiences. Accordingly, employees who are both in a state of imbalance and have a low level of communal orientation experience the highest level of burnout, while a high level of communal orientation reduces burnout. Therefore, it seems possible that the regulatory role of overcommitment in the case of different personal motivation factors can be neutralized or even turned into a positive effect in the case of overcommitment and this may provide some clarification to the findings of this research.

CONCLUSION

In the transactional stress approach, it is stated that employees put coping mechanisms into practice when a situation is perceived as a threat, i.e. a source of stress. In the ERI Model, overcommitment is characterized as a maladaptive coping method and is associated with negative stress outcomes. With the current research model in which ERI is considered as a mediating variable in the relationship between role stressors and emotional exhaustion, it is aimed to evaluate not only the moderating effect of overcommitment on the negative consequences of stress but also its effect on the level of stress perception. Therefore, with this unique model, it is thought that the theoretical contribution to the literature has been made by making an effort to evaluate different mechanisms for the emergence of job stress and the functioning of the ERI Model. The results show that overcommitment positively moderates the effects of role stressors on ERI. Hence, it is thought that it is useful to consider the overcommitment interaction hypothesis as moderating the relationship between stressors and ERI beyond moderating the negative consequences of ERI.

In addition, although the hypothesis was not supported in line with the results that overcommitment moderates the effects of effort-reward imbalance on emotional exhaustion in the opposite direction than expected, these results indicate that overcommitment may have not only negative effects but also potential positive effects. Considering the model extension purpose of the current study, it is considered to be an important result for the study that it points to inferences for potential different model components.

In this respect, it should be investigated under which conditions overcommitment will trigger positive or negative outcomes. Since the effectiveness of the coping mechanism may vary depending on the type of stressor, characteristics of the situation and occupation (Lazarus et al., 1986), evaluating overcommitment with different stressors and stress outcomes in future studies may contribute to our understanding of the subject. In addition, in future studies, it may be useful to include factors such as occupation, gender, working years, working hours, and various potential moderating factors such as job satisfaction, importance attributed to work, and communal orientation in the research models. Finally, further studies with group-based analyses, longitudinal data and qualitative research designs may contribute to our understanding of the nature of the phenomenon.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 23.02.2022 tarih ve 2022/1 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Çalışmanın literatür çalışması ve teorik incelemesi, iki yazar tarafından eşit oranda katkı sağlanarak üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazarlar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Abbas, S. G., Roger, A., & Asadullah, M. A. (2012). *Impact of organizational role stressors on faculty stress and burnout (An exploratory analysis of a public sector university of Pakistan)*. 4ème colloque international (ISEOR - AOM), 5-6 June 2012, Lyon, France, ss. 1-18.
- Acker, G. M. (2003). Role conflict and ambiguity: Do they predict burnout among mental health service providers?. *Social Work in Mental Health, 1*(3), 63-80.
- American Psychological Association (APA) (2020). *Stress in America™ 2020: A National Mental Health Crisis*. Retrieved March 13, 2021, from <https://www.apa.org/news/press/releases/stress/2020/sia-mental-health-crisis.pdf>.
- Bagaajav, A., Myagmarjav, S., Nanjid, K., Otgon, S., & Chae, Y. M. (2011). Burnout and Job Stress among Mongolian Doctors and Nurses. *Industrial Health, 49*(5), 582–588.
- Bakker, A. B., Killmer, C. H., Siegrist, J., & Schaufeli, W. B. (2000). Effort-reward imbalance and burnout among nurses. *Journal of Advanced Nursing, 31*(4), 884–891. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2000.01361.x>
- Barnett, R. C., Brennan, R. T., & Gareis, K. C. (1999). A closer look at the measurement of burnout. *Journal of Applied Biobehavioral Research, 4*(2), 65–78. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9861.1999.tb00055.x>
- Burke, R. J., Greenglass, E. R., & Schwarzer, R. (1996). Predicting teacher burnout over time: Effects of work stress, social support, and self-doubts on burnout and its consequences. *Anxiety, Stress and Coping, 9*(3), 261–275.
- Buunk, B. P. & Schaufeli, W. B. (1993). *Burnout: A Perspective from Social Comparison Theory*. In W. B. Schaufeli, C. Maslach and T. Marek (Eds.), *Professional burnout: Recent developments in theory and research* (pp. 53–69). London: Taylor & Francis.
- Buunk, B. P., Van der Zee, K., & VanYperen, N. W. (2001). Neuroticism and social comparison orientation as moderators of affective responses to social comparison at work. *Journal of Personality, 69*(5), 745-762.
- Cherniss, C. (1980). *Staff burnout: Job stress in the human services*. London: Sage Publications
- Clinchamps, M., Auclair, C., Prunet, D., Pfabigan, D., Lesage, F. X., Baker, J. S., ... Dutheil, F. (2021). Burnout among hospital non-healthcare staff: influence of job Demand-Control-Support, and Effort-Reward imbalance. *Journal of Occupational and Environmental Medicine, 63*(1), 13-20.
- Cordes, C. L. & Dougherty, T. (1993). A review and an integration of research on job burnout. *The Academy of Management Review, 18*(4), 621–656.
- De Jonge, J., Bosma, H., Peter, R., & Siegrist, J. (2000). Job strain, effort-reward imbalance and employee well-being: A large- scale cross-sectional study. *Social Science and Medicine, 50*(9), 1317–1327. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(99\)00388-3](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(99)00388-3)
- Dewe, P. J., O'Driscoll, M. P., & Cooper, C. L. (2012). *Theories of Psychological Stress at Work*. In R. J. Gatchel and I. Z. Schultz (Eds.), *Handbook of Occupational Health and Wellness* (pp. 23–38). Berlin: Springer Science+Business Media.
- du Prel, J. B., Runeson-Broberg, R., Westerholm, P., Alfredsson, L., Fahlén, G., Knutsson, A., ...Peter, R. (2018). Work overcommitment: Is it a trait or a state?. *International Archives of Occupational And Environmental Health, 91*(1), 1-11.

- European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA). (2019). *Third European Survey of Enterprises on New and Emerging Risks (ESENER-3)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Feldt, T., Huhtala, M., Kinnunen, U., Hyvönen, K., Mäkikangas, A., & Sonnentag, S. (2013). Long-term patterns of effort-reward imbalance and over-commitment: Investigating occupational well-being and recovery experiences as outcomes. *Work and Stress, 27*(1), 64–87.
- Feldt, T., Hyvönen, K., Mäkikangas, A., Rantanen, J., Huhtala, M., & Kinnunen, U. (2016). Overcommitment as a predictor of effort—reward imbalance: evidence from an 8-year follow-up study. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health, 42*(4), 309-319.
- Feuerhahn, N., Kühnel, J., & Kudielka, B. M. (2012). Interaction effects of effort—reward imbalance and overcommitment on emotional exhaustion and job performance. *International Journal of Stress Management, 19*(2), 105-131.
- Fogarty, T. J., Singh, J., Rhoads, G. K., & Moore, R. K. (2000). Antecedents and consequences of burnout in accounting: Beyond the role stress model. *Behavioral Research in Accounting, 12*, 31-68.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. J., & DeLongis, A. (1986). Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*(3), 571–579.
- Franché, R. L., Williams, A., Ibrahim, S., Grace, S. L., Mustard, C., Minore, B., & Stewart, D. E. (2006). Path analysis of work conditions and work-family spillover as modifiable workplace factors associated with depressive symptomatology. *Stress and Health, 22*(2), 91–103. <https://doi.org/10.1002/smi.1087>
- Freudenberger, H. J. (1974). *Staff burn-out*. *Journal of Social Issues, 30*(1), 159–165.
- Freudenberger, H. J. (1975). The staff burn out syndrome in alternative institutions. *Psychotherapy, 12*(1), 73–82. <https://doi.org/10.1037/h0086411>
- Freudenberger, H. J. & Richelson, G. (1980). *Burn-out: The High Cost of High Achievement*. Garden City, N.Y.: Anchor Press.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research, 18*(1), 39-50.
- Goode, W. J. (1960). A Theory of Role Strain. *American Sociological Review, 25*(4), 483–496.
- Gorgievski, M. J., Van der Heijden, B. I. J. M., & Bakker, A. B. (2019). Effort-reward imbalance and work-home interference: a two-wave study among European male nurses. *Work and Stress, 33*(4), 315–333. <https://doi.org/10.1080/02678373.2018.1503358>
- Halbesleben, J. R. B. & Buckley, M. R. (2004). Burnout in organizational life. *Journal of Management, 30*(6), 859–879.
- Hall, D. T. & Richter, J. (1988). Balancing work life and home life: What can organizations do to help?. *Academy of Management Perspectives, 2*(3), 213-223.
- Hämmig, O., Brauchli, R., & Bauer, G. F. (2012). Effort-reward and work-life imbalance, general stress and burnout among employees of a large public hospital in Switzerland. *Swiss Medical Weekly, 142*, 1–11.
- Hankin, B. L. & Abramson, L. Y. (2001). Development of gender differences in depression: An elaborated cognitive vulnerability—transactional stress theory. *Psychological Bulletin, 127*(6), 773.

- Hasselhorn, H.-M., Tackenberg, P., & Peter, R. (2004). Effort–Reward Imbalance among Nurses in Stable Countries and in Countries in Transition. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 10(4), 401–408.
- Häusler, N., Bopp, M., & Hämmig, O. (2018). Effort-Reward Imbalance, work-privacy conflict, and burnout among hospital employees. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 60(4), 183–187.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York, NY: The Guilford Press
- Hayes, A. F. (2015). An index and test of linear moderated mediation. *Multivariate Behavioral Research*, 50(1), 1-22.
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (3. Baskı). New York: Guilford Publications.
- Ito, J. K. & Brotheridge, C. M. (2003). Resources, coping strategies, and emotional exhaustion: A conservation of resources perspective. *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 490-509.
- Jawahar, I. M., Stone, T. H., & Kisamore, J. L. (2007). Role conflict and burnout: The direct and moderating effects of political skill and perceived organizational support on burnout dimensions. *International Journal of Stress Management*, 14(2), 142-159.
- Kelloway, E. K. & Barling, J. (1991). Job characteristics, role stress and mental health. *Journal of Occupational Psychology*, 64, 291–304.
- Kinman, G. (2019). Effort-reward imbalance in academic employees: Examining different reward systems. *International Journal of Stress Management*, 26(2), 184–192. <https://doi.org/10.1037/str0000128>
- Kinman, G. & Jones, F. (2008). Effort-reward imbalance, over-commitment and work-life conflict: Testing an expanded model. *Journal of Managerial Psychology*, 23(3), 236–251. <https://doi.org/10.1108/02683940810861365>
- Kocalevent, R., Pinnschmidt, H., Selch, S., Nehls, S., Meyer, J., Boczor, S., ..., & van den Bussche, H. (2020). Burnout is associated with work-family conflict and gratification crisis among German resident physicians. *BMC Medical Education*, 20(1), 1-8.
- Kunz, C. (2019). The influence of working conditions on health satisfaction, physical and mental health: testing the effort-reward imbalance (ERI) model and its moderation with over-commitment using a representative sample of German employees (GSOEP). *BMC Public Health*, 19(1), 1-11.
- Lau, B. (2008). Effort-reward imbalance and overcommitment in employees in a Norwegian municipality: A cross sectional study. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, 3(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1745-6673-3-9>
- Lazarus, R. S. (2020). *Psychological stress in the workplace*. Florida: CRC Press.
- Lazarus, R. S. & Cohen, J. B. (1977). *Environmental Stress*. In I. Altman and J. F. Wohlwill (Eds.), *Human Behavior and Environment Advances in Theory and Research* (pp. 89–126). New York: Plenum Press.
- Lazarus, R. S. (1990). Theory-Based Stress Measurement. *Psychological Inquiry*, 1(1), 3–13.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Berlin: Springer.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality*, 1(3), 141-169.

- Lease, S. H. (1999). Occupational role stressors, coping, support, and hardiness as predictors of strain in academic faculty: An emphasis on new and female faculty. *Research in Higher Education, 40*(3), 285–307.
- LePine, J. A., Podsakoff, N. P., & LePine, M. A. (2005). A meta-analytic test of the challenge Stressor-hindrance stressor framework: An explanation for inconsistent relationships among Stressors and performance. *Academy of Management Journal, 48*(5), 764–775. <https://doi.org/10.5465/AMJ.2005.18803921>
- Li, N., Zhang, L., Li, X., & Lu, Q. (2021). The influence of operating room nurses' job stress on burnout and organizational commitment: The moderating effect of overcommitment. *Journal of Advanced Nursing, 77*(4), 1772-1782.
- Maslach, C. (1982). *Understanding Burnout: Definitional Issues in Analyzing a Complex Phenomenon*. In W.S. Paine (Ed.). *Job Stress and Burnout: Research, Theory and Intervention Perspectives* (pp. 29-40). Beverly Hills: Sage Focus Editions.
- Maslach, C., Jackson, S. E., & Leiter, M. P. (1996). *Maslach Burnout Inventory manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Maslach, C., Leiter, M. P., & Schaufeli, W.B. (2008). Measuring burnout. S. Cartwright and C.L. Cooper (Eds.), In the Oxford handbook of organizational well being (pp. 86-108). Oxford: Oxford University Press.
- Meier, S. T. (1983). Toward a theory of burnout. *Human Relations, 36*(10), 899–910. <https://doi.org/10.1177/001872678303601003>
- Miller, T. A. & McCool, S. F. (2003). Coping with stress in outdoor recreational settings: An application of transactional stress theory. *Leisure Sciences, 25*(2-3), 257-275.
- Muller, D., Judd, C. M., & Yzerbyt, V. Y. (2005). When moderation is mediated and mediation is moderated. *Journal of Personality and Social Psychology, 89*(6), 852-863.
- Nuebling, M., Seidler, A., Garthus-Niegel, S., Latza, U., Wagner, M., Hegewald, J., ... Liebers, F. (2013). The Gutenberg Health Study: measuring psychosocial factors at work and predicting health and work-related outcomes with the ERI and the COPSOQ questionnaire. *BMC Public Health, 13*, 1–13.
- Örtqvist, D. & Wincet, J. (2006). Prominent consequences of role stress: A meta-analytic review. *International Journal of Stress Management, 13*(4), 399–422. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.13.4.399>
- Parkes, K. R. (1994). Personality and coping as moderators of work stress processes: Models, methods, and measures. *Work and Stress, 8*(2), 110–129. <https://doi.org/10.1080/02678379408259984>
- Peacock, E. J. & Wong, P. T. (1990). The stress appraisal measure (SAM): A multidimensional approach to cognitive appraisal. *Stress Medicine, 6*(3), 227-236.
- Perrewé, P. L. & Zellars, K. L. (1999). An examination of attributions and emotions in the transactional approach to the organizational stress process. *Journal of Organizational Behavior, 20*(5), 739-752.
- Pines, A. & Aronson, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures*. Detroit: Free Press.
- Preckel, D., Meinel, M., Kudielka, B. M., Haug, H. J., & Fischer, J. E. (2007). Effort-reward-imbalance, overcommitment and self-reported health: Is it the interaction that matters? *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 80*(1), 91–107. <https://doi.org/10.1348/096317905X80183>.

- Rasmussen, V., Turnell, A., Butow, P., Juraskova, I., Kirsten, L., Wiener, L., ... IPOS Research Committee. (2016). Burnout among psychosocial oncologists: an application and extension of the effort–reward imbalance model. *Psycho-Oncology*, 25(2), 194–202.
- Schadenhofer, P., Kundi, M., Abrahamian, H., Blasche, G., Stummer, H., & Kautzky-Willer, A. (2018). Job-related meaningfulness moderates the association between over-commitment and emotional exhaustion in nurses. *Journal of Nursing Management*, 26(7), 820–832. <https://doi.org/10.1111/jonm.12602>
- Schaufeli, W. B., Dierendonck, D. Van & Gorp, K. Van. (1996). Burnout and reciprocity: Towards a dual-level social exchange model. *Work and Stress*, 10(3), 225–237.
- Schwab, R. L. & Iwanicki, E. F. (1982). Perceived Role Conflict, Role Ambiguity, and Teacher Burnout. *Educational Administration Quarterly*, 18(1), 60–74. <https://doi.org/10.1177/0013161X82018001005>
- Siegrist, J. (1996). Adverse Health Effects of High-Effort/Low-Reward Conditions. *Journal of Occupational Health Psychology*, 1(1), 27–41.
- Siegrist, J. (2001). *A theory of occupational stress*. In J. Dunham (Eds.), *Stress in the workplace: Past, present and future* (pp. 52–66). London: Whurr Publishers.
- Siegrist, J. (2002). Effort-Reward Imbalance at Work and Health. *Historical and Current Perspectives on Stress and Health*, 2, 261–291.
- Siegrist, J. (2008). Effort-reward imbalance and health in a globalized economy. *SJWEH Suppl*, 6, 163–168.
- Siegrist, J., Wege, N., Pühlhofer, F., & Wahrendorf, M. (2009). A short generic measure of work stress in the era of globalization: Effort-reward imbalance. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 82(8), 1005–1013.
- Sonnentag, S. & Fritz, C. (2007). The Recovery Experience Questionnaire: development and validation of a measure for assessing recuperation and unwinding from work. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(3), 204.
- Steptoe, A., Siegrist, J., Kirschbaum, C., & Marmot, M. (2004). Effort–reward imbalance, overcommitment, and measures of cortisol and blood pressure over the working day. *Psychosomatic Medicine*, 66(3), 323–329.
- Tavakol, M. & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International journal of medical education*, 2, 53.
- Unterbrink, T., Hack, A., Pfeifer, R., Buhl-Griehaber, V., Müller, U., Wesche, H., ... Frommhold, M. (2007). Burnout and effort-reward-imbalance in a sample of 949 German teachers. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 80(5), 433–441. <https://doi.org/10.1007/s00420-007-0169-0>
- Van Vegchel, N., de Jonge, J., Bosma, H., & Schaufeli, W. B. (2005). Reviewing the effort-reward imbalance model: drawing up the balance of 45 empirical studies. *Social Science and Medicine*, 60, 1117–1131.
- Van Yperen, N. W., Buunk, B. P., & Schaufeli, W. B. (1992). Communal orientation and the burnout syndrome among nurses. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(3), 173–189.
- Van Yperen, N. W. (1996). Communal orientation and the burnout syndrome among nurses: A replication and extension. *Journal of Applied Social Psychology*, 26(4), 338–354.
- Wang, Y., Ramos, A., Wu, H., Liu, L., Yang, X., Wang, J., & Wang, L. (2015). Relationship between occupational stress and burnout among Chinese teachers: a cross-sectional survey

in Liaoning, China. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 88(5), 589-597.

- Wright, T. A. & Cropanzano, R. (1998). Emotional exhaustion as a predictor of job performance and voluntary turnover. *Journal of Applied Psychology*, 83, 486–493.
- Yan, J., Kim, S., Zhang, S. X., Foo, M. D., Alvarez-Risco, A., Del-Aguila-Arcentales, S., & Yáñez, J. A. (2021). Hospitality workers' COVID-19 risk perception and depression: A contingent model based on transactional theory of stress model. *International Journal of Hospitality Management*, 95, 102935.
- Zohar, D. (1997). Predicting burnout with a hassle□based measure of role demands. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 18(2), 101-115.

TRABZON'UN SÜRMENE VE ARAKLI AĞIZLARININ KUŞAKLARARASI AĞIZ KULLANIMI VE AĞIZ ÖLÇÜNLÜLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ*

INVESTIGATING INTERGENERATIONAL DIFFERENCES OF SÜRMENE AND ARAKLI VARIETIES OF TRABZON DIALECT WITHIN THE FRAMEWORK OF DIALECT LEVELLING

Araştırma Makalesi
Research Paper

Efsanur ATAKAN**
Mehmet AKKUŞ***
Erhan GİRAY****

Öz:

Bu çalışmanın temel amacı; Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerinde kuşaklararası ağız kullanımı bağlamında ağız ölçünlüleşmesini incelemektir. Bu kuramsal çerçevede çalışmanın dilbilimsel amacı; Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkeleri konuşurlarının oluşturduğu ağız topluluklarının toplumsal, bireysel, kamusal, sosyo-ekonomik ve demografik durumları dikkate alınarak ağız ölçünlüleşmesi durumunu tespit etmektir. Dünyada ölçünlü dile meyleden değişkelerde kuşaklararası olası ağız kullanım farkını saptamak amacıyla toplum dilbilimsel incelemeler ağız ölçünlüleşmesi (İng. dialect levelling) kuramı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmada yer alan katılımcılar, farklı toplumsal değişkenlerin yanı sıra Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerini konuşan değişik kuşak gruplarından oluşan bireyler arasından seçilmiştir. Çalışmada ilk aşamada katılımcıların ağız geçmişleri hakkında ön bilgi edinmek amacıyla (28 alt kuşak, 39 orta kuşak, 32 üst kuşak) toplamda doksan dokuz katılımcıya bu makale için geliştirilmiş olan bir Ağız Kullanımı Anketi uygulanmıştır. Elde edilen sayısal veriler, nicel çözümleme yazılımı SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen bulgular ilgili alan yazına uygun nicel çözümleme yöntemleriyle yorumlanmıştır. Nicel verileri desteklemek için nitel veri elde etmek amacıyla katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen veriler yazıya aktarıldıktan sonra tematik sınıflandırılmaları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon Ağızı, Ağız Ölçünlüleşmesi, Toplum Dilbilim, Nicel, Nitel.

Abstract:

The main aim of the present study is to examine the dialect levelling in the Sürmene and Araklı varieties of Trabzon dialect in the context of intergenerational dialect usage. Within this theoretical framework, the linguistic aim of the study is to investigate the dialect levelling construct in the speech communities formed by speakers of the Sürmene and Araklı varieties of the Trabzon dialect, considering their

* Makale Geliş Tarihi: 05.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 10.03.2024

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, atakanefsanur@gmail.com, orcid.org/0009-0000-2579-4167.

*** Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, mehmetakkus1986@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9604-1418.

**** Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erhangeray@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8731-1546.

social, individual, public, socio-economic, and demographic backgrounds, and to identify the factors contributing to this phenomenon. To determine the potential intergenerational differences in the use of dialects leaning towards the standard language, sociolinguistic investigations have been conducted within the framework of the dialect levelling theory. In this regard, the participants in this study were selected from individuals who speak the Sürmene and Araklı varieties of the Trabzon dialect belonging to different generational groups, taking into account various social variables. In the initial stage, to gather preliminary information about the participants' dialect histories, a Dialect Usage Questionnaire specifically developed for this thesis was administered to a total of ninety-nine participants (28 lower generation, 39 middle generation, 32 upper generation). The numerical data obtained were analyzed using the SPSS software for quantitative analysis, and the findings were interpreted using appropriate quantitative analysis methods in accordance with relevant literature. In order to support the quantitative data with qualitative information, face-to-face interviews were conducted with the participants, questioning the intergenerational levelling of the dialects they speak. The interview data obtained were transcribed and thematically classified.

Keywords: Trabzon Dialect, Dialect Levelling, Sociolinguistics, Qualitative, Quantitative.

GİRİŞ

Dil işlevsel doğası gereği en az iki kişinin etkileşime geçmesini zaruri kılar. Bu etkileşim, kişi sayısının çoğalmasıyla hemen hemen aynı dil değişkesini kullanan dil topluluklarının oluşmasına neden olur. Zamanın dönüştürücü etkisi ve coğrafyanın zorlamasıyla zeminde ve zamanda uzaklaşmış olan dil topluluklarının dilleri ise farklılaşmaya başlar. Seslerde başlayan değişim, zamanın ve zeminin yıpratıcılığının oranına ve belki diğer toplumsal koşullara bağlı olarak dilin diğer yapılarına da sirayet edebilir. Burada anlatımda her ne kadar biyolojik bir analogi kullanılsa da dil, insan ilişkilerine bağlı olduğundan farklı etkenlerin de burada tesiri olduğu açıktır. Bunlar arasında Coşar'ın (2015: 243) da işaret ettiği dilin başka dillerle etkileşimi sayılabilir. Etkileşime giren dilin iç ve dış yapısında değişiklikler gerçekleşmektedir. Dilin iç yapısındaki değişiklikler ses, biçim ve söz dizimi alanlarında gerçekleşirken dış yapısında da edim bilimine bağlı değişiklikler gerçekleştiği bilinmektedir. Bu noktada aynı dilin zaman ve coğrafya gereği farklılaşmış değişkeleri (lehçe, ağız vb.) bazı toplum dilbilimsel gerekçelerle baskın veya toplum dilbilimsel bağlamda "prestijli" (İng. prestigious) bir diğer yakın değişkeye benzemeye başlar. Bu noktada bu tür bir değişimi tetikleyenler elbette söz konusu değişkenin konuşurlarıdır. Konuşurları bu tür bir karar vermeye yönlendiren nedenler ise -yukarıda da belirtildiği üzere- toplum dilbilimsel etkenlerdir.

Bourdieu'nün (1984) "kültürel sermaye" kavramının (İng. cultural capital) bir parçası olan "dil bilim sermayesi" (İng. linguistic capital) olgusu, bu noktada olası bir toplumsal etken olarak ele alınabilir. Ölçünlü yazı dilinin geçer akçe olduğu ve toplumsal tabakalar arasında yükselmeye faydası olduğu bilindiği takdirde dil konuşurlarının daha iyi bir yaşam kaygısıyla dil davranışlarını değiştirdikleri ve dil kullanımlarını ortama uygun duruma getirdikleri toplum dilbilimde bilinen bir gerçektir.

Çalışmanın temel kavramı olan ağız ölçünlüleşmesi, lehçe bilimi (İng. dialectology) alanında farklı tanımları yapılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Hilton, 2010). Hilton'dan iktibasla (2010) dil yapılarının sıklık bağlamında ve yapısal açıdan azalması-

nı- dolayısıyla bir dil sisteminin sadeleşmesini- “ölçünlüleşme” olarak tanımlayan Trudgill (1986: 98) ve Kerswill'e (2003: 9) göre bu durum, yerel üstü bir ağız ölçünlüleşmesi sürecinin oluştuğuna veya oluşma aşamasında olduğuna işaret eder.

Ulus devletlerin prestijli olarak addettikleri bir ağız, ölçünlü bir yapıya ulaştırarak tüm ülke sathına teşmil etmesiyle farklı ağız konuşurlarının yeni kuşaklarının aldıkları eğitim sonucunda bu tür ölçünlüleşme süreçleri yaşanabilmektedir. Bu durum dille ilgili birçok durumda karşılaşıldığı üzere tedrici olarak ortaya çıkmaktadır.

Ağız ölçünlüleşmesi evvela yakın ilişkideki ağızların bölge içerisinde genellenmesi (İng. supra localisation) yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Hilton'un (2010) Norveç'teki bölgesel ağız ölçünlüleşmesini incelediği çalışması, aynı bölge (coğrafya) içerisinde dilsel homojenliğin arttığı bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Bu ölçünlüleşmeye yol açan bir dizi toplum dilbilimsel etkeninin olduğu ilgili alan yazında sıklıkla belirtilmektedir (Hilton, 2010). Hilton'a (2010) göre bu etkenler arasında en etkinlerden bir tanesi konuşurların kendi dil değişkelerini model koda uyarladığı “konuşur(lar) arası uyum”dur (İng. inter-speaker accommodation) (bkz. Trudgill, 1986). Bu tür durumlarda, ölçünlüleşme için “yakınsama”nın gerçekleşmesi söz konusudur. Yakınsama kavramı ise diyalektoloji alan yazınında iki dil değişkesi arasındaki özdeşliğin artmasına gönderme yapmak için kullanılmaktadır (bkz. Auer ve Hinskens, 1996, akt. Hilton, 2010). Yakınsama sonucu gelişen dilsel yapılar coğrafi olarak yayılmaya başlar (bkz. Britain 2001). Yeni yapılarla karşılaşan bölgedeki diğer konuşurlar, toplumsal benlik algılarıyla ilişkili olarak yeni biçimlere karşı olumlu veya olumsuz tavır geliştirir (Hilton, 2010).

1. ÖLÇÜNLÜ DİL, ÖLÇÜNLÜ TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI

Ölçünlü dil kavramının tüm bağlamlarda geçerli bir tanımının yapılması bilimsel olarak kolay değildir. Bazı durumlarda eğitim kurumlarında kullanılmış olan dilin, dilde ölçünlüleşmeye yol açtığı iddia edilmiştir. Oxbridge'te (Oxford ve Cambridge teriminin katışık kullanımı) kullanılan eğitim dilinin zamanla ölçünlüleşerek Büyük Krallık'ın ölçünlü Received Pronunciation'ına (RP) dönüştüğünü savunan çalışmalar yapılmıştır (bkz. Watts, 1999, akt. Hilton, 2010). Aynı sürecin Danca ve Norveççe için de geçerli olduğunu ileri süren kaynaklar mevcuttur (Pedersen, 2005).

Bazı durumlarda ise kutsal metinlerde kullanılan dil değişkesinin ölçünlüleşmeye sebebiyet verdiği bilinmektedir. Bunlar arasında en göze çarpan örneklerden biri Arapçadır. *Fusha* olarak tasmim olunan Arapçanın standart ağzının, İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de kullanılan Hicaz (ekseriyetle Kureyş) Arapçasına dayandığı bilinmektedir. Buna benzer şekilde Süryanicenin ölçünlü (yazılı) biçiminin Kitab-ı Mukaddes'te kullanılan kitabî Süryaniceye dayandığı alan yazında bilinen bir gerçektir.

Belirli durumlarda ise yönetim merkezinde konuşulan dil değişkesinin bir dilin ölçünlüleşmesine neden olduğu ileri sürülmüştür (Hilton, 2010). İngilizcenin Oxbridge'le bir-

likte Londra'yla ve kraliyet ailesiyle ilişkisi bu bağlamda dikkat çekici bir örnek olarak sunulabilir. Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşık beş asır başkentlik yapmış olan İstanbul'da yönetimde ve sokakta kullanılan ve asırlar içerisinde biçimlenmiş olan İstanbul ağzının Türkiye Türkçesinin ölçünlü değişkesine dönüşmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

İstanbul Türkçesinin ölçünlü dil olarak kullanılmasının, ölçünlü bir dili meydana getiren etkenlerle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Ölçünlü dilin, dil ideolojisiyle ilişkisi ilgili alan yazında sıklıkla vurgulanmaktadır (Milroy ve Milroy, 1992). Dil ideolojisi (İng. language ideology) “konuşurların dilin durumu ve prestiji hakkındaki tutum ve inançları” olarak tanımlanmaktadır (Rumsey, 1990). Ölçünlü dil ideolojisi ile dil ideolojisinin ortak noktası, söz konusu dilin “iyi” veya “kötü” olduğuna dair bir görüşe sahip olmayı gerektirdiğine dair yargıdır. Bu yargıyı besleyen sosyokültürel ve sosyoekonomik etkenler bulunmaktadır: eğitim dili, yönetim dili (başkentlik) ve sosyo-ekonomik ayrıcalığa sahip bir dil topluluğu (Hilton, 2010).

Türkiye Türkçesinin tarihî gelişim sürecinde 1453 yılında gerçekleştirilmiş olan İstanbul'un fethi önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Türkçe daha yüksek bir bilim ve sanat dili olarak gelişme imkânı bulmuş, medeniyet taşıyıcı bir unsur hâline gelmiştir. Bu süreçte XX. yüzyıldan sonraki durum da yeni bir dönem olarak ele alınabilir. Böylece Türkiye Türkçesinin tarihinde üç esas dönem belirlenebilir. Fetih öncesi, fetih sonrası ve XX. yüzyıl sonrası. Fetih öncesi dönemde Türkler, Anadolu ve Balkanlar'ı kendi topraklarına katma gayretindeydiler. Bu gayret içerisinde olan millet savaşta olmasına rağmen birtakım yazılı eserler ortaya koymuştur. Buna mukabil Türkçe sözlü edebiyatta gösterdiği özveriye yazılı edebiyatta başlangıçta mahir bir şekilde gösterememiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin yazışma dilinin Farsça olduğu bilinmektedir. Yazı dilinde kullanılan Farsçadan mütevellit Türkçenin kullanım alanları sınırlı kalmıştır. Daha sonrasında Selçuklu Hanedanının iktidarı beyliklere tevdi etmesi sonucunda tekrar canlanan Türkçe, yazı dili olarak gelişmeye başlamıştır. Bunda Selçuklu Devleti'nin yerine geçen Anadolu Beylikleri büyük rol oynar. Bu gelişme medrese eğitimleri alan aydınları birbirlerine yaklaştırmış ve ortak dil beğenisine hitap eden standart bir dil şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı sarayı çevresinde birleşen entelektüel birikim bu standart şeklin belirleyicileri arasında sayılabilir. XV. yüzyıl öncesine bakıldığında standart dil aslında temel bir kıvama kavuşmuş, dile temel biçimler yerleşmişti. Fakat İstanbul'un fethi Türkiye Türkçesine bir imparatorluk hiyerarşisi ve zenginliği kazandırdığı için bir dönüm noktası olarak sayılabilir.

1.1. Ağız

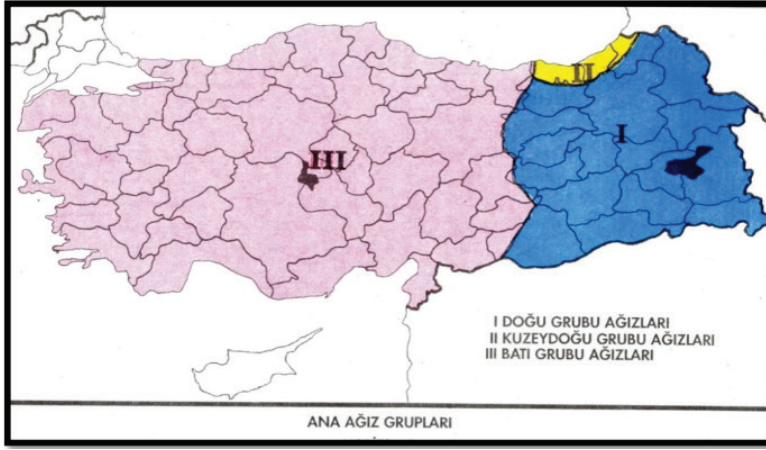
TDK'ya göre ağız “[B]elli yerleşim bölgelerine özgü, yazı dili hâline gelmemiş dil; diyalekt” (Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük, n.d.). Ergin'e (1998: 10) göre ise ağız “bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır.” Korkmaz'a göre (2010: 12) ağız “bir dilin veya bir lehçenin yazı diline

oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri”dir.

Türkiye Türkçesi ağızları sınıflandırması açısından hâlihazırda en çok iktibas ve itibar edilen sınıflandırma Karahan’ın (1996) sınıflandırmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere Karahan Türkiye Türkçesi ağızlarını ana ağız gruplarına ayırmıştır. Üç gruptan oluşan tasnif aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

Bu ağız gruplarını Karahan (1996) şu şekilde tasnif etmiştir:

Şekil 1. Türkiye Türkçesinin Ağız Grupları (Karahan 1996)

Kaynak: Karahan, 1996.

Şekil 1’de sunulmuş olan haritada görüldüğü üzere, Karahan (1996) Türkiye Türkçesini **Doğu Grubu**, **Batı Grubu** ve **Kuzeydoğu Grubu Ağızları** olarak üç gruba ayırmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen Trabzon ağızı, Karahan’ın (1996) sınıflandırmasına göre Kuzeydoğu grubu ağızları içerisinde tasnif edilmiştir.

1.2. Trabzon Ağızının Özellikleri

Trabzon ağızı, Karadeniz bölgesinde konuşulan bir Türkiye Türkçesi ağızı olarak Karahan (1996) tarafından Kuzeydoğu grubu içerisinde tasnif edilmiştir ve diğer Türkiye Türkçesinin ağız gruplarıyla birtakım farklılıklar sergilemektedir. Ses bilgisi özellikleri incelendiğinde Trabzon ağızının özellikleri daha önce yazılmış olan kaynaklardan ve araştırma için yapılan derlemelerden örneklerle şu şekilde özetlenebilir:

1.2.1. Trabzon Ağızının Ünlü Envanteri ve Özellikleri

1.2.1.1. Ünlüler

Ölçünlü Türkiye Türkçesi gibi Trabzon ağızında da Uluslararası Fonetik Alfabe sembolleriyle /a/, /ɛ/, /u/, /i/, /o/, /œ/, /u/ ve /y/ ünlüleri bulunur. Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki ünlü sesler Trabzon ağızında farklı bir ses bilgisi yapısına sahip olabilir.

/y/ > /u/ varyantlaşması: /dyɯɯdyz/ > /dumdyz/, /fasyljɛ/ > /fasulja/, /byjɯk/ > /bejuk/, /dyɯɯmɛn/ > /dumɛn/, /gyrɛn/ > /gurɛn/ gibi.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere /y/ > /u/ varyantlaşması ilk hecede veya ikinci hecelerde de gerçekleşebilmektedir. Örneğin /dyɯɯduz/ sözcüğünde farklılık ikinci hecedeyken /dumɛn/ sözcüğünde ilk hecede bulunmaktadır. Burada varyantlaşma sözcüğü farklılığı anlatmak için kullanılmaktadır.

/u/ > /u/ varyantlaşması: /rahatsuz/ > /rahatsuz/, /kaluɯn/ > /kalun/, /funduɯk/ > /funduk/, /fuɯrtʃa/ > /furtʃa/, /fuɯrtuɯna/ > /furtuna/, /hartʃluɯk/ > /hafluk/ gibi.

Yukarıdaki örnekte gösterildiği üzere /u/ > /u/ varyantlaşması /fuɯrtʃa/ sözcüğünün ilk hecesinde gerçekleşirken /kalun/ sözcüğünde ikinci hecede gerçekleşmiştir. /hafluk/ sözcüğünün ikinci hecesinde /u/ > /u/ varyantlaşması meydana gelirken ilk hecede ünsüz düşmesi /r/ gerçekleşmiştir.

/i/ > /u/ varyantlaşması: /bizim/ > /bizum/, /kemik/ > /ğemuk/, /değijik/ > /değifug/ gibi.

/bizum/ ve /ğemuk/ sözcüklerinde varyantlaşma ikinci hecede meydana gelmiştir. /i/ > /u/ varyantlaşması, /değifug/ sözcüğünde ise son hecede gerçekleşmiştir.

/œ/ > /o/ varyantlaşması: /œjle/ > /ojle/, /œzɛ/ > /ozɛ/, /œrdɛk/ > /ordɛğ/ (Brendemon, 2002) gibi.

Ses bilgisinde ön ünlüler kategorisinde bulunun /œ/ sesi, art damak ünlüsü /o/ sesi olarak kullanılmıştır. Örnekler göz önünde bulundurulduğunda kullanılan kelimeler arasında artlık-önlük uyumu bulunmamaktadır.

/u/ > /i/ varyantlaşması: /hamsi tavasu/ > /hamsi tavasi/, /turfu ğavurmasu/ > /turfu ğavurmasi/ gibi.

Verilen örnekler şekil bilgisi yönünden incelendiğinde /tava/ ve /ğavurma/ sözcükleri üçüncü tekil şahıs iyelik eki /+su/ almıştır. İyelik bildiren ekteki art damaksıl /u/ ünlüsü yerini /i/ ünlüsüne bırakmıştır.

/i/ > /ɛ/ varyantlaşması: /cami/ > /d̂zame/, /ihtijar/ > /ɛhtijar/, /hani/, > /hane/ gibi.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere /i/ > /ɛ/ varyantlaşması /d̂zami/ > /d̂zame/ sözcüğünde son hecede /ihtijar/ > /ɛhtijar/ sözcüğünde ilk hecede gerçekleşmiştir.

/a/ > /ɛ/ varyantlaşması: /hajvan/ > /hejvan/, /azap/ > /ɛzap/ gibi.

/a/ > /ɛ/ varyantlaşması /hajvan/ > /hejvan/ ve /azap/ > /ɛzap/ sözcüklerinde incelleme yoluyla ilk hecede gerçekleşmiştir. Art damaksıl ve geniş bir ünlü olan /a/ sesi yerini ön-geniş /ɛ/ ünlüsüne bırakmıştır.

/u/ > /i/ varyantlaşması: /dijorum/ > /dijrim/, /oyun/ > /oyin/ (Günay, 2003:38), /onu/ > /oni/ gibi.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere /u/ > /i/ varyantlaşması sözcüklerin son hecelinde gerçekleşmiştir. /dijorum/ > /dijrim/ kelimesindeki varyantlaşma gerçekleşirken hece

ortasında ünlü düşmesi /o/ meydana gelmiştir. Art damaksıl-dar-yuvarlak bir ünlü olan /u/ sesi yerine ön damaksıl-dar-düz bir ünlü olan /i/ sesi kullanılmıştır.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde sekiz ünlü bulunmaktadır. Trabzon ağzında sözcüklerde ünlü uyumu daha az sıklıkla tanıklanmaktadır.

1.2.1.2. Ünsüzler

Trabzon ağzıyla ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı ünsüzlerin sesletimi farklılaşmaktadır. Örneğin /p/ ünsüzü bazı sözcüklerde /b/ şeklinde telaffuz edilir; /t/ ünsüzü ise /d/ biçiminde telaffuz edilir. /k/ ünsüzü ise bazı durumlarda /ğ/ ünsüzü olarak telaffuz edilebilir.

/t/ > /d/ varyantlaşması: /atma/ > /adma/, /yniversite/ > /yniverside/, /geŋti/ > /geŋdi/, /beklenti/ > /beklendi/ gibi.

Yukarıdaki örneklerde ötümsüz olan /t/ ünsüzü yerine ötümlü /d/ ünsüzü kullanılmıştır. /t/ > /d/ varyantlaşması /atma/ > /adma/ sözcüğünde ilk hecede gerçekleşirken verilen diğer örneklerde son hecede gerçekleşmiştir: /geŋti/ > /geŋdi/ örneğinde kökü /geŋmek/ olan kelime görülen geçmiş zaman {-di} ekini almıştır. Trabzon ağzında iki ötümsüz ünsüzün yan yana gelmesi durumunda gerçekleşen ünsüz benzeşmesi meydana gelmemiş, ek olduğu gibi kullanılmıştır.

/p/ > /b/ varyantlaşması: /hep/ > /heb/ gibi.

Yukarıdaki örnekte gösterildiği gibi /hep/ > /heb/ kelimesinde ötümsüz olan /p/ ünsüzü ötümlü olan /b/ ünsüzü şeklinde kullanılmıştır.

/k/ > /ğ/ varyantlaşması: /eski/ > /eŋgi/, /yok/ > /yoğ/, /kavurma/ > /ğavurma/, /yemek/ > /yemeğ/, /kapı/ > /ğabı/, /ufak/ > /ufağ/ gibi.

Örneklere sunulan sözcüklerde ötümsüz olan /k/ ünsüzü yerine ötümlü /ğ/ sesi telaffuz edilir. /kavurma/ > /ğavurma/ kelimesinde ilk hecede gerçekleşirken /eski/ > /eŋgi/ kelimesinde ikinci hecede gerçekleşmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Çalışma, karma yöntem (İng. mixed methods) araştırma desenini benimseyerek ilerlemektedir ki bu desen araştırma sürecinde nicel ve nitel araştırma yaklaşımlarını bir araya getirerek daha kapsamlı ve derinlemesine bir analiz sunmayı amaçlayan bir araştırma stratejisidir (Clark ve Creswell, 2008). Bu yöntemle, nicel ve nitel veriler kullanılarak sayısal verilerin istatistiksel analiziyle elde edilen genellemelerin ve nitel verilerin derinlemesine kavrayışı aracılığıyla bağlamın ve süreçlerin ele alınması hedeflenmektedir. Bu yöntem, bu yolla araştırmacılara daha zengin ve çok yönlü bir bakış açısı sunarak araştırma sorularını daha kapsamlı ele alma imkânı tanır (Clark ve Creswell, 2008).

Karma yöntemi uygularken araştırmacılar hem nicel hem de nitel verileri toplamak, analiz etmek ve yorumlamak için çeşitli araştırma teknikleri ve araçlarını bir arada kullanırlar. Nicel veriler, büyük örneklemelerden elde edilen sayısal verileri içerir ve istatistiksel yöntemlerle analiz edilir. Bu veriler, genellikle araştırmanın genellemelerini ve eğilimlerini belirlemeye yardımcı olur. Nitel veriler ise daha derinlemesine bir anlayış sağlamak amacıyla küçük örneklemelerden elde edilen açık uçlu metin, görüşme veya gözlem verilerini içerir. Nitel veriler; genellikle bağlamı, motivasyonları, tutumları ve deneyimleri anlamak için kullanılır. Özellikle karma yöntemin kullanıldığı araştırmalarda, hem nicel verilerden elde edilen genellemelerin desteklendiği hem de nitel verilerle derinlemesine açıklamaların sunulduğu bir bakış açısı ortaya çıkar. Bu yaklaşım, araştırmacılara daha kapsamlı bir perspektif sunmanın yanı sıra araştırma sorularına daha kapsamlı ve derinlemesine cevaplar bulma olanağı sağlar.

2.2. Araştırma Soruları

Çalışmada araştırma için belirlenen genel ve özel araştırma soruları şunlardır:

1. Ağız ölçünlülüştmesi kuramı bağlamında Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değiş-keleri nasıl bir görünüm sergilemektedir?

1.1. Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerini konuşan bireylerin Sürmene ve Araklı ağızlarını kullanım sıklıkları nedir?

1.2. Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerini konuşan bireylerin Sürmene ve Araklı ağızlarını kullanımındaki toplum dilbilimsel gerekçeler nelerdir?

2. Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerini konuşan bireylerin kuşaklararası Sürmene ve Araklı ağızlarını kullanım sıklığı nedir?

2.1. Katılımcıların ağız kullanım tercihleri ağız ölçünlülüştmesi bağlamında kuşaklararasına farklılık göstermekte midir?

2.2. Katılımcıların ağız kullanımları, ağız ölçünlülüştmesi bağlamında toplum dilbilimsel etmenler ışığında nasıl etkilenmektedir?

2.3. Katılımcılar

Çalışmanın amaçları doğrultusunda bu çalışmaya şu üç katılımcı grubu dâhil edilmiştir: (n=28) alt kuşak, (n=39) orta kuşak ve (n=32) üst kuşak Trabzon ağzı konuşurları. Katılımcılar Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerini konuşan, farklı yaş gruplarından (alt kuşak, orta kuşak ve üst kuşak), değişik eğitim seviyesinde ve farklı cinsiyet gruplarından bireyler arasından seçilmiştir. Bu seçimin temel amacı ise konuşma topluluğunu temsil eden bir örneklem oluşturmaktır. Sürmene ve Araklı'nın seçilmesinin nedeni ise bu iki ilçenin komşu ilçe olması sebebiyle ağız ölçünlülüştmesine sebebiyet verebilecek olan toplum dilbilimsel etmenler arasında belirli bir fark ya da benzerliğin olup olmadığı hususunda önem teşkil edebileceği varsayımına dayanmaktadır. Ağız ölçünlülüştmesi (veya lehçe düzleşmesi) bağlamında üç kuşak arasındaki ağız kullanım farkını toplum

dilbilimsel etkenler ışığında saptamayı amaçlayan bu çalışmada, daha önce Trabzon özelinde bu değişkenin toplum dilbilimin güncel kuramları bağlamında incelenmemiş olması bu bölgenin örneklem olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Sahil kesiminde konumlanmış bu iki değişke, büyük şehirlere doğru gerçekleşen yoğun göç durumuna rağmen üst kuşağın ağız kullanımını koruması ve alt kuşağın ise ağız ölçünlüleşmesi kuramı çerçevesinde toplum dilbilimsel etmenler ışığında standart (ölçünlü) İstanbul Türkçesi değişkesini kullanmaya eğilimli olması nedeniyle araştırılması gereken bir alt ağız bölgesi olarak düşünülmüştür.

2.3.1. Alt kuşak (Z kuşağı) Trabzon ağız konuşurları

Bu çalışmanın deney grubunu teşkil eden gruplardan alt kuşak grubunu oluşturan Trabzon ağız konuşurlarının (n=28) 22'si kadın 6'sı erkek bireylerden meydana gelmektedir. Katılımcıların yükseköğrenim programından (n=16) veya liseden (n=11) mezun oldukları belirlenmiştir. Bu grup içindeki 28 katılımcının aile üyelerinin hepsi Trabzon kökenlidir.

2.3.2. Orta kuşak (Y kuşağı) Trabzon ağız konuşurları

Çalışmaya dâhil edilen ikinci katılımcı grubunu, Trabzon ağzının Araklı ve Sürmene değişkelerini konuşan 39 orta kuşağa mensup birey oluşturmaktadır. Bu bireylerin 24'ü kadın 15'i erkektir. Yaşları 23 ilâ 43 arasında değişen bu katılımcılar kartopu örnekleme yöntemi ile çalışmaya dâhil olmuşlardır. Eğitim geçmişleri açısından katılımcılardan 12'si lise mezunuyken diğer yarısı yükseköğretim (n=19) veya görüşmelerin yapıldığı dönemde eğitimlerine devam edenlerden oluşmaktaydı. Son olarak katılımcıların sosyoekonomik arka planları oldukça birbirine benzemektedir.

2.3.3. Üst kuşak (X kuşağı) Trabzon ağız konuşurları

Çalışmada veri toplanmış olan son grup ise 32 Trabzon ağız konuşurundan oluşmaktadır. 11'i erkek 21'i kadın olan toplam 32 üst kuşağa mensup katılımcının eğitim seviyeleri şöyledir: 3 yükseköğretim, 8 ortaöğretim, 14 ilköğretim.

Tablo 1'de anket uygulamasına katılan bireylerin yaşlarını belirten tablo sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların ait oldukları kuşakların dağılımı

	Kuşak	Sayı	Yüzdelik (%)
Z Kuşağı	2000 sonrası	28	28.3
Y Kuşağı	1980-2000 arası	39	39.4
X kuşağı	1960-1980 arası	32	32.3
Toplam		99	%100

Tablo 1'de sunulmuş olan veriler dikkate alındığında toplamda Z kuşağından 28 birey, Y kuşağından 39 birey, X kuşağından ise 32 birey ankete katılım sağlamıştır. Tablo 2'de katılımcıların ağız kullanıp kullanmama oranları sunulmuştur:

Tablo 2. Katılımcıların ağız kullanım oranları

	Sayı	Yüzdelerik (%)
Trabzon ağız konuşan	65	65.65
Trabzon ağız konuşmayan	34	34.34
Toplam	99	%100

Tablo 2’de sunulmuş olan veriler, katılımcılardan 65’inin (%66.65) konuştuğu bir ağız olduğunu, 34’ünün ise (%34.34) ise konuştuğu bir ağız olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmada birinci yöntem olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Katılımcıların demografik yanıtlardan sonra şive/ağız geçmişi hakkındaki soruları yanıtlayabilmek için “Konuştuğum bir şive vardır.” maddesine evet yanıtını vermiş olmaları gerekmektedir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada birinci yöntem olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Bu nedenle takip eden bölümde anket sonucunda elde edilen nicel bulgular sunulmuştur:

3.1. Nicel Bulgular

Çalışma kapsamında toplam 99 kişiye uygulanan anketin devamı “Kullandığım şive vardır.” maddesine evet cevabını veren 65 kişi ile ikinci kısım (şive/ağız kullanım geçmişi) tamamlanmıştır. Bu bölümdeki cevapların hepsi ağız konuştuğunu ifade eden 65 kişinin yanıtları dikkate alınarak çözümlenecektir.

Tablo 3 ise Trabzon ağız konuştuğunu belirtmiş olan katılımcıların günlük iletişimlerinde ağız kullanma sıklığı bağlamında 5 en yüksek puan olmak üzere kendilerini değerlendirdikleri anket maddesinin sonuçlarını görselleştirmektedir:

Tablo 3. Katılımcıların ağız kullanım açısından öz değerlendirme sonuçları

	Kuşak	Sayı	Yüzdelerik (%)
Z Kuşağı	2000 sonrası	28	28.3
Y Kuşağı	1980-2000 arası	39	39.4
X kuşağı	1960-1980 arası	32	32.3
Toplam		99	%100

Tablo 3’te 65 katılımcı ağız kullanımlarını şu şekilde değerlendirmiştir:

- 25 kişi (%38.5) 5 puan,
- 13 kişi (%20) 4 puan,
- 12 kişi (%18.5) 3 puan,
- 7 kişi (%10.8) 2 puan,
- 8 kişi (%12.3) 1 puan.

Söz konusu verilerin One-Way ANOVA çözümlenmeleri ise şu şekildedir: Şive/ağız kullananların tamamını tek bir grup olarak ele aldığımızda öz değerdendirmeleri 3,58 (5 üzerinden) (standart sapma: 1.4).

Kuşak gruplarının kendi içerisinde değerdendirmeleri ise şu şekilde ortaya çıkmıştır:

-X kuşağı (1960 ve 1980 arası): 4,24

-Y kuşağı (1980 ve 2000 arası): 3,25

-Z kuşağı (2000 ve sonrası): 3,21

Bu sonuçlar üst kuşağın ağız kullanımı bağlamında kendilerini daha yeterli bulduklarına işaret etmektedir. One-Way ANOVA test sonucu ise bu farkın istatistiki olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir: ($F: 4,441, p: .016$)

Aşağıda sunulmuş olan Tablo 4'te katılımcıların konuştukları ağız/şiveyi kimlerle ne sıklıkta konuştuklarını belirtmeleri istenmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların toplumsal ağ içerisinde ağız kullanımı sonuçları (n)

Muhatap	Her zaman	Sık sık	Bazen	Nadiren	Hiç
Anne	31	15	10	8	1
Baba	31	13	10	8	3
Kardeş(ler)	28	17	12	6	2
Dede/Nene	34	11	12	7	1
Arkadaş(lar)	22	13	12	7	11
Akraba(lar)	24	12	16	12	1

Tablo 4'te verilen cevaplar dikkate alındığında, ağız konuştuğunu belirten 65 kişiden; 31'i **annesiyile** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu, 15'i sık sık, 10'u zaman zaman, 8'i nadiren ağız kullanarak konuştuğunu ifade etmişken 1 kişi ise hiçbir zaman annesiyle şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Buna mukabil katılımcılardan;

31'i **babasıyla** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu,

13'ü sık sık,

10'u zaman zaman,

8'i nadiren konuştuğunu ifade ederken,

3'ü ise hiçbir zaman babasıyla şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Kardeşlerle ağız kullanarak iletişim kurmak söz konusu olduğunda çalışmaya katılan 65 kişiden;

28'i **kardeşiyle** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu,

17'si sık sık,

12'si zaman zaman,

6'sı nadiren konuştuğunu belirtmişken,

2'si kardeşiyle hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Üst kuşakla iletişim sırasında ağız kullanma söz konusu edildiğinde ise, katılımcılardan;

34'ü **dede/nene (üst kuşak)** ile her zaman ağız kullanarak iletişim kurduğunu,

11'i sık sık,

12'si zaman zaman,

7'si nadiren ağız kullanarak iletişime geçtiğini belirtmiş;

1'i hiçbir zaman dede/nene (üst kuşak) ile şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Bunlara ek olarak, anket çalışmamıza katılanlardan;

22'si **arkadaşlarıyla** her zaman şiveli/ağızlı konuşmakta olduğunu belirtirken

13'ü sık sık,

12'si zaman zaman,

7'si nadiren konuşmakta olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılarda 11'i arkadaşlarıyla hiçbir zaman ağız kullanarak konuşmadığını ifade etmiştir.

Son olarak akrabalar söz konusu olduğunda katılımcılardan;

24'ü **akrabalarıyla** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

12'si sık sık,

16'sı zaman zaman,

12'si nadiren konuşmakta olduğunu ifade etmiştir.

1 kişi ise akrabalarıyla hiçbir zaman ağız kullanarak konuşmadığını ifade etmiştir.

Tablo 5'te katılımcıların konuştukları Trabzon ağzıyla nerelerde, ne sıklıkta konuştukları görselleştirilerek sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların toplumsal bağlam içerisinde ağız kullanım sıklıkları (n)

Bağlam	Her zaman	Sık sık	Bazen	Nadiren	Hiç
Ev	27	18	13	7	-
Eğitim kurumu	19	7	9	9	21
İşyeri	21	8	9	11	16
Yakın çevre	22	13	13	9	8
Alışveriş	20	7	8	13	17
Resmi kurum	16	9	6	11	23
Sosyal medya	16	8	11	12	18

Ankete yanıt vermiş olan 65 kişiden;

27'si **evde** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

18 kişi sık sık,

13'ü zaman zaman,

7'si evde nadiren şiveli/ağızlı konuşmakta olduğunu ifade etmiştir.

Okulda/üniversitede ağız kullanma söz konusu edildiğinde ise;

Katılımcıların 19'u **okulda/üniversitede** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

7'si sık sık,

9'u zaman zaman,

9 kişi nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

21 kişi ise okulda/üniversitede hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Bunlara ilaveten katılımcıların;

21'i **işyerinde** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

8'i sık sık,

9'u zaman zaman,

11'i nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

16'sı ise işyerinde hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Yaşadığı çevrede ağız kullanarak konuşmak söz konusu olduğunda çalışmamıza katılan 65 kişiden;

22'si yaşadığı çevrede her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

13'ü sık sık,

13'ü zaman zaman,

9'u nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

8'i ise yaşadığı çevrede hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Buna mukabil katılımcılardan;

20'si **alışverişte** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu,

7'si sık sık,

8'i zaman zaman,

13'ü nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade ederken

17'si ise alışverişte hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Bunlara ek olarak çalışmamıza katılan 65 kişiden;

16'sı **devlet dairelerinde** her zaman şiveli/ağızlı konuşmakta olduğunu belirtirken

9'u sık sık,

6'sı zaman zaman,

11'i nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

23'ü ise devlet dairelerinde hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Son olarak sosyal medya söz konusu olduğunda katılımcıların;

16'sı **sosyal medyada** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

8'i sık sık,

11'i zaman zaman,

12'si nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

18'i ise sosyal medyada hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Tablo 5'te katılımcılara şiveye karşı tutum ve duygusal yakınlık hakkında sorular sorulmuş ve yanıtları görselleştirilerek sunulmuştur.

Kuşak bazında karşılaştırma: Ağız konuşurlarının toplumsal ağları içerisinde ağız kullanımlarını inceleyen Tablo 4 ve 5'te sunulmuş olan verilerin kuşaklararası bağlamda SPSS One-Way ANOVA analizleri şu şekildedir:

Gruplar arası One-Way ANOVA test sonucu, 1960 ilâ 1980 arasında doğan X kuşağının diğer gruplardan ayrıştığını ve diğer gruplarla istatistiki olarak önemli bir farkın ortaya çıktığını göstermektedir (F: 8,205, p: .001). Bu durum, üst kuşağa (X kuşağı) mensup bireylerin yakın çevresindeki muhatapları ile toplumsal ağları içerisinde önemli ölçüde ağız kullandıklarına işaret etmektedir. Bu sonuç ağız kullanımının alt kuşaklarda istatistiki olarak azaldığını göstermesi açısından da ilginç bir netice olarak yorumlanabilir.

-X kuşağı (1960 ve 1980 arası doğumlular): 1,76

-Y kuşağı (1980 ve 2000 arası doğumlular): 2,82

-Z kuşağı (2000 ve sonrası doğumlular): 3.0

Tablo 6'da katılımcıların Trabzon ağızıyla ilgili tutumlarını içeren veriler görselleştirilerek sunulmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların ağızlarına karşı tutumları ve duygusal yakınlıklarının sıklığı (n)

Tutum tûmcesi	5	4	3	2	1
Duygularımı en iyi ağızımı/şivemi konuşarak ifade edebildiğimi düşünmekteyim.	29	13	12	8	3
Sinirlendiğim zaman kendimi en iyi şiveme özgü sövgü sözcükleriyle ifade ettiğimi düşünmekteyim.	38	10	7	9	1
Şivemin kültürün bir parçası olduğunu düşünmekteyim.	49	13	3	---	---
Şivemi konuşan insanların olduğu yerlerde kendimi daha rahat hissetmekteyim.	40	19	2	3	1
Rüyalarımnda şivemle konuşmaktayım.	9	12	10	2	27
Sosyal medyada şivemle/ağızımla paylaşım yapılması hoşuma gitmektedir.	33	17	4	4	7
Sosyal medyada paylaşım yaparken şivemi yansıtırım.	10	17	10	7	21
Şivemi kişiliğimin bir parçası olarak görmekteyim.	36	17	4	3	5
Şiveli konuştuğumda toplumda daha prestijli olduğumu düşünmekteyim.	18	11	17	7	12
Şivemin artık konuşulmayacak duruma gelmesi beni üzer	49	13	1	---	2

Bu noktada 5 kesinlikle katılıyorum; 4 katılıyorum; 3 kararsızım, 2 katılmıyorum; 1 kesinlikle katılmıyorum yanıtına mukabildir.

Tablo 6'da sunulmuş olan veriler ışığında, çalışmaya katılan 65 kişinin;

29'u "duygularımı en iyi ağızımı/şivemi konuşarak ifade edebildiğimi düşünmekteyim" seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken,

13'ü katılıyorum,

12'si kararsızım,

8'i katılmıyorum,

3'ü kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Bunun yanında katılımcılardan;

38'i "sinirlendiğim zaman kendimi en iyi ağızıma/şiveme özgü sövgü sözcükleriyle ifade ettiğimi düşünmekteyim" seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

10'u katılıyorum,

7'si kararsızım,

9'u katılmıyorum,

1'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir.

Çalışmaya katılanların;

49’u “**şivemin/ağzımın kültürün bir parçası olduğunu düşünmekteyim**” seçeneğine ise kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

13’ü katılıyorum,

3’ü kararsızım yanıtını vermiştir.

Yine katılımcıların;

40’ı “**ağzımı/şivemi konuşan insanların olduğu yerlerde kendimi daha rahat hissetmekteyim**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

19’u katılıyorum,

2’si kararsızım,

3’ü katılmıyorum,

1’i kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Katılımcılardan;

9’u “**rüyalarımnda şivemle/ağzımla konuşmaktayım**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

12’si katılıyorum,

10’u kararsızım,

7’si katılmıyorum,

27’si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Katılımcıların;

33’ü “**sosyal medyada şivemle/ağzımla paylaşım yapılması hoşuma gitmektedir**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

17’si katılıyorum,

4’ü kararsızım,

4’ü katılmıyorum,

7’si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Çalışmaya katılanların;

10’u “**sosyal medyada paylaşım yaparken şivemi/ağzımı yansıtırım**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

17’si katılıyorum,

10’u kararsızım,

7’si katılmıyorum,

21’i kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Katılımcıların;

36'sı “**ağzımı/şivemi kişiliğimin bir parçası olarak görmekteyim**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

17'si katılıyorum,

4'ü kararsızım,

3'ü katılmıyorum,

5'i kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Çalışmaya katılanlardan;

18'i “**ağızlı/şiveli konuştuğumda toplumda daha prestijli olduğumu düşünmekteyim**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

11'i katılıyorum,

17'si kararsızım,

7'si katılmıyorum,

12'si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Bunlara ek olarak, çalışmamıza katılan 65 kişiden;

49'u “**şivemin/ağzımın artık konuşulmayacak duruma gelmesi beni üzer**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

13'ü katılıyorum,

1'i kararsızım,

2'si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Kuşak bazında karşılaştırma: 2000 ve sonrasında doğanların tutum ve duygusal yaklaşımları önceki gruplara nazaran çok daha olumludur. Aradaki fark istatistiksel olarak da anlamlıdır ($F: 17,495, p: .000$)

-Z kuşağı (2000 ve sonrası): 2,86

-Y kuşağı (1980 ve 2000 arası): 1,99

-X kuşağı (1980 ve 1960 arası): 1,60

3.2. Nitel Bulgular

Hazırlanan bu makale kapsamında nicel verileri desteklemek için nitel veri elde etmek amacıyla katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Trabzon ağız konusu 10 birey (X kuşağından 2, Y kuşağından 4 ve Z kuşağından 4) yüz yüze görüşmeye katılım sağlamıştır. Bu görüşmelerden elde edilen görüşme verileri Uluslararası Fonetik Alfabe (İng. IPA) kullanılarak yazıya aktarılmış ve bu çözümlemelerin tematik sınıflandırmaları yapılmıştır.

Alıntı 1'de /u />/u/ varyantlaşması, X ve Y kuşağındaki bireylerin görüşmeleri üzerinden tanıklanmıştır:

Alıntı 1:

(XK_1): /başka ĵerĵere đzitmujruk **jazun** jaj[a]lara đzideruk fırsat buĵabiĵursak buĵamasak o da jok ifte/

(YK_1): /yafaduyumuz yer gyzel denize yakin kőyumuz **jazun** nem suđzag boyay bizi kufiun da denizun ryzgari haburaya gavuriy bizi oyle yani/

Alıntı 1'de tanıklandığı üzere /u />/u/ varyantlaşması **yaz** kelimesinde gerçekleşmiştir. Her iki konuşmacı da sözcüğü /-um/ ekiyle kullanmış olmasına rağmen X kuşağındaki birey Trabzon ağzı özelliklerinde belirttiğimiz /u/ sesini /u/ sesi şeklinde kullanırken Y kuşağındaki birey ölçünlü Türkiye Türkçesi ağzı özelliklerini korumuştur.

Alıntı 2'de /œ/>/o/ varyantlaşması Y ve Z kuşağındaki bireylerin görüşmelerinden tanıklanmıştır:

Alıntı 2:

(YK_1): /ben suđzagganliyim tsog tsaliřganum ee tsevremdeki insanlar da heb **oyle** tanumlayler beni tsaliřgan suđzagganli tutduyuni goparan/

(ZK_1): /evet tam oĵarak **œjle**/

Verilen örnekler göz önünde bulundurulduğunda /œ/>/o/ varyantlaşması **öyle** sözcüğünde gerçekleştirmiş olup Y kuşağındaki birey Trabzon ağzı özelliklerini kullanmış Z kuşağındaki birey ölçünlü Türkiye Türkçesi ağız özelliklerini korumuştur.

Alıntı 3'te isimden isim yapma /-lık/ ekinin varyantlaşması X, Y ve Z kuşağındaki bireylerin görüşmeleri üzerinden tanıklanmıştır:

Alıntı 3:

(XK_1): /tabi anĵaturum funduk toplama syredzi sabahĵejin tsok erkenden kaĵkadzasun **fundukĵuya** gitdesun orak oĵdzak janunda etekĵerun oĵdzak tsuval oĵadzak ĵijeđzeyunu januna aĵdzasun orda zeytin pejnir ekmek jejrük **fundukĵukta** oĵe œzel ĵemek jok sabahtan gidersun bařlarsun funduk toplama nasuĵ topluĵosun daĵĵari kukarĵan eyejsun/

(YK_2): /jani çaj çok oĵmaduĵu için onun afamsunu anĵatmama gerek jok funduĵu anĵatabiĵirim jani funduk uzun bir syreç çok bi uzun syreç sadece toplamakĵa bitmijor çnky önce jani çok önceden ve çok sabah erkenden kaĵkar giderdik ama artuk o ŵekiĵde ĵapmujoruz saat on dokuz buçuk on on bir civaru kaĵkujoruz ifte kahvaĵtuju kahvaĵtu ĵapujoruz kahvaĵtudan sonra ifte eski kujafetĵerimizi ĵijijoruz funduk beĵĵiĵi takujoruz ve **fundukĵuĵa** gidijoruz ifte/

(ZK_2): /kœĵ ĵajatunda jazun ee tabi dediyimiz gibi çaj var funduk var sabahĵaru kaĵkup çaja funduĵya gidijoz akĵamĵaru çajdan funduktan dœnyp geĵijoruz bœĵle

*gynymyz geçiyo kufiun da daha çok e odun tafıumak o[ur ne bi[im funduk[uk[arumuzuu
çaj[ıuyumuzuu dyzen[ıjoruz bakum japu[ıjoruz diken[erden fa[an arunduru[ıjoruz œj[e geçiyo
jani oku[var oku[la gidijoruz fu an ben yniversitede o[duyım için kufiun oku[la gidemijorum
orda ama/*

Yukarıdaki örneklerde üç kuşağın da **findık** ad köküne addan ad türetme {+lık} ekini getirdiğini görmekteyiz. X kuşağındaki birey Trabzon ağız özelliğinden dolayı /u/ ünlüsünü yuvarlak /u/ ünlüsü şeklinde kullanmıştır. Buna istinaden Y ve Z kuşağındaki bireylerde /u/>/u/ varyantlaşması gerçekleşmemiştir.

Alıntı 4'te X, Y ve Z kuşağındaki bireylerin görüşme kayıtları üzerinden /k/ ünsüzünün /g/ ünsüzüne varyantlaşması tanıklanmıştır:

Alıntı 4:

(XK_1): /ai[emde efim daha tsok gonufur/

(YK_1): /ben gullaniyrum da tsog/

(ZK_1): /çok gyzel [œj[e ee açıklım ee bundan bir aj önce ga[ıba ben ankaraja milli savunma yniversitesi subaj[uk m[akatl[aruna gittim.../

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere /ç/ sesi Trabzon ağızındaki kullanımı bakımından daha sert telaffuz edilmektedir. X kuşağındaki birey ağız özelliğini korumakta iken Y kuşağındaki birey çok sözcüğündeki /k/ ünsüzünü yumuşatarak /g/ ünsüzüne varyantlaştırmıştır. Bunlara ilaveten ağız kullanımı kuşaklar arasında ölçüldüğünde ölçünlü Türkiye Türkçesine en yakın ağız kullanıma sahip olan Z kuşağı örnekte de belirtildiği gibi ölçünlü Türkiye Türkçesini kullanmıştır.

Alıntı 5'te Y ve Z kuşağına mensup olan bireylerin /f/ sesini kullanım biçimleri tanıklanmıştır:

Alıntı 5:

(YK_1): /anlaşamayrug ki bi arada ben diyrum başga bi[fe olar diy başga bi[fe glasik garadeniz evi/

(ZK_1): /bamba[ka bir fe[j mimarisi o[arak çok bamba[ka bir fe[j ve köj[eri o[arak gerçekten cennet gibi bir fe[j di[ebilirim/

Örnekte belirtildiği gibi iki kuşak arasında /f/ ünsüzü farklı seslendirilmiştir. Y kuşağındaki birey kendi ağız özelliğini koruyup /ş/ ünsüzünü kullanırken Z kuşağındaki birey ölçünlü Türkiye Türkçesindeki /f/ ünsüzünü telaffuz etmiş ve ölçünlü Türkiye Türkçesini kullanmıştır. Y kuşağındaki katılımcı /k/ ünsüzünü yerine /g/ ünsüzünü kullanarak ağız özelliklerini yansıtmıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın temel amacı Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerinde kuşaklararası ağız kullanımı bağlamında ağız ölçünlülüştürmesinin incelenmesidir. Yapılan araştırmalar ve çözümlenmeler sonucunda kuşaklararası toplumsal, bireysel, kamusal, sosyo-ekonomik ve demografik durumların ağız ölçünlülüştürmesine sebebiyet verdiği saptanmıştır. Çalışmada Trabzon ağzlarından Sürmene ve Araklı değişkelerinin örneklem olarak seçilmesinin temel nedeni Trabzon'un söz konusu ilçelerinin -diğer birçok Trabzon'a bağlı ilçe gibi- iç göç konusunda hareketli bir bölge olmasının yanında ağız kullanımının ekseriyetle adı geçen bölgelerde bir kimlik işareti olarak görülmesidir.

Toplum dilbilimsel etmenler sanayileşme, göç alma-verme durumu, eğitim seviyesi, cinsiyet, ekonomik güç, etnik yapı, kuşak farklılığı, bireylerin yaşları vb. unsurlar olarak sınıflandırılabilir. Bu bağlamda sürekli gelişen ve değişen toplumlarda sosyokültürel yapıya uyum sağlamaya çalışan alt kuşakların (2000-) kullanmayı tercih ettikleri ölçünlü değişke, kuşaklararası ağız kullanımını farklılaştırmakta ve ağız ölçünlülüştürmesine sebebiyet vermektedir. Nicel veri bulgularına göre SPSS One-Way ANOVA analizleri sonucunda şive/ağız kullananların tamamını tek bir grup olarak ele aldığımızda öz değerlendirmeleri 5 üzerinden 3,58'dir. Kuşak bazında şive/ağız yeterliliği karşılaştırması sonucunda 1960 ve 1980 arasında doğan X kuşağı ağız kullanımında kendilerini çok daha yeterli bulmaktayken sonraki kuşaklar arasında fark bulunmamaktadır. Yaşanan bölge bazında şive/ağız yeterliliği karşılaştırması sonucunda ise kırsal yerleşim birimlerinde yaşamakta olan bireyler kendilerini daha çok yeterli bulmakta, diğer gruplar arasında fark bulunmamaktadır. Devamı nicel veri bulgularında bahsedilmiş olan analizlere göre X ve Y kuşağı ağız kullanımında kendilerini yeterli bulmakta (ağız özellikleri korunmakta), Z kuşağı ölçünlü Türkiye Türkçesini kullanmaktadır. Bunlara ilaveten nicel veri bulgularına göre 2000 ve sonrasında doğanların tutum ve duygusal yaklaşımları önceki gruplara nazaran çok daha olumludur. Aradaki fark istatistiksel olarak da anlamlıdır.

Saptanan nitel veri bulgularına göre fonetik alfabede /œ/ şeklinde gösterilen /ö/ ünlüsünü /öyle/ sözcüğünde Y kuşağındaki birey Trabzon ağzı özelliklerini kullanarak /ojle/ şeklinde telaffuz ederken Z kuşağındaki birey, ölçünlü Türkiye Türkçesi ağız özelliklerini koruyarak /œjle/ şeklinde kullanmıştır. Bir diğer veri sonucuna göre /ç/ sesi fonetik alfabede /tʃ/ şeklinde gösterilmekte olup Trabzon ağzındaki kullanımı bakımından daha sert telaffuz edilmektedir. /tʃok/ sözcüğü X kuşağındaki birey tarafından /tsok/ şeklinde telaffuz edilirken Y kuşağındaki birey, /tʃok/ sözcüğündeki /k/ ünlüsünü yumuşatarak /g/ ünlüsüne varyantlaştırmış ve /tsog/ şeklinde kullanmıştır. Bunlara ilaveten ağız kullanımı kuşaklar arasında ölçüldüğünde ölçünlü Türkiye Türkçesine en yakın ağız kullanımına sahip olan Z kuşağı standart Türkçeyi kullanmıştır. Diğer örnekler nitel veri bulgularında bahsedilmiş olup kuşaklararasıdaki ağız kullanımı farkı aynı ağzın farklı varyantlarında meydana gelen ölçünlülüştürmeyi göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Çalışmada alıntılanan yurtdışında yapılan araştırmalarda bazı durumlarda eğitim kurumlarında kullanılmış olan dilin; dilde ölçünlüleşmeye yol açtığı iddia edilmiş, bazı durumlarda ise kutsal metinlerde kullanılan dil değişkesinin ölçünlüleşmeye sebebiyet verdiği dile getirilmiştir. Belirli durumlarda ise yönetim merkezinde konuşulan dil değişkesinin bir dilin ölçünlüleşmesine neden olduğu ileri sürülmüştür. Burada dikkat çeken bir nokta, ülkemizde yapılan çalışmalar dilin yapısal hususiyetlerine odaklanmıştır. Ancak alan yazında işaret edildiği üzere toplum dilbilimsel etmenler ağız kullanımını etkileyebilmektedir. Ağız çalışmaları artık geleneksel yöntemlerden çok, bu çalışmada olduğu gibi, yenilikçi araştırmalara yönelmelidir. Kuşaklararasıdaki ağız ölçünlüleşmesi durumu Türkiye Türkçesindeki tüm ağızlarda incelenmeli, genel bir örüntünün olup olmadığı saptanmalı ve devamında bu örüntünün toplumsal nedenleri araştırılmalıdır.

KISALTMALAR ve TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Ed. : Editör

IPA : International Phonetic Alphabet

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmı Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 30.05.2022 tarih ve E-18457941-050.99-50720 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Birden çok yazarlı çalışmada her bir yazarın katkısı aşağıdaki gibidir:

Çalışmanın giriş ve literatür bölümü Efsanur Atakan ve Mehmet Akkuş tarafından, verilerin toplanması ve ampirik uygulamanın gerçekleştirilmesi Efsanur Atakan, Mehmet Akkuş ve Erhan Giray tarafından, sonuç bölümü yine her üç yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu makaleden elde edilen bulgular, çalışmanın ilk yazarının TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1919B012201013 numaralı proje desteğiyle Doç. Dr. Erhan Giray danışmanlığında hazırlanmış olduğu lisans bitirme tezinden çıkartılarak üretilmiştir. TÜBİTAK'a proje desteği için proje yürütücüsü Efsanur Atakan ve proje danışmanı Doç. Dr. Mehmet Akkuş teşekkürlerini sunar. Yazarlar ayrıca nicel verilerin analizindeki katkılar için Dr. Öğretim Üyesi Orhan Demir'e sonsuz teşekkürlerini sunar.

KAYNAKÇA

- Auer, P. ve Hinskens, F. (1996). The Convergence and Divergence of Dialects in Europe, New and not so New Developments in an Old Area. *Sociolinguistica*, 10, 1-30.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Brendemoen, B. (2002). *The Turkish Dialects of Trabzon: Their Phonology and Historical Development, Volume: I Analysis, Volume II: Texts*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Britain, D. (2001). Space and spatial diffusion. In Jack Chambers, Peter Trudgill ve Natalie Schilling-Estes (yay. haz.) *The Handbook of Variation and Change*. 603-637. Oxford: Blackwell.
- Clark, V. L. P. ve Creswell, J. W. (2003). *The Mixed Methods Reader*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage.
- Coşar, A. M. (2015). Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon ağızlarında Arkaik Hususiyetler, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 241-253.
- Demir, N. (2002). Ağız terimi üzerine, *Türkbilig*, 4, 105-116.
- Deumert, A. (2005). The Unbearable Lightness of being bilingual: English–Afrikaans Language contact in South Africa. *Language Sciences*, 27(1), 113-135.
- Ergin, M. (1998). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatları Bölümleri için Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hilton, N. H. (2010). Regional Dialect Levelling and Language Standards: Changes in The Hønefoss Dialect, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. York: The University of York.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerswill, P. E. (2003). Dialect Levelling and geographical Diffusion in British English. In David Britain and Jenny Cheshire (yay. haz.) *Social Dialectology. In Honour of Peter Trudgill*. 223–243. Amsterdam: Benjamins.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimi Sözlüğü*. Ankara: Arı Yayınları.
- Kristiansen, T. (1998). The role of Standard Ideology in The Disappearance of The Traditional Danish Dialects, *Folia Linguistica*, 32(1-2), 115-130.
- Milroy, L. ve Milroy, J. (1992). Social Network and Social Class: Toward an Integrated Sociolinguistic Model, *Language in Society*, 21, 1-26.
- Pedersen, I. L. (2005). Processes of Standardisation in Scandinavia. Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages. In: Peter Auer, Frans Hinskens, Paul Kerswill (yay. haz.) *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*, 171-195.
- Rumsey, A. (1990). Wording, Meaning and Linguistic Ideology. *American Anthropologist*. 92(2), 346-361.
- Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük (n.d.). Ağız. <https://sozluk.gov.tr/>
- Watts, R. J. (1999). The Social Construction of Standard English: Grammar Writers as a ‘Dis-course Community’. In: Tony Bex and Richard J. Watts (yay. haz.). *Standard English: The Widening Debate*. Oxon: Routledge, 40-68.

ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF CLIMATE MIGRATION: HURRICANE KATRINA*

İKLİM GÖÇÜ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME: KATRİNA KASIRGASI

Araştırma Makalesi
Research Paper

Nur ÇELİK EFSAN**
Ömer UĞUR***
Metin AKSOY****

Abstract:

Environmental problems, which have increased with the impact of the Industrial Revolution, invite anthropogenic global warming. Dehydration, drought, deforestation, rising ocean and sea water levels due to the melting of glaciers, increased evaporation due to warming, and severe hurricanes resulting from the temperature- pressure difference resulting from the circulation of evaporated water masses in the atmosphere are among the disasters caused by global warming. While the devastations experienced after disasters resulting from global warming reach a level that a single country cannot combat, it creates a need for international cooperation. Thousand of people are displaced in the crisis environment that occurs after disasters, and this displacement brings environmental security threats. In the devastation caused by Hurricane Katrina in the USA in 2005, which is the subject of the study, the impact area of the disaster was wide as a result of the Bush Government and FEMA's failure to make pre-disaster preparations at an optimal level and the dams and breakwaters built during the preliminary preparation process for the possible disaster failed. It has been revealed through information obtained from the US press that the disaster was described as man-made. Qualitative research techniques were used in the study and a literature review was conducted.

Keywords: Climate Change, Climate Migration, Climate Securitization, Hurricane Katrina, FEMA.

Öz:

1960'lar itibarıyla Sanayi Devrimi etkisiyle artış gösteren çevresel sorunlar, antropojen kökenli küresel ısınmaya davetiye çıkarmaktadır. Susuzluk, kuraklık, ormansızlaşma, buzulların erimesine dayalı okyanus ve deniz su seviyelerinin yükselmesi ile ısınmaya bağlı buharlaşmanın artması, buharlaşan su kütlelerinin atmosferdeki dolaşımına bağlı olarak ortaya çıkan sıcaklık-basınç farkının etkisiyle ortaya çıkan şiddetli kasırgalar küresel ısınmanın yarattığı felaketler arasındadır. Küresel ısınma sonucu ortaya çıkan afetler sonrası yaşanan yıkımlar afetlerin tek bir ülkenin mücadele edemeyeceği boyuta ulaşırken, uluslararası işbirliğine ihtiyaç bırakmaktadır. Afetler sonrası oluşan kriz ortamında binlerce insan yerinden edilmekte, bu yerinden edilmişlik çevresel güvenlik tehditlerini beraberinde getirmektedir. Çalışmanın konusu olan 2005 tarihli ABD'de yaşanan Katrina Kasırgası'nın yarattığı yıkım ve tahribatta Bush Hükümeti ve FEMA'nın afet öncesi hazırlıkları optimal düzeyde yapamamasının sonucu

* Makale Geliş Tarihi: 15.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 21.03.2024

** PhD Candidate, Gumushane University, Department of Political Science and Public Administration, ncelikefsan@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8210-3139.

*** Assoc. Prof., Gumushane University, Department of Political Science and Public Administration, omerugur@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8463-5403.

**** Prof., Gumushane University, Department of International Relations, metinaksoy@hotmail.de, orcid.org/0000-0002-3118-6739.

olarak afetin etki alanının geniş olduğu ve olası afete ön hazırlık sürecinde inşa edilen set ve dalga kıranların başarısız olduğu, afetin insan yapımı olarak nitelendirildiği ABD basınından alınan bilgilerle ortaya konmuştur. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden yararlanılmış, literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İklim Göçmenliği, İklimin Güvenikleştirilmesi, Katrina Kasırgası, FEMA.

INTRODUCTION

The history of environmental problems begins with human beings using the environment for their own purposes in order to sustain their lives. However, since these destructions remained below the capacity of the environment to regenerate itself until the 19th century, their effects were ignored for a long time. In the second half of the 20th century, production and consumption patterns, which started in industrialized countries and spread rapidly throughout the world, further increased these problems and the environment became unable to renew itself. These production and consumption patterns, which are contrary to the essence and structure of nature itself, have led to the deterioration of ecological balances all over the world and, as a result, to a negative change in the ecosystem that forms the basis of the existence of human beings and all other living things worldwide. Increasing ecological destruction at the global level has led to global climate change, and climate disasters are forcing people to leave the areas they live in and, moreover, to migrate.

Droughts due to global warming, access to fresh water and floods due to sea level rise pose a direct threat to human life. Especially in regions where the economy is based on agriculture, the need for water is higher, drought and unfavorable climatic conditions directly affect the communities settled around water resources. In addition, the lack of modern agricultural techniques in underdeveloped and developing countries and the pollution of freshwater resources by anthropogenic factors exacerbate the problem of drought. On the other hand, in the book titled *Climate Change and the Mediterranean Region*, prepared by Greenpeace in 1998, it is stated that the intensifying drought in the world will negatively affect sustainable development and that there is a danger of epidemic diseases spreading globally with the increase in water scarcity. Therefore, global warming can also be a catalyst that accelerates the occurrence of natural disasters, the negative impact on economies and the spread of epidemics.

According to climate models, an increase of 3 degrees is expected between 1990 and 2100. As a result, melting of glaciers, rise in sea water level, intensification of heat waves, excessive amounts of precipitation, increase in storms and hurricanes or more severe droughts are among the situations expected as a result of global climate change. As a matter of fact, by 2020, the average surface temperature of the earth has increased by 1 degree compared to 1850. This temperature increase caused an increase of 0.4-0.9 degrees in the temperature of the North Atlantic Basin. The question of this study is whether the effects of climate change caused by human-induced (anthropogenic) factors have caused climate migration, and if so, what are its dimensions. In doing so, it will be underlined that ecological degradation and

natural disasters based on global warming constitute a security problem as they threaten environmental security and force people to migrate. In this context, it will be argued that climate change accelerates migration and becomes an environmental security issue in the context of Hurricane Katrina in the USA.

1. MAKING CLIMATE CHANGE A POLITICAL AGENDA

In the last century, greenhouse gases in the atmosphere that cause global warming have increased significantly with the spread of industrial production. At the heart of this increase is the widespread use of fossil fuels such as oil, natural gas and coal for industrial purposes. The use of these resources has already caused an unprecedented amount of carbon dioxide (CO₂) emissions in the atmosphere, leading to an increase in average temperatures (Wall, 2013: 40). The impact of fossil fuels used in industrialization on greenhouse gas emissions increased from 29% in 1990 to 32% by 2000 (Simeonava and Diaz-Bone, 2005: 2541). Climate change can be defined as changes in climatic conditions that occur mostly due to human factors and "anthropogenic factors" and that develop slowly over a long period with significant consequences in terms of large-scale and local effects (Türkeş, 2008).

The transboundary effects of climate change, the increasing interdependence between states and the need to collectively combat climate change problems have made it inevitable to reconcile the independence of states with the interdependence of the environment (Kaya, 2012: 9; Yılmaz Uğur, 2023: 349). Today, it is a result of this interdependence that it is not enough for states to struggle alone to solve climate change problems. Because no country in the world has sufficient economic power or resources to cope with climate change problems. For this reason, a consensus has emerged that absolute adaptation within the framework of the cooperation of other countries and/or organizations is necessary to eliminate existing and potential global hazards (Axelrod et al., 2005; Birnie & Boyle, 2002; Baker, 2006). Indeed, since the complex environmental problematic is composed of interconnected problems that do not recognize borders and nations, the fact that states deal with these problems within the framework of global cooperation has created a situation that will pave the way for both solving problems that they cannot solve alone and finding a fair solution by creating a balance between the conflicting economic and political interests of states. At this point, despite a fragmented and often conflictual international system consisting of a large number of sovereign states, states have created international cooperation and political coordination to solve environmental problems on a global scale that affect them and have the potential to affect them, thus ensuring that environmental issues have become important topics of national and global politics (Vig, 2005: 4).

However, after the 1970s it was argued among states that there was a close relationship between the environment and the economy and that there should be an absolute harmony between environmental protection efforts and development initiatives in order to eliminate the environmental hazards that arose as a result of this relationship, it was not until the 1990s that significant results were achieved. This is, of course, because, as Giddens (2013) points

out, the dangers posed by environmental problems are closely related to the fact that they are not tangible, immediate and visible in everyday life (Giddens, 2013: 12). However, by the 1990s, environmental problems, especially climate change, which emerged at the global level, directly affected the economic, political and social structures of countries and brought about a collapse that could no longer be denied, making it necessary to take environmental issues more seriously.

In this process, global climate change, which has led to the occurrence of many environmental hazards as a direct result of the basic production and consumption system and affects all relevant and irrelevant states and societies, has made it necessary to establish a national and international environmental regime and climate change has become a prominent political issue (Orhan et al., 2017; Axelrod et al., 2005; Susskind, 1994; Bodansky, 2001). In this context, a new process was initiated in the fight against climate change with the signing of the United Nations Framework Convention on Climate Change, which will form the legal and institutional infrastructure of the international climate change regime at the Earth Summit held in Rio in 1992 (Şahin, 2017: 77). In 1997, as a result of intergovernmental negotiations, the Kyoto Protocol was signed, where measures and targets on global warming were discussed, and numerical data on greenhouse gas emission reductions were put forward for the first time at the Third Conference of the Parties. According to the Protocol, it was envisaged to reduce greenhouse gas emissions by at least 5% below the 1990 level between 2008 and 2012 (Baker, 2006: 86), but the United States of America's decision to withdraw from the protocol in the early 2000s led to doubts about the future of the regime (Uğur, 2011: 18). During the 15th Conference of the Parties in Copenhagen in 2009, which took place after Kyoto, the summit failed to achieve the expected results due to the abstentions of the USA and the lack of support from member states due to the economic crisis in the EU (Uğur, 2011:35). Nevertheless, the efforts to prevent global warming have been made at the 17th Conference of the Parties held in Durban, South Africa in 2011 and a road map was put forward by stating that the Kyoto Protocol should continue, albeit to a limited extent, until a new agreement is reached in Paris in 2015 (Şahin, 2017: 89). The 21st Conference of the Parties in Paris in 2015 marked the beginning of a new era for the climate regime (Bodansky & Rajamani, 2016; Strech et al., 2016).

Although the US signed the Paris Agreement in 2017, it is not a party to the agreement until 2021 due to Trump-era non-green policies. However, China, the US, India, Russia and Brazil are the countries that will emit the most greenhouse gases in the world in 2022, and all these countries account for 50.1% of the world's global population and 61.2% of the global gross domestic product, The GHG Emissions of all World Countries Report of 2023 states that China, the US and India increased their emissions in 2022 compared to 2021, while accounting for 63.4% of global fossil fuels (GHG Emissions of all World Countries Report, 2023). The striking data in the report paves the way for explaining why the US refrained from signing Kyoto in 1995 and why it abstained from the Paris Agreement in 2017 and abstained until 2021. The period between 2017 and

2021 continued with Trump's ideas that there is no such phenomenon as global climate change and that climate change is just a Chinese hoax, and his non-green policies that American trade will become stronger with the use of fossil fuels. In 2021, the direction changed when Biden, who took office after Trump, sent a letter to the UN (Denchak, 2021) reaffirming his support for the Paris Agreement. In his letter, Biden pledged to reduce greenhouse gas emissions to zero by 2050 and allocate 2 trillion dollars in financing for renewable energy and climate policies, bringing the US back into the Paris Agreement in 2021 (The Guardian, 2020). According to Deutsche Welle, 2021, Biden's commitment to build 500,000 electric vehicle charging stations and 1.5 million energy-friendly homes summarizes the return to the Paris Agreement (Deliktaş, 2021:316).

2. THE CONCEPT OF CLIMATE MIGRATION

2.1. Assessment of Climate Change in the Context of "Security"

The issue of security came to the forefront in the world mostly during the Cold War period and wars were the main theme that led to the development of the discipline (Walt, 1991: 22). While the concept was examined within the scope of military security before the Cold War, the political, social, economic and environmental dimensions of security have started to be examined after the Cold War (Kaypak and Yılmaz, 2019: 856). Irregular migration movements in the world and the activities carried out by international terrorist groups were characterized as security threats after the Cold War, and security studies ceased to be nation-state based in this period and gained a global dimension (Köşer Akçapar, 2021: 563-564).

The center of the security approach has shifted from protecting the state administration to protecting the society against all kinds of internal and external threats. This perception of protectiveness has forced state administrations to internalize the concept of security (Kaya, 2016: 9). As in Maslow's hierarchy pyramid, the concept of security is at the top of the physical needs that ensure the continuation of life. Because people whose basic needs are met will want to protect themselves by living in a safe environment (Maslow, 1968: 38-44). The security of the individual will be provided by the state. Where there is no individual security, the discourse of environmental security will remain very baseless.

While the provision of national security by states directly affects relations with other states and social peace, it is insufficient to evaluate the concept of security only in the context of national security today. Because the concept of security is a multidimensional concept that cannot be limited to national security. Today, global climate change and environmental problems in the world have led to the emergence of the concept of environmental security and environmental security has become one of the issues that should be evaluated to the extent that it threatens the national security of states. Therefore, environmental security has become an issue that should be addressed among primary/high politics rather than secondary/low politics (Arı, 2011).

The “securitization of migration” has come to the agenda with the definition of migrants as a security issue in the settlement areas. This process, which started in the 19th century, became evident with the attack on the American Twin Towers on September 11, 2001 and reached its peak with the Arab Spring that erupted in the Middle East in 2010 (Mavi, 2022: 253). The Arab Spring, which started in Tunisia in 2010 with the resistance of Muhammed Buazizi, street vendor against administrative corruption, income inequality and poverty of the broad popular base, became the milestone of the uprisings and security crisis in the Middle Eastern countries (Yılmaz et al., 2020: 290). The evacuations and migrations from the region along with the uprisings have made the concepts of migration and related border security and the securitization of migration important.

Securitization is the urgent security and intervention of a political actor in an issue that is perceived to threaten daily politics (Stivachtis, 2008:14). Migration due to climate change has become a security issue today, and states have to take border protection measures to prevent migration and cross borders illegally. Migrations can be made for climatic reasons such as escaping from the adverse conditions created by climate change, natural disasters, famine, sheltering in a safe area by getting closer to water resources, as well as escaping from war, terrorism and violence. In this sense, security can be both the cause and the consequence of migration. Securitization, on the other hand, comes to the fore as an important concept in the formation of a process that puts uncontrolled migration as a threat and brings it under control. Disruptions or weaknesses in the control of migration reveal a security gap. Global climate change affects national and international security directly or indirectly (Göneç and Kibaroglu, 2017:2). According to IPCC (2007), one definition of vulnerability is the vulnerability of a system to adverse impacts, including climate variability and extremes of climatic events, and its inability to cope.

The increase in environmental degradation in the world along with global climate change raises the problem of securitization of the environment. There is a link between climate change and security. Climate change of anthropogenic origin further changes the way people live. People who are displaced due to natural disasters such as drought, tsunami, rising sea and water levels, which are the most important consequences of the effects of climate change, also face a legal protection gap. Disasters caused by anthropogenic climate change hit people who are not prepared for these natural disasters. These climate change-related migrations, whether in developed or developing countries, always make marginalized groups that are socioeconomically unequal vulnerable (Jayawardhan, 2017: 103). The displacement movement caused by climate change is sometimes slow and sometimes fast.

As mentioned above, migration due to climate change creates a situation where people can no longer survive in the region where they live, especially due to droughts, floods and sea level rise due to global warming. This leads to rapid displacement. Indeed, according to (IDMC 2023), 32.6 million people were displaced by disasters by the end of 2022, as stated in the GRID report. This rate increased by 53% compared to 2021. The

report states that 9,980,000 people were displaced due to hurricanes alone. Migrations due to climate change are also considered among the determinant and triggering causes of political instability. Since these migrations will negatively affect the economic and social conditions of the country of migration, it will inevitably lead to a situation that will put the political power in that country in difficulty. In addition, these environmental migrations may lead to an increase in crime rates. This is because it lowers the per capita income level in new migration destinations that become the target of migration, poverty directly affects crime rates (Cömertler and Kar, 2007: 55), and this naturally undermines national security. Therefore, since environmental and climatic problems do not concern only one country, the fact that they lead to consequences that will affect all nations makes it necessary to ensure environmental security (Gürseler, 2022: 249).

The United Kingdom brought the issue of climate change to the United Nations Security Council and presented a report on how global warming would affect "security" (United Kingdom, 2007). In the report, it was stated that with the rise in water levels as a result of global warming, island states may be flooded and coastlines will change (Yılmaz and Navruz, 2019: 4). Anthropogenic factor-induced climate change is not limited to physical changes such as drought, floods, tsunamis, melting of glaciers, loss of coastlines due to the increase in water level, change of seasons, but also leads to the deterioration of social peace, increase in conflicts due to the decrease in resources, spread of diseases and the emergence of resource insecurity (Vural, 2018: 70-71).

Energy and other resource shortages resulting from climate change directly affect human life. In underdeveloped countries where resources are scarce, unfair resource distribution increases poverty and leads to social tensions and humanitarian crises due to the decline in welfare levels. In addition, unfavorable agricultural production and drought problems lead people to migrate from rural to urban areas and even internationally. This situation, although not directly, changes the social order in the places of migration, creates employment problems and increases social tension by leading to the prominence of ethnic elements (Yılmaz and Navruz, 2019: 5).

Displacement due to climate change and environmental problems is not only an ecological problem. It is a multi-causal and multi-level problem, ecological and non-ecological. It is a problem that displaces socio-economic vulnerabilities and marginalized people. For this reason, it is possible to say that security actually constitutes the basis of sustainable social development. Because in the Human Development Report published by UNDP in 1994, it was stated that individuals will ensure their individual security if basic needs such as environment, nutrition, shelter and health are met; it was revealed that factors such as access to drinking water, drought and vegetation destruction lead individuals to migrate (Köşer Akçapar, 2021: 570). This situation has caused 75 to 250 million people to be adversely affected and displaced by 2020 due to the difficulty of access to fresh water due to climate change in the African continent (Tacoli, 2009:108).

The IPCC 5th Assessment Report confirms that extreme weather events mostly affect populations without sufficient resources for planned migration, especially in low-income developing countries. The report also predicts that climate change in combination with poverty or other socio-economic problems may indirectly increase the risks of violent conflict (IPCC, 2014:16). Crises in agricultural areas trigger hunger and poverty in the world and create a food crisis. The emerging environmental threats make the regions where people live unsafe and lead the communities living in these regions to leave the region they live in. All these chain factors that develop due to global warming pave the way for climate-related migration as determinants of migration. Drought caused by climate change affects the social structure in many places, especially in African countries. Global warming can cause social explosions and ethnic conflicts.

The world's water and food shortages are caused by decreasing and irregular rainfall due to global climate change. States compete for these scarce resources. Thirst and famine are the causes of both intra-communal and international conflicts as threats to environmental security, but resorting to war to solve the problem, especially in countries with weak economies and severe drought and famine, will not provide an advantage to both sides, but will cause economic, social and political weakening in the countries where conflicts take place (Toset et al., 2000). Cross-border migration is important in terms of making migration a safe action by making new legal arrangements between cities at the micro scale and between countries at the macro scale and investigating the methods of combating migration in practice (Yılmaz et al, 2020:290). Migration has become an element that needs to be securitized by states in terms of its causes and consequences.

For states to securitize climate-related migration, they need to return to a more inclusive, participatory and ecologically sensitive structure. Ecologically sensitive and green policies include responses to both environmental and humanitarian crises (Özer and Atvur, 2019: 330). States, as the main actors of global cooperation, should conduct environmental and migration policies in line with the policies of local, national and global non-governmental organizations (Özer and Atvur, 2019: 330).

2.2. Why Climate Migration? Global Climate Change-Migration Scenarios

The debate on the link between climate change and migration first entered the global agenda in the 2008 negotiations on the United Nations Convention on Climate Change (Warner, 2010:403). While climate change alters the structure of the earth through natural means, anthropogenic factors have been the main determinant of global warming. The human factor is the main factor that both changes the climate and is affected by climate change. Therefore, the effects of climatic changes on human life are important in determining national policies and pursuing a certain policy in international relations. The examination of the migration movement of people on the basis of climate change and the environment has made the concept of climate migration a subject of investigation. According to the International Organization for Migration (IOM), the concept of climate migration is

defined as climate refugees or environmental refugees. Accordingly, a climate refugee is a person who is forced to leave his/her place of residence or cross an international border due to environmental degradation, deterioration or destruction in the country of residence (Perruchoud and Redpath Cross, 2011).

Some of the studies in the field of climate change predict that the rise in sea levels and the increase and frequency of climatic events will force many people to migrate, fleeing bad climatic conditions (Myers, 2005). In these approaches, which evaluate migration in a negative trend, it is stated that a large number of people will become environmental refugees and will be displaced due to the effects of climate change.

Climate migration emerges at the intersection of two conceptually complex and politically contentious issues. The complexity of the concept stems from its multi-causal, multilateral and multidisciplinary nature. Global warming, sea level rise, floods, droughts, melting glaciers and the emergence of extreme weather events are effective both for climate change and for the migration movement that emerges due to these factors (Morrissey, 2009). The problem of using the term migrant or refugee in relation to climate-related migration stems from the definition of refugee in the 1951 United Nations Convention on Refugees and its 1967 amendment. The Convention does not mention the difference between refugees and migrants, nor does it mention environmental problems as a cause of displacement (Bates, 2002: 467-468). Migration is defined here as the voluntary or involuntary movement or departure of people from their usual places of residence. Bates (2002) argues that the decision to migrate is effective in categorizing displaced people who depend on environmental stimuli. In this context, he refers to people who voluntarily leave their homeland as migrants, those who are forced to be displaced or migrate as environmental migrants, and those who are forced to migrate against their will as environmental refugees (Bates, 2002: 468).

Bates (2002) associates the emergence of environmental refugees with environmental destruction. In addition, he argues that natural disasters and the expropriation of land through dams etc. not only pollute but also deplete the environment (Bates, 2002: 469-475). Marshall (2016) diversifies the definition of environmental migration. He argues that creating clearly framed categories of environmental migrants based on individual experiences of displacement would enable the international community to respond appropriately to their needs. Therefore, he argues for categorizing environmental migrants as forced environmental migrants, repressed environmental migrants, temporary environmental migrants and human-environmental migrants.

According to Marshall's (2016) classification, forced environmental migrants are people who have been or will be permanently displaced from their homes and/or livelihoods primarily as a result of environmental factors. Environmental migrants under pressure include people who are unable to achieve their desired standard of living and are therefore under pressure to migrate to countries with milder climatic conditions in the face of the water, food and shelter crisis resulting from climate change. Temporary

environmental migrants are defined as those who migrate for a short period of time as a result of a one-off serious environmental disaster. Human-environmental migrants are defined as residents displaced from their homes and livelihoods as a result of conflicts over environmental resources. Another concept in the migration literature is "climate change migrants". The scope of these migrants is anyone who has the potential to migrate as a result of climate change. Baldwin (2012) argues that migration is always a ready-made dynamic lying dormant as a potential phenomenon that could occur in the present future (Baldwin, 2012: 636).

The change in the global distribution of the relationship between climate change and migration could result in up to two hundred million environmental refugees in the 21st century (Campbell, 2014: 1). Some NGOs working on the environment have stated that environmental migrants may exceed their estimates. Analyzing the IPCC scenarios, Brown stated that even in the least destructive scenario, an increase in migration by 5% and 10% would result in the displacement of more than two hundred million people. The emphasis here is on the worst-case scenarios of unlimited use of fossil fuels and fragmentation (Brown, 2008).

In cases where migration cannot be internationalized, groups with limited mobility may turn to internal migration to escape from the adverse effects of poor climatic conditions. In this way, internal migration mobility due to climate change emerges. In places where the poverty rate is the highest, migration is often seen as a way to escape from unfavorable living conditions. Factors such as food crisis, malnutrition, drought and severe poverty are effective in the origin of migration (Castles and Miller, 2008:197).

Another factor that triggers migration is natural disasters. Today, natural disasters have become more severe with the effect of global warming, affecting the climate-related migration of people and accelerating migration. The increase in greenhouse gases in the atmosphere led to an increase of 3 °C in the period 1990-2100. Since the increase is predicted to be 2-4.5 °C at best, it is important to predict the ecological and sociological disasters that this temperature increase may cause in the world. Because the increase in global warming will change the water cycle in the world, the water level will rise due to the melting of land glaciers and sea glaciers, and the increased water level will cause floods and flood disasters. The increase in temperature will cause an increase in the frequency of droughts and exacerbation of droughts in desert areas and tropical climate areas (Türkeş, 2008: 1). In addition, a 0.5 °C increase in temperature, a 20 cm increase in sea water level and an increase in precipitation in tropical climates are expected by 2100. The destruction of forests by anthropogenic factors and the doubling of carbon dioxide in the atmosphere due to the decrease in agricultural areas reveal an average temperature increase scenario of 2.5 °C (Aksay et al, 2005: 29). According to the climate change scenarios of the IPCC, it is estimated that climate change in the world will cause the earth to warm between 1.5 °C and 5.8 °C on average. It is stated that this warming will mostly affect the Middle East and African countries (UNEP, 2007:2).

Estimates of climate migration suggest that climate-based migration could reach a level that could affect 200 million to 1 billion migrants by 2050 (Aid, 2007). More than 143 million internal migrants are projected for sub-Saharan Africa, South Asia and the Americas alone (Rigaud et al, 2018). By 2015, according to the International Displacement Monitoring Center (IDMC), 19.2 million people had migrated to other settlements as a result of extreme climatic disasters. 8.6 million people had to migrate to escape violence and conflict. Therefore, migration for climatic reasons has doubled the migration due to conflict (Platform on Disaster Displacement, 2023). In 2020, 40.5 million people migrated. Despite the Covid 19 pandemic, environmental problems and natural disasters were the driving factors in these migrations. The impact of conflict and violence remained in the background (IDMC, 2021: 6).

In the IPCC, the direct effects of climate change, especially sea level rise or natural disasters, and indirect migration due to changing livelihoods are mentioned. It is emphasized that high temperature and drought are important determinants of these irregular migrations (Schaik and Bakker,2017: 2).

3. CLIMATE CHANGE-MIGRATION AND ITS FUTURE IN THE US AFTER HURRICANE KATRINA

The USA is a state that is considered as a destination point for migration from various countries of the world, where millions of people migrate every year, on the other hand, it is a state that cannot ensure its environmental security as a result of climatic disasters and has difficulty in coping with the consequences of the disaster in environmental and disaster management issues. Due to its geographical location, the US is constantly faced with natural disasters, which cause thousands of casualties, while the socio-economic crises caused by natural disasters deeply affect the country's economy. The climate crises experienced in the US have been managed unsuccessfully as a result of managerial weaknesses experienced from time to time.

The United States, which looks away from environmentalist approaches to global warming (Uğur, et al. 2016: 289), has difficulty in achieving successful results in preventing the climatic disasters it faces and eliminating their damages. It is observed that the US, as a hegemonic power, which seeks democracy in preventing poverty, war and violence in the Middle East and Africa, and which has resorted to regional armaments to ensure peace or intervenes in the resolution processes in inter-country disputes, is insufficient in preventing climatic disasters in its own geography (Çelik Efşan and Yılmaz, 2023: 391).

Although the US is a center of attraction for migration due to its attractive opportunities, it is also a country where many people have to turn to internal migration in terms of natural disasters due to global warming and where displacement is intense. Gutmann and Field (2010:3) attribute migration in the US to 4 types of environmental reasons. The first type is floods, hurricanes, earthquakes and other environmental disasters, the second is favorable

weather conditions due to environmental challenges and their short-term environmental impacts, including both droughts and droughts, the third is environmental amenities, including heat, sun, proximity to water and mountains, and finally environmental barriers and their management, including heat acclimatization, flood control, drainage and irrigation. All these factors have driven migration flows in one way or another in US history. Although population losses in the disaster area after disasters are sometimes compensated by return migration and new internal migration routes (Fussell and Elliott, 2009), it is observed that the destruction and losses experienced in Hurricane Katrina could not be compensated in the long term and the population has not reached its pre-disaster level despite the years that have passed since the disaster.

As Gutmann and Field (2010) cite from The New Orleans Database; 2009, Hurricane Katrina in 2005, as a dramatic example of environmentally induced demographic change, initially reduced the population of New Orleans, and four years after the disaster, the population of the city as a whole is 80 percent smaller and the population of the city center is less than 90 percent of its former population (Greater New Orleans Community Data Center, 2009). According to NATCAT (2012), Hurricane Katrina ranked 2nd in the top 10 costliest disasters that occurred in 1980-2011. Among the top 10 disasters, Katrina is considered to be the costliest disaster after the 210 million dollar loss in the earthquake and tsunami disaster in Japan in 2011. It is important to look at the formation process of Hurricane Katrina in order to picture why the disaster had such a devastating impact. In an average year in the US, 10 tropical storms develop in the Gulf of Mexico, the Caribbean Sea or the Atlantic Ocean in August and mid-October, when hurricane activity is intense, and 6 of them turn into hurricanes. In a 3-year period, five hurricanes hit the US mainland. Of these, Hurricane Katrina, which took place on August 23-31, 2005, has an important place in the history of hurricanes in the US and the world in terms of its devastating impact. In fact, a devastating hurricane that would hit Southeast Louisiana was predicted by many experts. Because most of this region is at or below sea level. In this sense, the Gulf of Mexico coast becomes deadly as hurricanes increase in intensity. Katrina moved through the Bahamas on the first day of the disaster, and after increasing its intensity in the Gulf of Mexico, it crossed the state of Florida with a category 1 speed (119-159 km per hour), causing flooding and related deaths. The hurricane, which flooded New Orleans, where breakwaters and levees were inadequate, hit Louisiana and Mississippi and Alabama in Category 3 (179-209 km per hour). Over a thousand people lost their lives and 125 million dollars of material damage was caused (The White House, 2005b). Since the damages and losses after the hurricane became the focus of the federal government, local governments, decision-makers, national and international researchers, and since a serious pool of information was needed to analyze and interpret the picture created by the disaster, the database created under the name of the New Orleans Index (Greater New Orleans Community Data Centre), which was created in partnership with the Brookings Institution in New Orleans, has become a local authority that follows the actions and recovery steps after Hurricane Katrina (Greater New Orleans Community Data Centre, 2023).

Although more time is needed to precisely measure the scale of migration in the aftermath of Hurricane Katrina, the short- and medium-term effects of the disaster were reported in the media during the hurricane, with 385,000 people, 80 percent of the 480,000 residents of New Orleans, reportedly evacuated. The number of short-term evacuees reached an estimated 1 million (Gutmann and Field, 2010). The extraordinary destruction of homes, businesses and other facilities brought about a slow process of normalization of life in New Orleans. According to the Census Bureau, by July 2006 the city's population had fallen by more than 56 percent from the previous year, from about 210,000 to 239,000 a year later in 2007 (Brookings Institution, 2008). The Brookings Institution even published a book on "Resilience and Opportunity: Lessons from the U.S. Gulf Coast after Katrina and Rita" (Brookings Institution, 2023).

In the US, extreme weather due to climate change displaced more than 1 million people from their homes in 2017. It is predicted that this could affect the entire nation in a short period of time. Hurricane Harvey, which hit Texas and Louisiana in 2017 and caused \$125 billion worth of damage, unleashed a mass of extreme rainfall, causing the worst damage ever caused by a storm in US history. This excessive rainfall in Texas reached a level where more than 2.3 million people were affected, and many places that could have been living spaces were flooded (Goodell, 2018). After this extreme rainfall, flooding occurred and more than 30,000 people were displaced. Thousands of people migrated to Dallas. It is known that areas affected by hurricanes are then inundated and flooded.

A series of climate disasters in the US in 2017-six major hurricanes in the Atlantic, wildfires in the West, catastrophic landslides, record high temperatures across the country-caused \$306 billion in damage and killed more than 300 people. After Hurricane Maria, 300,000 Puerto Ricans migrated to Florida. Climate experts estimate that more than 1 million Americans were displaced in 2016. This is not just displacement, but also socioeconomic and sociopolitical consequences. In the aftermath of natural disasters, there have also been increases in depression and suicide at the societal level (Goodell, 2018). A study conducted in the region affected by Hurricane Harvey revealed that 30% of those living in flooded areas had problems making rent payments as well as food payments necessary for survival (Goodell, 2018).

In the 20th century, a series of hurricanes motivated the US Government to invest in a number of measures such as protective levees to reduce the risk of storms and floods in the city (McLeman, 2014: 95). However, it is seen that this motivation was taken without fully understanding the dimensions and scope of climate change and that measures were taken by prioritizing cost-benefit analysis against natural disasters (Winterfeldt, 2006: 30). It is also evident that many of the plans prepared against natural disasters have failed to be updated. As a matter of fact, the environmental impact statement prepared for New Orleans in 1974 was last published and approved in 1984. From this point of view, the fact that the struggle against natural disasters is carried out on a cost-benefit basis and the plans are not updated every year according to the current situation of climate change has led to unfair solution

proposals and caused increasing ecological problems. This has made socioeconomically disadvantaged groups more vulnerable (Martinich et al, 2013:175).

The lessons from natural disasters such as Hurricane Katrina show that dramatic environmental disasters are the most talked about but least impactful, while pre-disaster preparation, prevention and environmental management are the least mentioned but most important factors (Gutmann and Field, 2010). In New Orleans, inequity was evident even in post-hurricane damages, and environmental justice was not achieved in low-value housing and ecologically vulnerable areas, where there was a lack of investment and protection against disasters. Low-income groups were negatively affected by not having the same opportunities for post-hurricane returns as higher-income groups and not having housing insurance against floods and other natural disasters. The report assesses that those with solidly built or insured houses are in a more advantageous position in post-disaster returns and that these houses can be considered as location-specific capital. The U.S. Census Bureau Current Population Survey revealed that those who returned after Hurricane Katrina were disproportionately homeowners compared to those who did not (Groen and Polivka, 2009: 18-19).

Curtis et al. (2015) argue that climatic factors are driving changes in migration patterns along the Gulf of Mexico coastline affected by Hurricanes Katrina and Rita, providing an example of how disasters can affect coastal populations. According to environmental observations, extreme weather events such as stronger and more frequent storms and flooding, and longer-term, gradual problems such as severe droughts and rising sea levels are associated with climate change. The consequences of climate change affect some regions more severely and are likely to cause mass population migration. Climate-induced displacement in the US needs to be considered in a broader framework that is not only ecological but also encompasses non-ecological issues. Inequalities exist even among people displaced by climate change. Among displaced people, marginalized and vulnerable groups experience more severe impacts.

Studying environmental justice, Bullard and Wright argued that the hurricane affected African American households more than white Americans (Bullard, Wright, 2009: 30). The high density of African Americans in the region, where the African American population is densely populated and the white American population is less densely populated, caused more black people to be affected. Only 19% of white Americans were displaced by this disaster. On the other hand, 47% of African Americans migrated to a different destination after the disaster (Jayawardhan, 2017: 106).

Violent incidents may also occur in the absence of post-disaster protection assistance and unequal or inequitable distribution of assistance. As in the case of politicized disaster relief, certain social groups did not benefit from state assistance in the aftermath of Hurricane Katrina (Anker, 2001: 394). McLeman (2014) argues that an important lesson was learned from Hurricane Katrina, namely that the hurricane caused extensive damage to housing.

The ability of institutional authorities to provide relief and recovery are key determinants of whether people migrate elsewhere (McLeman, 2014: 141). In this sense, Hurricane Katrina demonstrated how weak local governance is (Jayawardhan, 2017: 118). Hurricane Katrina has shown how unprepared the US is for climate change and the inadequacy of the management of such disasters. Hurricane Katrina stood out in the world press as an event that documented the failure of the US Administration in crisis management.

3.1. Crisis Management in the USA: Where was Hurricane Katrina in Natural Disaster Management and Why did it Fail?

The Federal Emergency Management Agency (FEMA) is the most authorized organization for natural disaster and crisis management in the USA. FEMA's main task is to prepare protection plans against all kinds of disasters and attacks in the US and to develop moves for post-event interventions. FEMA carries out all kinds of preliminary work related to the Federal Government's fight against natural disasters and the elimination of damages, and works to prevent disasters or reduce the destruction caused by disasters. On the other hand, FEMA is an organization that copes with all kinds of destruction, damages and attacks not only of natural disaster origin but also of human origin in the USA, which hosts different ethnic elements and has become a target point for global terrorist groups, reduces the destructive effect of the damages that occur, and on the other hand, prepares a defense plan against any ecological/anthropogenic destruction that may occur (FEMA Brochure, 2008: 1).

In managing crises around the world, recovery policies are generally used, and preventive policies are not dealt with before the crisis occurs. In general, crises become more difficult to deal with and their destructive impact increases after the crisis event starts, develops and reaches an unpreventable scale. It is not foreseen who will be affected by a crisis and to what extent. On the other hand, communication within the organization and with the public in crisis management is vital for the elimination of the crisis. Strong communication networks used during a crisis and media organizations sharing accurate and explanatory information with the public are important in order to draw a picture of the crisis and to see what steps the state has taken in crisis management (Luekke, 2008: 118-121). In the aftermath of Hurricane Katrina, FEMA prepared a general framework of post-crisis conclusions and revealed the cause-and-effect relationships between the data collected in the field and the incident. It is seen that FEMA, which learned lessons from the crises experienced, did not face the same shortcomings in the hurricanes experienced in the following years in the US history (Balanco, et all. 1996: 10-11).

Hurricane Katrina has gone down in history as a deadly hurricane, which is not new to the US but has become more severe due to global warming. Global warming increases the severity and destructive impact of hurricanes in the US. While thousands of people lost their lives as a result of the hurricane, many people migrated from their regions due to natural disasters and environmental insecurity. The deterioration of environmental trust as a result

of the hurricane and climate-related variables led people to migrate; local governments were found negligent and inadequate in the management of migration, and FEMA and the Federal Government were found negligent and inadequate in the management of the post-disaster crisis. 1 million people were evacuated or displaced and the damages caused by the hurricane were considered unnatural or man-made. The bureaucratic obstacles and lack of coordination in FEMA during Hurricane Katrina had a multiplier effect on the post-disaster damages as well as the pre-disaster preparations. The negativities experienced in FEMA made it necessary to make some legal arrangements during the Bush era. As Yılmaz et al. (2014) report, President Bush signed the Post Katrina Emergency Reform Act of 2006, redefining FEMA's jurisdiction and duties and reforming disaster and crisis management in the US (Post Katrina Emergency Management Reform Act, 2006). As a result, the problem of uncoordination and fund transfer seen within the organization was not experienced in the 2012 Hurricane Sandy, which occurred after Katrina; the recovery process was more effective and faster as FEMA intervened quickly in the disaster area with the bureaucratic obstacles and rapid fund transfer that were overcome in the Obama-era hurricane (Bozkurt and Akdeniz, 2014:105). In his article, Sharkey (2007) emphasizes Hurricane Katrina as a metaphor of the racial inequality that left the US helpless in disaster management and at the same time the disaster affected disadvantaged groups more. In his empirical research, he reveals that the losses in the hurricane resulted in more severe victimization in New Orleans, where African Americans live in large numbers. The aftermath of Hurricane Katrina and the weaknesses of the Bush administration resulted in the 2008 presidential elections with Obama's propaganda in the press that the federal government and FEMA would stand by the disaster victims in any future disaster based on the reforms made and that they would provide permanent settlements to the disaster victims.

Revealing the reasons for the failure of disaster management in Hurricane Katrina is important in terms of drawing the dimensions of the disaster and questioning the measures for future disasters. In this sense, post-disaster discourses were reconsidered during the Bush era. The Bush administration prepared a post-disaster assessment report in order to reveal why the hurricane was so destructive and to explain the US administration, which was at the center of criticism, to the public. On the other hand, the aim was to shift the question from blame to identify the gaps in American disaster and crisis management and to determine the stages of preparation for any natural or man-made disaster. The 17 headings identified by the White House on what went wrong were useful in determining a roadmap for disaster management and what awaits the public and local/federal governments in the event of a disaster in the Americas. The 17-item study, which expresses the lessons learned and the road map of the American administration after Hurricane Katrina, has been promising in terms of managing the coordination of the American people in the face of a new disaster. These 17 articles expressing the pre-disaster action plan can be stated as follows:

- National Preparedness
- Integrated Use of Military Capabilities

- Communications
- Logistics and Evacuations
- Search and Rescue
- Public Safety and Security
- Public Health and Medical Support
- Human Services
- Mass Care and Housing
- Public Communications
- Critical Infrastructure and Impact Assessment
- Environmental Hazards and Debris Removal
- Foreign Assistance
- Non-Governmental Aid
- Training, Exercises, and Lessons Learned
- Homeland Security Professional Development and Education
- Citizen and Community Preparedness

The critical challenges in disaster are that the current system does not provide the necessary framework to manage the challenges posed by the devastating impacts of the 21st century. But no matter how strong a framework a state plans, it is difficult to predict how large or destructive a disaster will be. Even during a typical hurricane season, there may not be sufficient structural functions in place to prevent or mitigate uncontrollable fires or other natural disasters. Indeed, four critical elements of national preparedness emerged during the federal response to Katrina: Processes for integrated management of the national response, command and control structures within the federal government, knowledge of preparedness programs, regional planning, and lack of coordination. Institutions have to be in a state of governance in the management of catastrophic events, both public and private sector organizations. The Federal Government is only an organization that coordinates resources to meet the needs of local and state governments based on requests for assistance. In American crisis management, according to the National Incident Management System (NIMS) and the National Response Plan (NRP), federal and state agencies establish their own command and coordination structures to support local command and coordination structures in emergencies. However, this framework fails in a disaster event where there are large-scale needs, inadequate resources, and no functioning local governments. As a result, the Katrina debacle proved that jurisdictional limitations are major obstacles to the effective pooling of Federal, State and local resources (The White House, 2005a). Shortly after Katrina made landfall, state and local officials recognized the severity of the devastation. However, there was a lack of infrastructure and the ability to respond. Federal authorities struggled to carry

out responsibilities typically handled by state and local authorities, such as rescuing citizens trapped by rising floodwaters, providing law enforcement, and evacuating the remaining population of New Orleans, without advance planning or remedial assistance. The federal government is not, and should not be expected to be, the first responder in American crisis management. In the federally governed United States, state and local governments are in the best position to handle incidents within their jurisdiction and are always first in line for disaster response. However, Americans have a right to expect the federal government to respond effectively to a catastrophic event. When local and state governments are overwhelmed in catastrophic events, only the federal government has the resources and capabilities to respond. The federal government must therefore plan, train and equip.

Hurricane Katrina has had a significant impact on many sectors of the region's critical infrastructure, particularly the energy sector. The hurricane caused the shutdown of most crude oil and natural gas production and refining capacity in the Gulf of Mexico. In this context, the economic cost of Katrina to the United States was huge. Production was halted in Louisiana, Mississippi and Alabama. Because more than 10% of imported crude oil enters through the Louisiana Offshore Oil Port. One-sixth of all refineries in the US were shut down, 11 of which are located in the disaster zone. As a result, more than 2.5 million customers in Louisiana, Mississippi and Alabama are known to have lost power across the region. We observe that the federal government has failed to adequately coordinate its response with state and local protection and restoration efforts, the federal government has responded inconsistently to individualized requests, creating confusion, and finally, the federal government has responded without a comprehensive understanding of the interdependence of critical infrastructure sectors in the federal state and geographic region. For example, one energy company arranged for generators to be sent to the facilities where they were needed to restore the flow of oil to the entire Mid-Atlantic region of the United States. But FEMA regional representatives directed these generators to hospitals. While saving lives was a priority, the two demands conflicted and there was no awareness.

The federal government lacked current, accurate, and basic information to assess which critical infrastructure was damaged, not functioning, or both during the disaster. FEMA teams assigned to assess damage in the region were not focused on critical infrastructure and lacked sufficient expertise. In the US, the Interim National Infrastructure Protection Plan (NIPP) provides guidance for all state, local and federal agencies to prioritize infrastructure protection. However, there was no implementation plan for these actions during a natural disaster (The White House, 2005a). State and local governments are normally responsible for debris removal after disasters in the US. Furthermore, when state and local governments request assistance in disasters, the federal government provides assistance in two ways: The first is debris removal by the U.S. Army Corps of Engineers (USACE), other federal agencies, or locally contracted debris removal, reimbursed by other federal agencies. It is reported that Katrina created an average of 118 million cubic meters of debris, while 71 million cubic meters of debris was removed from Louisiana, Mississippi and Alabama in

just 5 months. Compared to 1992 Hurricane Andrew, Andrew's 20 million cubic meters of debris took 6 months to remove. However, unnecessary bureaucracy and rules for removing privately owned debris prevented intervention. Another problem was that the US administration was not prepared to make the best use of foreign assistance. While some countries sent aid that the US did not request, the acceptance of the aid needed during the disaster faced bureaucratic obstacles. This amount of foreign aid could not be used effectively due to coordination problems. Lack of planning in the acceptance and distribution of aid wasted the donations of many donor countries. Federal, state and local emergency response authorities did not include assistance for foreign nationals in their response plans. It was very difficult for the Federal Government to eliminate the environmental damage caused by Katrina. It destroyed numerous drinking water plants and wastewater treatment facilities along the Gulf. The Environmental Protection Agency (EPA) and the Coast Guard jointly led an interagency environmental assessment and remediation effort, cleaning up 7 million gallons of oil and resolving the problem. More than 2300 incidents of pollution have been reported. Federal authorities failed to identify environmental hazards to inform the public and raise awareness among emergency responders. In the aftermath of the disaster, there were 93,000 square miles of hurricane-affected land, and no environmental assessment of even the approximately 80 square miles of inundated land. All these can be explained as reasons for the failure in the management of Hurricane Katrina (The White House, 2005a).

CONCLUSION

It is a reality that global warming is a problem area that cannot be tackled by a single nation and requires international cooperation. Considering the natural disasters that affect one or several states at the same time, the disasters caused by global climate change result in wide-spectrum damages and require local governments to produce policies by acting at the governance level in disaster areas. Today, politicians all over the world act to develop the regions they are responsible for and make them more livable and make promises to their voters. However, over the years, the changes that occur with the increase in global warming result in the failure to fulfill their promises to build more livable cities. As the earth warms, the water level in the seas and oceans rises, the intensity of storms and hurricanes increases, and droughts and food shortages due to warming increase, promises are left in the air. With this, politicians lose their credibility. Climate change-induced migration means the construction of new problem areas in terms of migration and migration destinations. Climate-related migration causes disruption of public services and municipal services to be provided here due to the increasing agglomeration at the destination points, and creates both inequality and inefficiency in terms of benefiting from services, creating a demand for over-capacity services. Migration will also be unsatisfactory for the receiving regions and their inhabitants, resulting in environmental injustice. Migrants may be subject to social exclusion or be pushed out of society. On the other hand, there will be unemployment, housing shortages, and disruptions in the functioning of sectors such as education and health. Not

only how people live, but also where they live will affect countries demographically, if not territorially, and the maps of world states will change. The accumulation at the destination points of climate-related migration will push livable cities into unlivable conditions.

The hurricane disasters in the US have had such a devastating impact that power lines were cut and people's lives were turned upside down after all the hurricanes. Thousands of people were displaced and thousands of people were lost during the disaster. It has become impossible to calculate the number of missing people. The 2005 Hurricane Katrina was more difficult to assess than any other hurricane disaster in US history. The main reason for this is that the destruction caused by the disaster took place over a large area and a longer-term investigation and observation was needed to determine the consequences. On the other hand, the failures of local governments and the federal government to provide pre-disaster preparation and post-disaster interventions to New Orleans, where African Americans and the elderly population live in large numbers, have led to discourses of neglect and discrimination. Non-governmental organizations and activists have taken action to analyze the post-Katrina debacle and what needs to be done, and billions of dollars have been invested in coastal resilience projects in coastal cities such as Louisiana and New Orleans to delay/prevent new hurricanes that may be triggered by the expected 5 degrees of human-induced global warming by 2100, and measures that can be applied to possible new disasters. In the US, the inability of the federal government and local governments to carry out pre-disaster risk and damage management and to evaluate foreseeable consequences has exacerbated the effects of the disaster. Local governments and grassroots activist groups promoting environmentalist practices such as electric bicycles, scooters and electric cars have mostly turned opposition to global warming into a propaganda tool. Green politics tries to prevent these climate crises. It can be assumed that green policies can stop global warming. It should be noted that hurricanes, which are especially severe in the US, and floods that develop over the ocean are problems that are not limited to US environmental security and require cooperation with neighboring states. On the other hand, evaluating these large-scale climatic problems at the political and economic level in disaster preparedness and disaster response processes and producing protective / preventive policies in this regard will prevent possible losses.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "*Etik Kurallara Uygunluk*" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Birden çok yazarlı çalışmada her bir yazarın katkısı aşağıdaki gibidir:

Çalışmanın giriş, literatür ve sonuç bölümü yazarlar tarafından eşit şekilde üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aid, (2007). Human Tide: The Real Migration Crisis 6, Christian Aid Report, London.
- ARı, T. (2011). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Aksay, C. S. et al. (2005). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.
- Anker, D. (2001). "Refugee Status and Violence Against Women in the 'Domestic' Sphere: the Non- State Actor Question." *Georgetown Immigration Law Journal*, 15(3), 391-402.
- Axelrod, R. S. et al. (2005). *The Global Environment: Institutions, Law and Policy*, Washington: CQ Press.
- Baker, S. (2006). *Sustainable Development*, Oxon: Routledge.
- Balanco J. et al.(1996). "Fallible Decisions in Management: Learning from Errors", Disaster Prevention and Management, *MCB University Press*, 5(2), 5-11.
- Baldwin, A. (2012). Orientalising Environmental Citizenship: Climate Change, Migration and the Potentiality of Race. *Citizenship Studies*, 16(5-6), 625-640.
- Bates, D. (2002). Environmental Refugees? Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change. *Population and Environment*, 23(5), 465-477.
- Birnie, P. & Boyle, A. (2002). *International Law and Enviroment*. Oxford: Oxford University Press, Oxford
- Bodansky, D. (2001). The History of the Global Climate Change Regime. Urs Luterbacher & Detlef F. Sprinz (Eds). *International Relation and Global Climate Change*, Cambridge: MIT Press, 23-40.
- Bodansky, D. & Rajamani, L. (2016). The Paris Climate Change Agreement: A new Hope? *Amercan Journal of International Law*, 110(2), 288-319.
- Bozkurt, Y. & Akdeniz, B. (2014). Bir Kamu Yönetimi Sorunsalı Olarak Çevresel Kriz Yönetimi: ABD-Türkiye Karşılaştırması, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 95-114.
- Brookings Institution, (2008). The New Orleans Index. *Tracking the Recovery of New Orleans & the Metro Area*. <http://gnocdc.s3.amazonaws.com/NOLAIndex/NewOrleansIndexAug08.pdf>.
- Brookings Institution, (2023). <https://www.brookings.edu/articles/the-new-orleans-index/> (7.10.2023).
- Brown, O. (2008). Migration and Climate Change, *IOM Migration Research Series*, 31. Geneva: International Organization for Migration.
- Bullard, R. D. & Wright, B. (2009). "Race, Place, and the Environment in Post-Katrina New-Orleans." in *Race, Place and Environmental Justice After Hurricane Katrina*, (Eds. R. Bullard & B. Wright), 19-48. Boulder: Westerview Press.
- Campbell, J. R. (2014). Climate Change Migration in The Pacific, *University of Hawaii Press*, 26(1), 1-28.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (Çev. B. U. Bal ve İ. Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cömertler, N. & Kar, M. (2007). Türkiye'de Suç Oranının Sosyo Ekonomik Belirleyicileri, Yatay Kesit Analizi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(2), 38-57.

- Curtis, K. et al. (2015). Recovery Migration after Hurricanes Katrina and Rita: Spatial Concentration and Intensification in the Migration System, *Population Association of America*, 52(4), 1269-1293.
- Çelik Efşan, N. & Yılmaz, V. (2023). Darfur Krizi'nin İklim Göçmenliği Bağlamında Değerlendirilmesi, *Akademik Yaklaşım Dergisi*, 14(1), 370-399.
- Deliktaş, A. (2021). Küresel İklim Değişikliği Konusuna Amerikan Yaklaşımı, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 309-322.
- Denchak, M. (2021). Paris Climate Agreement: Everything You Need to Know. <https://www.nrdc.org/stories/paris-climate-agreement-everything-you-need-know> (13.03.2024).
- Deutsche Welle (2021). Biden: İklim Değişikliği Varoluşsal Bir Tehdit. <https://www.dw.com/tr/biden-iklim-de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-varolu%C5%9Fsal-bir-tehdit/a-56000871> (13.03.2024).
- Fema Brochure (2008). "FEMA, Prepared, Responsive, Committed", FEMA B-653/ July 2008, Department of Homeland Security, Washington D.C.
- Fussell E. & Elliott J. R. (2009). Introduction: Social Organization of Demographic Responses to Disaster: Studying Population-Environment Interactions in the Case of Hurricane Katrina, *Organization & Environment*, 22(4), 379-395.
- Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Goodell, J. (2018). Welcome to the Age of Climate Migration, 25th February, *Rolling Stone*, <https://www.rollingstone.com/politics/politics-news/welcome-to-the-age-of-climate-migration-202221/> (1.06.2023).
- Gönenç, D. & Kibaroglu, A. (2017). İklim Güvenliği Kavramının Türkiye İklim Politikası'ndaki Yeri, *Alternatif Politika, İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayı*, 1-26.
- Greater New Orleans Community Data Center (2009). *The New Orleans Index*. <http://www.gnocdc.org/NewOrleansIndex/index.html> (01.08.2024)
- Greater New Orleans Community Data Centre (2023). *The New Orleans Index*. <https://www.datacenterresearch.org/about-the-redesign/> (10.10.2023).
- Groen, J. A. & Polivka, A. E. (2009). "Going Home after Hurricane Katrina: Determinants of Return Migration and Changes in Affected Areas." *Working Paper* 428. U.S. Bureau of Labor Statistics, USA, <https://www.bls.gov/osmr/research-papers/2009/ec090060.htm> (10.06.2023).
- GHG Emissions of all World Countries, Report (2023), https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2023#:~:text=China%2C%20the%20United%20States%2C%20India,61.6%25%20of%20global%20GHG%20emissions (13.03.2024).
- Gutmann, M. P. & Field, V. (2010). Katrina in Historical Context: Environment and Migration in the U.S., 31(1-3), 3-19. *National Institutes of Health Publishing*, Bethesda, Maryland, USA.
- Gürseler, C. (2022). Çevresel Güvenlikte Teori ve Pratik: Darfur, Suriye ve Filistin Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme, (Ed. H. Karaaslan, M. Demirel), içinde, *Güncel Uluslararası Güvenlik Sorunları*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- IDMC, GRID Report (2023). https://api.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_GRID_2023_Global_Report_on_Internal_Displacement_LR.pdf (13.03.2024).

- IDMC, GRID Report (2023) https://api.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_GRID_2023_Global_Report_on_Internal_Displacement_LR.pdf (13.03.2024).
- IDMC (2021). “Climate Change, Widespread, Rapid and Intensifying” https://www.internaldisplacement.org/sites/default/files/publications/documents/grid2021_idmc.pdf (17.01.2023).
- Inside Climate News, No Matter Who Wins, the US Exists the Paris Climate Accord the Day After the Election (2020) https://insideclimatenews.org/news/29102020/paris-climate-accord-us-exit-day-after-election/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMlUjL7qTxhAMVLA-iAx1RewrVEAAYAiAAEgKA9PD_BwE (13.03.2024).
- IPCC (2014). Climate Change Synthesis Report, *Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva.
- Jayawardhan, S. (2017). Vulnerability and Climate Change Induced Human Dispalacement, *The Journal of Sustainable Development, Columbia University Press*, 1(1), 103-142.
- Kaya, A. (2016). *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı* (Çev. N. Y. Ural), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, Y. (2012). *Uluslararası Çevre Antlaşmalarına Uyum Süreci*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Kaypak, Ş. & Yılmaz, V. (2019). Security Understanding of a New Dimension in the Globalization Process and Environmental Effects, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 855-868.
- Köşer Akçapar, Ş. (2021). Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu, (Ed. G. İ. Öner ve N. A. Şirin Öner), içinde *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Luecke, R. (2008). *Kriz Yönetimi: Felaketleri Önleme Becerinizi Geliştirin*, (Çev. Ö. Sarıkaya), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marshall, N. (2016). Forced Environmental Migration: Ethical Considerations for Emerging Migration Policy, *Ethics, Policy, Environment*, 19(1). 1-18.
- Martinich, J. et al. (2013). Risks of Sea Level rise to Disadvantaged Communities in the United States, *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 18, 169-185.
- Maslow A. (1968). *Motivation and Personality*, New York: Harber Publishing.
- Mavi, İ. (2022). İnsan Hakları Bağlamında Göçün Güvenlikleştirilmesi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(26), 252-268.
- McLeman, R. A. (2014). *Climate and Human Migration: Past Experiences, Future Challenges*. New York: Cambridge University Press.
- Morrissey, J. (2009). *Environmental Change and Forced Migration: A State of the Art Review*, Refugee Studies Centre, Oxford: Oxford University Press.
- Myers, N. (2005). Environmental Refugees: An Emergent Security, *13th Economic Forum of the Organization for Security and Cooperation in Europe*, Prague, 23-27.
- Natcat (2012). “Topics Geo Significant Natural Catastrophes 1980-2011”, Munich Re Group.
- Orhan, G. et al. (2017). Uluslararası Çevre Rejimleri: Oluşturulmaları, İşleyişi ve Özellikleri. (Eds. G. Orhan, S. Cerit & Y. Kaya) içinde *Uluslararası Çevre Rejimleri*. Bursa: Dora Yayınevi.

- Özer, S. & Atvur, S. (2019). The Nexus of Climate Change and Migration, *The Academic Elegance*, 6(12), 309-334.
- Perruchoud, R. & Redpath Cross, J. (2011). Göç Terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, No: 31, IOM, İsviçre, 17-100.
- Platform of Disaster Displacement (2023). <https://disasterdisplacement.org/> (17.01.2023).
- Plyer, A. (2015). "Facts for Features: Katrina Impact." datacenterresearch.org (7.06.2023).
- Post Katrina Emergency Management Reform Act (PKEMRA) (2006). Pub. L. No. 109-295, 602 (7), 120 Stat. 1355, 1394, https://www.doi.gov/sites/doi.gov/files/uploads/Post_Katrina_Emergency_Management_Reform_Act_pdf.pdf (6.10.2023).
- Rigaud, K. K. et al. (2018), Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration, Worldbank, Washington DC.
- Şahin, Ü. (2017). *Başlangıçtan Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi*. (Eds. G. Orhan, S. Cerit & Y. Kaya). Uluslararası Çevre Rejimleri. Bursa: Dora Yayınevi.
- Schaik, L. & Bakker, T. (2017). Climate-Migration-Security: Making the Most of a Contested Relationship, Clingendael Institute.
- Sharkey, P. (2007). Survival and Death in New Orleans: An Empirical Look at the Human Impact, *Sage Publications*, 37(4), 482-501.
- Simeonava, K. & Diaz-Bone, H. (2005). *Integrated Climate Change Strategies of Industrialized Countries Energy*, 30, 2537-2557.
- Stivachtis, Y. A. (2008). "International Migration and the Politics of Identity and Security", *Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(1), 1-24.
- Streck, C. et al. (2016). The Paris Agreement: A New Beginning. *Journal for European Environmental & Planning Law*, 13, 3-29.
- Susskind, L. E. (1994). *Environmental Diplomacy: Negotiating More Effective Global Agreements: Negotiating More Effective Global Agreements*. Oxford: Oxford University Press.
- Tacoli, C. (2009). "Crisis or Adaptation? Migration and Climate Change in a Context of High Mobility", in *Population Dynamics and Climate Change*, (Eds., J. M. Guzman et al.) 104-118. New York: United Nations Population Fund.
- The White House (2005a), Chapter Five: Lessons Learned, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/reports/katrina-lessons-learned/chapter5.html> (14.03.2024).
- The White House (2005b). Chapter Three: Hurricane Katrina-Pre Landfall, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/reports/katrina-lessons-learned/chapter3.html> (14.03.2023).
- Toset, H. P. W. et al. (2000). Shared Rivers and Interstate Conflict, *Political Geography*, 19(8), 971-996.
- Türkeş, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar; Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler, *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1, 26-37.
- Uğur, Ö. (2011). European Union Leadership on Climate Change Policy: What Went Wrong at Copenhagen Climate Change Conference in 2009? Unpublished Master's Thesis, Brunel University, London.
- Uğur, Ö. et al. (2016). European Union as a Leader in Climate Change Policy: Assessing Europe's Roles in the World, *European Scientific Journal*, 12(5), 285-296.

- UNEP (2007). United Nations Environmental Programme, Sudan: Post-Conflict Environmental Assesment.
- United Kingdom (2007). Energy, Security and Climate. United Nations Security Council Open Debate: UK Concept Paper.
- Vig, N. J. (2005). Introduction: Governing the International Environment in *The Global Environment: Institutions, Law and Policy*. (Eds. R. S. Axelrod, D. Downie & N. J. Vig). Washington: CQ Press.
- Vural, Ç. (2018). Küresel İklim Değişikliği ve Güvenlik, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 57-85.
- Wall, D. (2013). *Yeşil Politika*, (Çev. İ. Urkun Kelso), İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Walt, S. M. (1991). "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35(2), 211-239.
- Warner, K. (2010). Global Environmental Change and Migration: Governance, Challenges, *Global Environmental Change*, 20(3) 402-413.
- Winterfeld, D. (2006). Using Risk and Decision Analysis to Protect New Orleans Against Future Hurricanes, in *On Risk and Disaster: Lessons from Hurricane Katrina* (Eds. R. J. Daniels et al.) Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Xu, J. et al. (2016). "Natural Disasters and Social Conflict: A Systematic Literature Review", *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 17, 38-48.
- Yılmaz, A. et al. (2014), Kurumsal Yapı ve İşleyişle ABD'de Kriz Yönetimi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 59-72.
- Yılmaz, F. H. & Navruz, M. (2019). Küresel İklim Değişikliği İklim Mültecileri ve Güvenlik, *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 13. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı.
- Yılmaz, V. et al. (2020). Suriyeli Göçmenlerin Kentlere Etkilerinin Torbalı Özelinde Değerlendirilmesi, içinde *Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi*, (Eds. V. Yılmaz & Y. Atmaca), 285-312, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Yılmaz Uğur, C. (2023). Avrupa Birliği'nde Karbon Vergisinin Kabul Edilebilirliği: Güven, Endişe ve demokratik Katılım. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 343-363.

ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA SİYASİ EVLİLİKLERE BİR ÖRNEK: SİCİLYA KRALI II. FRIEDRICH'İN EVLİLİKLERİ*

AN EXAMPLE OF THE POLITICAL MARRIAGES IN MEDIEVAL EUROPE: THE MARRIAGES OF KING FRIEDRICH II OF SICILY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Ergun ÜSTÜN**

Öz:

Orta Çağ'da soylular arasında gerçekleşen evlilikler, bireysel işlevsellikten çok taraflar arasında siyasi bağ işlevi gören bir yapıya sahipti. Bu yolla gelin ve damadın mensup olduğu devletlerarasında siyasi ittifak kurma, barışın tesis edilmesi, verasetin yani tahtın devamlılığını sağlama, farklı egemenlik haklarını tek tahta birleştirme gibi kazanımlar elde edilmekteydi. Bu çalışmada siyasi evlilik kurumuna bir örnek olarak Sicilya Kralı II. Friedrich'in yapmış olduğu izdivaçlar ele alınacak, bu izdivaçlarla taraflar arasında elde edilmek istenen siyasi kazanımlar, dönemin ana kaynakları ve yardımcı kaynaklarda geçen bilgiler ışığında ortaya konulacaktır. Ayrıca çalışmamızın ana başlıklarını oluşturan ve aşağıda detaylı olarak ele alınıp tartışılacak olan ön bulgular özetle şunlardır: II. Friedrich'in Aragon'lu Constance ile yaptığı ilk evlilik, kısmen Papalığın çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup, Sicilya Krallığı'na siyasi ve askeri yardım sağlama amacı gütmekteydi. Kralın II. Isabella ile yaptığı ikinci evlilik yine siyasi amaçla tertip edilmiş olup; II. Friedrich'in Doğu'ya düzenlenecek Haçlı seferine çıkması ve Kudüs Krallığı tacını giymesi için ayarlanmıştı. Son olarak II. Friedrich'in İngiltereli Isabella ile yaptığı üçüncü evlilik ise iki devlet arasında siyasi bir ittifak kurma amacına matuftu. Aşağıda bu tespitler, birinci elden kaynakların aktardıkları bilgilerle karşılaştırılarak sınanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: II. Friedrich, Sicilya, Papalık, Siyasi Evlilik.

Abstract:

In the Middle Ages, marriages between nobles had a structure that functioned as a political bond between states rather than individual functionality. In this way, gains such as establishing a political alliance between the parties to which the bride and groom belonged, establishing peace, ensuring the continuity of the succession, that is, the continuity of the throne, and uniting different sovereign rights under a single throne were achieved. In this study, the marriages of King Frederick II of Sicily will be discussed as an example of the institution of political marriage, and the political gains desired to be achieved between the parties through these marriages will be revealed in the light of the information in the main sources and secondary sources of the period. In addition, the preliminary findings, which constitute the main headings of our study and will be discussed in detail below, are summarised as follows: Frederick II's first marriage to Constance of Aragon was partly in the interests of the Papacy and aimed at providing political and military assistance to the Kingdom of Sicily. The king's second marriage to Isabella II was also politically motivated; it was arranged for Frederick II to embark on the Crusade to the East and be crowned King of Jerusalem. Finally, Frederick II's third marriage to Isabella of England was intended to establish a political alliance between the two states. In the following, these findings are tested by comparing them with the information provided by first-hand sources.

Keywords: Frederick II, Sicily, Papacy, Political Marriage.

* Makale Geliş Tarihi: 17.05.2024

Makale Kabul Tarihi: 27.05.2024

** Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, eustun28@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0001-6632-1075.

GİRİŞ

Tarih boyunca devletlerarasında uygulanan diplomasinin önemli bir parçası haline gelmiş olan evlilik kurumu, devletlerin birtakım kazanımlar elde etmek amacıyla soylular arasında gerçekleştirilen izdivaçların siyasi yönünün önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Orta Çağ boyunca evlilik kurumu soylular arasında bireysel olmaktan çok siyasi bir işlev halini almıştır. Üstelik bu durum sadece aynı dine ya da ırka mensup olan devletlerarasında gerçekleşmemiş, birbirine rakip olan ülkelerce siyasi barışın yapılmasına vesile olan bir kurum olarak kullanılmıştır.

1186 yılında Roma Germen İmparatoru VI. Heinrich, Norman II. Roger'ın kızı olan Constance ile evlenmiş ve böylece taraflar arasında siyasi bir ittifak meydana gelmiştir. Daha sonra Sicilya Kralı II. William'ın arkasında taht için meşru bir varis bırakmadan zamansız bir şekilde ölmesi, Sicilya krallık tacının Norman Constance üzerinden Roma Germen İmparatoru VI. Heinrich'e geçmesini sağlamıştır. Sicilya Krallığı'nı idaresini ele geçiren Almanlar, hem kuzey hem de güney taraftan adeta çembere aldıkları İtalya'daki Papalık Devleti için büyük bir siyasi tehdit arz etmişlerdir. Bu nedenle Papalığın bundan sonraki en büyük siyasi amaçlarından bir tanesi imparatorluk ile krallık tacını birbirinden ayırma politikası olmuştur.

1194 yılında Sicilya Krallığı'nı elde eden VI. Heinrich, yakalanmış olduğu sıtma hastalığı nedeniyle 1197 yılında ölmüştür. VI. Heinrich öldüğünde tahtın meşru varisi olan oğlu II. Friedrich Roger henüz 3 yaşında bulunmaktaydı. Kraliçe Constance Almanlardan hazzetmeyip onlara güvenmemekteydi. Bu durum kraliçenin oğlu II. Friedrich'in Sicilya Krallığı üzerindeki haklarını koruyacak güçlü bir naip aramasına neden olmuştur. Kraliçe Constance, Papalık ile bir anlaşma yapmış ve oğlu II. Friedrich'in reşit olup tahta çıkana kadar Papalık tarafından naipliğinin üstlenmesine razı olmuştur. Kraliçe Constance Papalık ile anlaştıktan sonra 1198 yılında ölmüştür (Anonim, 2004: 19-22, Üstün, 2022: 75-87, Ullman, 2005: 134-135, Benjamin, 2006: 186). İmparator VI. Heinrich'in ölümü ve Kraliçe Constance'ın Alman karşıtı politikaları Sicilya Krallığı üzerinde Papalığa avantaj sağlamıştır. Bu dönemde Papalığın Sicilya üzerindeki etkisi II. Friedrich'in gerçekleştirmiş olduğu evliliklere de yansımıştır.

Bu makalede Orta Çağ Avrupası'nda siyasî evlilik kurumuna bir örnek olarak Sicilya Kralı II. Friedrich'in gerçekleştirmiş olduğu izdivaçlar ele alınacaktır. Böylece taraflar arasında kurulan evlilik bağı sayesinde devletlerarasında elde edilmek istenen siyasi kazanımlar, dönemin ana kaynakları ve yardımcı kaynaklarda geçen bilgiler ışığında ortaya konulacaktır. İlgili çalışmanın ana başlıklarını oluşturan ve aşağıda detaylı olarak ele alınıp tartışılacak olan ön bulgular şunlardır: II. Friedrich'in Aragon'lu Constance ile yaptığı ilk evlilik, kısmen Papalığın çıkarları doğrultusunda gerçekleşmiş olup, Sicilya Krallığı'na siyasi ve askeri yardım sağlama amacı gütmekteydi. Kralın II. Isabella ile yaptığı ikinci evlilik yine siyasi amaçla tertip edilmiş olup; II. Friedrich'in Doğu'ya düzenlenecek Haçlı seferine çıkması ve Kudüs Krallığı tacını giymesi için ayarlanmıştır. II. Friedrich'in İngiltereli

Isabella ile yaptığı üçüncü evlilik, yine iki devlet arasında siyasi bir ittifak kurma amacına yönelikti. Aşağıda bu tespitler, birinci elden kaynakların aktardıkları bilgilerle karşılaştırılarak ele alınıp tartışılmıştır.

1. II. FRIEDRICH'İN ARAGON'LU CONSTANCE İLE EVLENMESİ

Papalık, II. Friedrich'in naipliğini üstlendikten sonra Sicilya Krallığı'nı kendi amaçları doğrultusunda idame etmek için çaba göstermiştir. Sadece Orta Çağ'ın değil aynı zamanda tüm dönemlerin en güçlü papası olarak kabul edilen Papa III. Innocentius (1198-1216), Almanya'da bulunan VI. Heinrich'in kardeşi Swabia'lı Philip'in, yeğeni II. Friedrich için Alman bir eş adayı bulup onu evlendirme riskini göze almak istememiştir. III. Innocentius bu nedenle II. Friedrich'in Papalık çıkarlarına daha uygun biriyle evlenmesi için harekete geçmiştir. Papa daha önce belirttiğimiz üzere Papalık Devleti'nin güvenliğini sağlamak ve Roma Germen İmparatorluğu'nu Sicilya Krallığı'ndan ayırma politikası sürdürmekteydi. III. Innocentius bundan başka Kutsal Toprakları geri almak, kilisede reform yapmak gibi düşüncelerini hayata geçirmek ve Hristiyan topluluklar arasında barışı tesis etmek arzusu taşımaktaydı. Papa bu bağlamda vasisi olduğu II. Friedrich'i evlendirmek üzere Aragon Krallığı ile evlilik müzakerelerinde bulunmuştur. Onunla evlendirilmesi planlanan ilk isim Aragon Kralı II. Peter'ın kız kardeşlerinden biri olup annesinin adını taşıyan Sancha'ydı. Kral II. Peter ve annesi Kraliçe Sancha, 1202 yılında Sancha'nın II. Friedrich ile evleneceğine dair söz vermiş ve bununla birlikte Sicilya'ya askeri yardım göndermeyi kabul etmişlerdi fakat 1208 yılı öncesi bir tarihte II. Friedrich ile Sancha arasında yapılmak istenen bu izdivaç feshedilmiştir (Jenkins, 2012: 166, Kantorowicz, 1957: 31). II. Friedrich ile Sancha'nın arasında yapılmak istenen evliliğin neden feshedildiğine dair somut bir kanıt yoktur. Bununla birlikte evliliğin iptalinin iki devlet arasında herhangi bir siyasi sorun yaratmadığı görülmektedir çünkü ilerleyen süreçte taraflar arasındaki evlilik müzakereleri başka bir aday üzerinden devam etmiştir.

Papa III. Innocentius, II. Friedrich'i kendi çıkarlarına uygun bir evlilik anlaşması sağlayabilirse, Papalık Devleti'nin güvenliğini artırma yolunda uzun bir yol kat etmiş olacaktı. Papa bu nedenle taraflar arasında gerçekleşen ilk görüşmenin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen evlilik ittifakının sonlanmasına izin vermemiştir. O bu defa II. Friedrich ile evlendirmek üzere Kral II. Peter'ın dul kalmış olan kız kardeşi Constance için girişimde bulunmuştur. Aragon Kralı II. Peter taraflar arasındaki evlilik müzakerelerini tamamlamakta gecikmiş ve bu nedenle papa Şubat 1208'de onu azarlamıştır çünkü Aralık 1208'de II. Friedrich reşit olacaktı ve şüphesiz Papa III. Innocentius bu müzakereyi hâlâ II. Friedrich'in vasisiyken tamamlamak istiyordu (Jenkins, 2012: 167). Aragon Krallığı bu dönemde henüz çok güçlü bir krallık değildi fakat hükümdarı Papalığın vasalıydı. Bununla birlikte Papa III. Innocentius vasisi olduğu II. Friedrich'e asker sözü vermiş ve Aragon Krallığı sahip olduğu yüksek kaliteli askerler, piyadeler, hafif süvariler üzerine ünü gitgide artan bir görünüme sahipti (Abulafia, 1988: 106). II. Friedrich, Papa III. Innocentius'un yönlendirmesi altında Aragon'lu Constance ile evlenerek elde edeceği Aragon'lu şövalyelerin desteği

ile Sicilya'daki askeri gücünü artıracaktı. II. Friedrich'in daha önce bir evlilik yapmış ve kendisinden on yaş kadar büyük olan Aragon'lu Constance ile bu izdivacı kabul etmesinin temel nedeninin, onun Sicilya Krallığı için ihtiyaç duyduğu askeri gücü sağlamak istemesi amacıyla yaptığı açıktır.

Aragon'lu Constance, hem Barcelona Kontu hem de Aragon Kralı olan II Alfonso ile Kastilya'lı Kraliçe Sancha'nın en büyük kızı ve en büyük ikinci çocuğu olarak 1179 yılında Lizbon'da doğmuştur. Constance çocukluğunu Zaragoza'da ve diğer iç bölgelerde fakat çoğunlukla Kuzey İspanya'nın Avrupa'ya açılan kapısı olan kıyı kenti Barcelona'da geçirmiştir. Bununla birlikte Constance'in Peter (daha sonra Kral II. Peter), Alfonso, Leonor, Raymond, Sancha, Ferdinand ve Dulcia adlarında yedi kardeşi vardı. Aragon'lu Constance'ın II. Friedrich ile olan evliliği onun ikinci evliliği idi. Constance, babası II. Alfonso'nun 1196 yılında henüz otuz dokuz yaşındayken zamansız ölümünün ardından II. Peter olarak hüküm süren ağabeyinin emriyle Macaristan Kralı Emeric ile evlenmiştir. Kral Emeric 1204 yılında hastalanıp ölmüştür. Kral Emeric'den sonra yerine oğlu III. Ladislav tahta çıkmışsa da 1205 yılında o da hayatını kaybetmiş, hem eşini hem de oğlunu kaybeden Kraliçe Constance Aragon'a geri dönmüştür (Alio, 2018: 366-368). Yaklaşık üç yıl kadar burada kalan Constance daha sonra II. Friedrich ile evlenmek için ülkesinden ayrılarak Sicilya'ya gitmek üzere harekete geçmiştir.

1209 yılında Aragon'lu Constance, kardeşi Alfonso ve birkaç yüz şövalye ile birlikte Ağustos ayında Sicilya'ya ulaşmış ve burada II. Friedrich ile evlenmiştir. Bununla birlikte onunla Sicilya'ya gelen kardeşi Alfonso ve şövalyelerin birçoğu yakalandıkları salgın hastalıktan dolayı ölmüşler, bu durum II. Friedrich'i zor durumda bırakmıştır. Diğer taraftan II. Friedrich ile Aragon'lu Constance'ın 1211 yılında Heinrich (VII.) adını verdikleri bir çocukları dünyaya gelmiştir (Eickels, 2000: 57). II. Friedrich, Constance ile evlendikten sonra yaşanan bir dizi gelişmeler ona Almanya tacının önünü açmıştır.

II. Friedrich'in amcası Swabia'lı Philip 1208 yılında ölmüş, onun yerine 1209 yılında Brunswick'li IV. Otto Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giymiştir. IV. Otto taç giydikten sonra papaya vermiş olduğu sözden caymış ve İtalya'yı işgal etmeye kalkışmıştır. Papa III. Innocentius bu nedenle 1210 yılında onu aforoz etmiştir. 1211 yılında yapılan Nürnberg Meclisi'nde bir araya gelen Almanya'daki yüksek soylular, papanın da onayıyla II. Friedrich'i aforoz edilen IV. Otto yerine kralları olarak seçmişlerdir. Normalde Papalık Devleti'ni çevreleyen toprakların tek bir hükümdar tarafından yönetilmesine karşı çıkan papanın şimdi böyle bir duruma razı olması ironik bir durum olsa da anlaşma, II. Friedrich'in yeni doğan oğlunun Sicilya Kralı, II. Friedrich'in kendisinin de Kutsal Roma İmparatoru olması şartıyla kabul edilmiştir (Alio, 2018: 369-371). Papalık bir taraftan dönemin idari konjonktürüne uygun politikalar üretmekle birlikte, diğer taraftan da kendi siyasi çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmaktan vazgeçmemişlerdir.

Ursperg'li Burchard ele aldığı kroniğinde II. Friedrich'in Aragon'lu Constance ile yaptığı evlilikten ve onun II. Friedrich'in Almanya tacını almak amacıyla Sicilya'dan ayrıl-

masını istemediğini belirten değerli bilgiler vermektedir. Buna göre; “*Rab'bin 1210 yılında Otto'nun aforoz edildiği duyuruldu. Almanya prensleri, yani Bohemya Kralı, Avusturya Dükü, Bavyera Dükü, Thüringen Landgrave'i ve diğerleri bir araya gelerek, daha beşikteyken sadakat yemini ettikleri Sicilya Kralı II. Friedrich'i imparator olarak taç giydirmek üzere seçtiler. Bu nedenle, hem Roma şehrinde hem de yukarıda adı geçen Sicilya Kralı II. Friedrich'in [kendisine] seçildiğini duyurmak ve onu Almanya'ya getirmek için elçiler gönderdiler. Bu elçilik heyeti Neuffen'li soylu Heinrich ve Justingen'li Anselm'den oluşuyordu. Yolculuk masrafları için kendilerine imparatorluk gelirlerinden 1500 mark ödeneceği sözü verildi. Onlar birlikte Verona'ya kadar gittikten sonra Heinrich, Lombardların ve özellikle de Verona halkının desteğini adı geçen kral için alabilmek amacıyla orada kaldı. Anselm büyük zorluklarla ve birçok tehlikenin ortasında Roma'ya gitti ve orada Papa III. Innocentus'un tavsiyesi ve yardımıyla Roma vatandaşlarının ve halkının II. Friedrich'i imparator olarak kabul etmesini sağladı. Papa da onun seçildiğini onayladı. Anselm daha sonra yoluna devam ederek Kral II. Friedrich ile görüşti ve zorlukla da olsa Almanya'ya gitmeyi kabul etmesini sağladı. Çünkü Aragon Kralı'nın (II. Alfonso) kızı olan ve daha önce Macaristan Kralı'nın (Emeric) eşi olan karısı, Sicilya'nın birçok güçlü adamı gibi, Almanların güvenilmezliği nedeniyle başına bir tehlike gelmesinden korkarak onu engellemek için çok uğraştı. Ancak karısından küçük bir oğlu, yani daha sonra kral olacak olan Heinrich (VII.) olduğu için, karısını, oğlunu ve topraklarını bırakarak imparatorluğu ele geçirmek için cesurca yolculuğuna başladı” (Burchard, 2012: 22-23). XIII. yüzyılın ilk dönemini kapsayan bu eser, imparatorluk tarihi hakkında bilgi veren en önemli çağdaş kroniktir.*

II. Friedrich böylece Almanya tacını almak üzere Sicilya'dan ayrılmış, yerine Aragon'lu Constance'ı naibi olarak bırakmıştır (Amari, 1872: 590). Constance bu süreçte günlük işlerle ilgilenmiş ve oğlu Heinrich'e bakmıştır. II. Friedrich uzaklardayken Kraliçe yurtdışındaki arkadaşları ve ailesiyle düzenli olarak yazışmaya devam etmiştir. Nitekim Constance II. Friedrich'i hiçbir zaman çok iyi tanıyamamıştır çünkü birlikte çok az zaman geçirmişlerdir. II. Friedrich Almanya'daki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra eşi Constance'ı Almanya'ya çağırmıştır. Kraliçe Constance ve Heinrich Temmuz 1216'da altı kadırgayla Messina'dan yola çıkmış ve Aralık ayında Nürnberg'e ulaşmışlardır. II. Friedrich ile Constance Ağustos 1220'de Roma'ya gitmek üzere güneye doğru yola çıkmış, Kasım 1220'de Papa III. Honorius (1216-1227) tarafından imparator ve imparatoriçe olarak taçlandırılmışlardır. Aragon'lu Constance 23 Haziran 1222'de Katanya'da ölmüştür. Kraliçe öldüğünde II. Friedrich Palermo yakınlarında bulunan Jato'daydı. Constance için ilk cenaze töreni Katanya'da, ikincisi ise Palermo'da yapılmıştır (Alio, 2018: 371-376). Onun cenazesi Palermo Katedrali'ne II. Friedrich'in babası ve annesinin yanına gömülmüştür. Constance'ın vücudu mücevherlerle kaplanmış ve altın ve incilerle işlemeli koyu kırmızı bir cüppeye muhteşem bir şekilde sarılmıştır. Yanındaki bir tabutun içine yunuslar ve kufi Arap harfleriyle oyulmuş mücevherlerle zenginleştirilmiş ve kenarlarından Bizans tarzında uzun mücevherli zincirler bağlı olan bir taç yerleştirilmiştir (Masson, 1957: 91). II. Friedrich ilk evliliğini siyasi nedenlerle yapmıştır. O papanın seçtiği bir soyluyla evlenmiş, akrabalık bağı kurduğu Aragon Krallığı'nın as-

keri gücünden istifade etmek istemiştir. Bununla birlikte Papalıkca II. Friedrich'in kendisine amcası Swabia'lı Philip tarafından Alman bir eş bulunup Sicilya'daki Alman nüfusunun önem kazanmasının önüne geçilmiştir. II. Friedrich Aragon'lu Contance sonrası Kudüslü II. Isabella ile evlenmiştir. Her ne kadar II. Friedrich'in ilk evliliği siyasi ve askeri kazanımlara dayalı amaç için gerçekleşmiş olsa da onun Aragon'lu Constance'ye oldukça değer verdiği ve onun tavsiyelerini dikkate aldığı görülmektedir.

2. II. FRIEDRICH-II. ISABELLA EVLİLİĞİ

II. Friedrich, Aragon'lu Constance'den sonra ikinci evliliğini Yolanda¹ olarak da bilinen II. Isabella ile yapmıştır. II. Isabella, 1212 yılının sonlarında Akka'da Kudüs Kraliçesi Montferrat'lı Maria ve eşi Brienne'li Jean'ın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Montferrat'lı Maria'nın kızının doğumundan kısa bir süre sonra ölmesi üzerine genç II. Isabella, annesinden aldığı kalıtsal hakla Kudüs Kraliçesi, babası Brienne'li Jean ise onun naibi olmuştur. Kudüs şehri 1187'de Sultan Selahaddin tarafından fethedilmiş ve III. Haçlı Seferi'nin ardından Haçlılar, 1191'de Akka'da², Kudüs Krallığı adını verdikleri yeni bir devlet kurmuşlardı. Brienne'li Jean'ın fiili egemenliği, krallığın başkenti olan Akka'yı, Sur şehrini ve bazı kıyı bölgelerini içeriyordu. Kraliyet ailesinden olmamasına rağmen Brienne'li Jean'ın ailesi de tanınan bir aileydi. Onun babası Erard, Brienne Kontu ve III. Haçlı Seferi'nin askeri liderlerinden biriydi (Alio, 2018: 377-378). II. Friedrich 1215 yılında Aachen'da iken Haçlı almış ve Doğu'ya Haçlı seferine çıkmayı vadedmişti. Papa III. Honorius, söz verdiği Haçlı seferini gerçekleştirme için kendisini defalarca uyarmış ve yolculuk için teşvik etmiş fakat II. Friedrich Sicilya Krallığı üzerinde gerekli düzenlemeleri yapmadan Doğu'ya gitmeye yanaşmamıştı. II. Friedrich bu süreçte çeşitli bahanelerle III. Honorius'u oyalamış ve gerçekleştireceği Haçlı seferini sürekli ileri bir tarihe ertelemiştir.

Brienne'li Jean, 1223 yılında hem Kudüs Krallığı'na yapılacak yardım için hem de kızı II. Isabella'ya uygun bir eş bulmak üzere Roma'ya gelmişti. Bu sırada Töton Şövalyeleri Üstadı Salza'lı Hermann da Roma'da bulunmaktaydı. Salza'lı Hermann burada Brienne'li Jean'ın kızına evlenmesi için uygun bir aday aradığını görünce, papaya II. Friedrich'in eşinin öldüğünü ve II. Isabella ile evlenebileceğini belirtmiştir. Papa III. Honorius, onun bu fikrini onaylamış, taraflar arasında yapılacak evlilik sayesinde II. Friedrich'in sürekli ertelediği Haçlı seferine çıkacağını düşünmüştür (Amadi 2015: 114-115; Runciman, 2008: 152; Balzani, 1888: 165; Touth, 1921: 366). II. Friedrich ise muhtemelen II. Isabella ile gerçekleştireceği evlilik sayesinde Kudüs Krallığı tacına sahip olacağını düşünerek bu fikre sıcak bakmıştır.

¹ Yolanda ve (II.) Isabella isimleri birbirleriyle eş anlamlı olmayıp, iki isim arasında herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır. İlgili kraliçenin adı çağdaş kaynaklarda (II.) Isabella olarak kullanılmış olup Yolanda ismi geçmemektedir. Bununla birlikte önceki dönemdeki çalışmalarda Yolanda isminin aslen II. Isabella ile değil, onun annesi olan I. Isabella ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde bu kraliçenin adının Isabella'nın yerine Yolanda şeklinde kullanılmasının herhangi bir geçerli sebebi yoktur. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Perry, 2015: 73-86).

² Haçlıların Akka'yı ele geçirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Üstün, 2024: 51-89).

Mart 1223'te Ferentino'da Papa III. Honorius ve taraflar bu konu hakkında görüşmüş, II. Friedrich'in zamanı geldiğinde Brienne'li Jean'ın kızı II. Isabella ile evleneceği konusunda mutabık kalmışlardır. Bu noktada Brienne'li Jean'ın amaçları muhtemelen iki yönlü olmuştur. O büyük olasılıkla krallığının geleceğini değil, daha özel olarak kendi konumunu ve kızının konumunu da güvence altına almak istemiştir. Bunu yapmak için imparatorla evlilik ittifakından daha iyi bir yol olmadığını düşünmüş olmalıdır. Kutsal Toprakların yakın geleceği zaten büyük ölçüde II. Friedrich'in elindeydi çünkü beklenen bir sonraki büyük Haçlı seferi onun kiydi. Bununla birlikte Töton Şövalyeleri Üstadı Salza'lı Hermann evlilik görüşmeleri sürecinde Kudüs Krallığı'nın hayatı boyunca Brienne'li Jean'a bırakılacağı konusunda kendisine güvence verdiği belirtilmektedir (Perry, 2016: 123-124). Yine de kaynaklarda II. Friedrich'in Brienne'li Jean'a böyle bir söz verdiğine dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Brienne'li Jean muhtemelen Haçlı seferi sonrası kızı II. Isabella'nın evlenip Batı'ya yerleşeceğini, bu nedenle II. Friedrich'in Kudüs Krallığı'nı kendi adına yönetmesi için ona bırakacağını ummuştur.

II. Friedrich II. Isabella ile olan evlilik müzakereleri devam ettiği sıralarda, kimliği tartışmalı olan bir kadından "Antakyalı Friedrich" adında bir çocuğu olmuştur. Daha sonraki görüşmelerin ardından düğün ayarlanmış, bununla birlikte ortaya çıkabilecek tartışmalardan kaçınmak için Papa, eşlerin uzak akrabalıklarının kanonik engelinden muafiyet vermişti çünkü II. Isabella ve II. Friedrich üçüncü dereceden kuzenlerdi. II. Isabella'nın yaşı küçük olduğu için evlilik iki yıl kadar sonra yapılmıştır. Ağustos 1225'te Malta'lı Henry, yaklaşan düğün tarihinden dolayı II. Isabella'yı Sicilya Krallığı'na götürmek üzere yirmi kadırgadan oluşan bir filoyla Brindisi'den Akka'ya yelken açmıştır. Akka'daki Kutsal Haç kilisesinde yapılan bir törenle II. Isabella, II. Friedrich ile vekâleten evlendirilmiş ve onun gönderdiği mücevherli bir yüzük kızın boynuna takılmıştır. Bu törenden hemen sonra Kudüs Patriği, Kudüs'ün yüksek soylularının onayıyla II. Isabella'ya kraliçelik tacını giydirmiştir. II. Isabella daha sonra Kudüs'ün önde gelen soyluları ve Töton Şövalyeleri'nden oluşan bir birlik eşliğinde Apulia'ya doğru yola çıkmıştır. Kasım ayı başlarında Brindisi'de babası Brienne'li Jean ve II. Friedrich tarafından karşılanmıştır. II. Friedrich ile II. Isabella, 9 Kasım 1225 tarihinde yapılan törenle evlenmiş, II. Isabella'ya Sicilya Kraliçesi ve Kutsal Roma İmparatoriçesi olarak taç giyme töreni yapılmıştır (Alio, 2018: 380-381).

Ernoul, ele aldığı kroniğinde II. Friedrich ile II. Isabella'nın evliliği ve sonrasındaki gelişmeler hakkında bilgi vermektedir. Buna göre; Brienne'li Jean'ın yeğenlerinden biri ile II. Friedrich'in gönül ilişkisi olmuş ve II. Isabella bundan dolayı kocasına oldukça öfkelenmiştir. Brienne'li Jean bu konuda kızını teskin edip daha sonra II. Friedrich'in huzuruna çıkmış ve yaptıklarından dolayı ona kızıp hakaret etmiştir. Bunun üzerine II. Friedrich ondan topraklarından çıkmasını istemiştir. Daha sonra Brienne'li Jean Roma'ya gitmiştir. II. Friedrich, Jean'ı topraklarından sürdükten sonra II. Isabella'yı öyle şiddetli dövmüştür ki o nerdeyse karnındaki bebeği düşürecektir. II. Friedrich daha sonra onu bir kaleye kapattırmıştır. II. Isabella bir süre kalede hapis kaldıktan sonra bulunduğu yerden çıkarılmıştır (Ernoul, 2019: 320-321). Ernoul'un eserinde bahsettiği hadisenin gerçek olup olmadığı şüpheli

olmakla birlikte burada asıl vurgulanması gereken, ikili arasında duygusal bir bağ bulunmıyıp, evliliğin tamamen siyasi amaçla yapılmış olduğudur. II. Friedrich'in gerçekleştirilen evlilik sonrası Brienne'li Jean ile arası bozulmuştur. Bu durum muhtemelen II. Friedrich'in izlemek istediği siyasetin bir sonucudur.

II. Friedrich evlendikten hemen sonra kendisini Kudüs kralı ilan etmiştir. Bu durum karşısında muhtemelen Brienne'li Jean'ın şaşırıp hayal kırıklığına uğramıştır çünkü 1223 yılında Ferentino'da yapılan evlilik müzakerelerinde alınan kararın bu şekilde olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan II. Friedrich'in evlilik sonrası Kudüs tacı üzerinde eşi II. Isabella üzerinden yasal hak iddiasından bulunması son derece normaldir. Nitekim II. Isabella'ya İtalya'ya kadar eşlik etmiş olan önde gelen Kudüslüler çok geçmeden II. Friedrich'i Kudüs'ün yeni kralı olarak tanımışlar ve onun için şahitlik etmişlerdir (Perry, 2016: 135-136). Bu durum karşısında Brienne'li Jean'ın elinden hiçbir şey gelemeyeceği anlaşılmaktadır.

II. Friedrich şubat ayına geldiğinde eşi ile birlikte Salerno'daki saraylarındaydı. Mart ayında II. Friedrich onu Salerno'da bırakmış ve kendisi kuzeye, İtalya'nın imparatorluk şehirlerine doğru yürürken, eşi de Sicilya'ya doğru yelken açmıştır. II. Isabella 1226 yılında Palermo'da muhtemelen bir kız çocuğu doğurmuş fakat bu çocuk kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. II. Friedrich Kasım 1226'da Apulia'ya geri dönmüş ve ertesi yılın ocak ayında Sicilya'ya geçmiştir. II. Isabella daha sonra onunla Messina'da buluşmuştur. Kraliçenin başlıca sorumluluğu çocuk doğurmaktır ve çok geçmeden yine hamile kalmıştır. Bu sırada papanın canını sıkacak şekilde, Kudüs'e yapılacak Haçlı seferi durmadan erteleniyordu. II. Friedrich 1227 ilkbaharının sonlarına doğru eşiyle birlikte Apulia'daydı ve Doğu'ya gidecek bir geminin inşasını denetliyordu. Ağustos ortasında Otranto'da II. Isabella'nın yanındaydı ve Haçlı ordusunun toplandığı Brindisi'ye gitmek üzere ondan ayrılmıştı. 30 Nisan 1228'de II. Isabella, Konrad adını verdiği bir erkek çocuk doğurduktan sonra Andria'da ölmüştür. II. Isabella şehrin katedraline defnedilmiş ve cenazesine II. Friedrich ile Barletta'da buluşmak üzere orada bulunan krallığın birçok ileri gelenleri katılmıştır (Alio, 2018: 382-383). II. Friedrich'in II. Isabella'dan olan oğlu (IV.) Konrad sarayda yetişmiş ve ilerleyen yıllarda kral olmayı başarmıştır.

1227 yılında Papa III. Honorius ölmüş yerine IX. Gregorius seçilmişti. Yeni papa selefi III. Honorius kadar yumuşak bir mizaca sahip değildi. Göreve geldikten sonra II. Friedrich'i söz verdiği Haçlı seferine çıkmaması durumunda aforoz etmekten çekinmeyeceğini bildirmiştir. Nitekim II. Friedrich 1227 yılında Haçlı seferine katılmak üzere yola çıkmak üzereyken orduda bir salgın hastalık patlak vermiş, o da bu nedenle geri dönmek zorunda kalmıştır. II. Friedrich durumu bildirmek üzere papaya elçi göndermişse de papa kendisini aforoz ettiğini bildirmiştir. II. Friedrich 1228 yılında papa tarafından aforozlu olmasına rağmen Haçlı seferine çıkmış ve Kudüs'ü diplomatik yolla da olsa zapt etmeyi başarmıştır.³

³ II. Friedrich'in Haçlı seferi ve Kudüs'ü ele geçirmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çekiç, 2020: 219-229).

3. II. FRIEDRICH'İN İNGİLTERELİ ISABELLA İLE EVLENMESİ

II. Friedrich, II. Isabella hayatını kaybettikten sonra bir süre yeniden evlenmemiş fakat bu dönemde Bianca Lancia adında Piyemonte'li soylu bir kadınla olan ilişkisinden bir oğlu ve bir kızı olmuştur. II. Friedrich bu dönemde Bianca Lancia ile evlenmemiştir çünkü o, soylu ama daha az önemli bir ailenin kızıyla evlenmektense siyasi açıdan uygun bir birliklilik tercih etmiştir. II. Friedrich üçüncü evliliğini 1235 yılında İngiltereli Isabella ile yapmıştır.

İngiltereli Isabella, 1214 yılında İngiltere Kralı (Yurtsuz) John ve Angouleme'li Isabella'nın dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kral John 1216 yılında kırk dokuz yaşında iken ölmüş, Isabella babasını hiçbir zaman tam anlamıyla tanıyamamıştır. Kral John öldükten sonra yerine oğlu III. Henry (1216-1272) geçmiştir. II. Friedrich, eşi II. Isabella öldükten sonra uzun süredir bekardı ve arkasında meşru erkek evlatlar bırakmak adına evlenmesi gerekiyordu. Bu nedenle o, İngiltere ile evlilik müzakereleri başlatmıştır. Bununla birlikte İngiltere, düşmanı olan Fransa'nın doğusundaki toprakları idare eden devletle siyasi bir evlilik gerçekleştiriminin çıkarları açısından gayet yararlı bulmaktaydı. Fransa Kralı IX. Louis ülkesinin her iki tarafında bulunan devletleri birleştirecek olan bu evlilikten o kadar çok endişe duymuştu ki, Papa IX. Gregorius ona bu konu hakkında güvence veren bir mektup yazmak zorunda kalmıştı (Alio, 2018: 385-389). 1225 yılında İngiltereli Isabella'nın aslında II. Friedrich'in oğlu (VII.) Heinrich ile evlendirilmesi düşünülmüştür fakat önerilen izdivaç gerçekleşmemiş ve Heinrich o yılın ilerleyen zamanlarında Avusturyalı Margaret ile evlenmiştir (Anonim, 2013: 5).

Wendover'li Roger, II. Friedrich'in İngiltereli Isabella ile evlenmek için yapılan teklif ve gerçekleşen evlilik hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Buna göre; 1235 yılının şubat ayında iki Tapınak Şövalyesi, bazı şövalyeler ve diğer özel ulaklarla birlikte Westminster'daki krala gelerek, imparatorun gelen ve İngiliz kralının kız kardeşi Isabella ile evlenmesini talep eden altın mühürlü mektupları getirdiler. Mektuplar 23 Şubat'ta krala ulaştı ve kralın kararını lordlarına bir an önce duyurabilmeleri için mektuplara ve talebe bir yanıt verilmesini rica ettiler. Bunun üzerine Kral III. Henry, krallığının piskoposları ve soylularıyla üç gün boyunca müzakere yaptı, hepsi konuyu usulüne uygun bir şekilde değerlendirdikten sonra oybirliğiyle Isabella'nın imparatora verilmesi konusunda hemfikir oldular ve 27 Şubat'ta kral talep edilen ittifakı kabul eden cevabı verdiler. Bunun üzerine ulaklar hanımefendiyi görmek için izin istediler ve bir süre hanımefendiyi seyrederek gözlerini tazeledikten sonra, onun imparatorluk koltuğuna her bakımdan layık olduğuna karar verdiler. İmparatorun ruhu üzerine yemin ederek evliliği onayladılar ve ona imparator adına bir evlilik yüzüğü taktılar; yüzüğü parmağına taktıktan sonra onu Roma İmparatoriçesi ilan ettiler ve hep bir ağızdan "yaşasın İmparatoriçemiz" diye haykırdılar (Roger, 1844: 607-608). Böylece taraflar arasında karşılıklı siyasi kazanımların ön planda tutulduğu bu evliliğin ilk adımı atılmış oldu.

Evlilik anlaşmasının ayrıntılarının çoğu II. Friedrich'in şansölyesi Peter della Vigna tarafından hazırlanmıştır. Buna göre Kral III. Henry ile otuz bin marklık çeyiz ayrıntıları üzerinde anlaşmaya varmışlardır (Matthew Paris, 1889: 1). Kral III. Henry bu meblağı elde

etmek için halktan ağır vergiler alması gerekmiştir. İngiltere Kralı toplam miktarın üçte birini hemen maliyeden temin ettirmiştir. Bu para II. Friedrich'in Kuzey İtalya'daki imparatorluk komünlerini dizginleme çabalarına harcanacaktır. Buna karşın Sicilya Kraliçesi olarak Isabella'nın mirasına Saint Angelo Dağı ve yakınındaki mülkler dâhil olacaktır (Alio, 2018: 389-390). II. Friedrich, İngiltereli Isabella ile olan evlilik sayesinde elde ettiği geliri, düşmanlarına karşı verdiği savaşı finanse etmek için kullanmıştır. Bu durum yapılan evliliğin siyasi ve ekonomik kazanımlarına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Wendover'li Roger, eserinde yer verdiği II. Friedrich ile İngiltereli Isabella'nın düğün hazırlıklarının büyüklüğü hakkında şaşkınlığını gizleyemez. Buna göre; bu evlilikte o kadar çok süs eşyası vardı ki, kraliyet zenginliğini aşıyor gibiydi. İmparatoriçenin (Isabella) kendisi için mücevherlerle süslenmiş saf altından özenle bir taç yapılmıştı ve yüzükler, altın kolyeler ve diğer görkemli mücevherler, ipek ve iplik giysiler ve genellikle bakışları çeken ve kadınların arzularını açgözlülüğe kadar tahrik eden diğer benzer süslemelerle öylesine bol miktarda parlıyordu ki, paha biçilmez görünüyordular. İpek, yün ve iplikten gelin giysileriyle o kadar iyi donatılmıştı ki, hangisinin imparatorun ilgisini daha çok çekeceğini söylemek zordu. Bütün içki kapları ve tabaklar en saf altın ve gümüşlendi; herkese gereksiz görünen irili ufaklı bütün yemek kapları da saf gümüşlendi. Bütün bunların yönetimi ve bakımı için saray görevlilerinden bazıları görevlendirilmiş, imparatoriçeye ve ailesine krallara yaraşır bir şekilde hizmet etmelerinin istendiği belirtilir (Roger, 1844: 608). Devletlerarasında yapılan bu tarz siyasi evlilik ittifaklarının bir diğer yönü de tarafların sahip oldukları ihtişam ve zenginliği dost ve düşmanlarına sergileme fırsatını sunmasıdır.

II. Friedrich de Kral III. Henry'ye birkaç at göndermiş ve Isabella'yla birlikte seyahat eden yirmi kişilik refakatçi grubuna ve hizmetçilere de görkemli elbiseler verilmiştir. Daha sonra Mayıs ayı başlarında Westminster'da Isabella için büyük bir veda ziyafeti düzenlenmiştir. Isabella ve Köln Başpiskoposu, maiyetindeki asilzadeler ve hanımefendilerle birlikte Mayıs ayının 11'nde bu limandan yola çıkmışlar ve tam yol denize açılmışlardır. Bu arada II. Friedrich, oğlu (VII.) Heinrich tarafından kışkırtılan isyanları bastırdığı Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan geçerek, asi varisin babasının yargısına boyun eğdiği Worms'a doğru ilerlemiştir. İngiltereli Isabella ve beraberindeki kalabalık heyet Anvers'te (Antwerp) büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır (Alio, 2018: 393).

Wendover'li Roger, İngiltereli Isabella'nın Köln'e gelişi hakkında; üç gün üç gece süren bir yolculuktan sonra Ren Nehri'nin ağzına girdiler ve nehirde bir gün bir gece yol aldıktan sonra imparatorluk yetkisi altındaki bir şehir olan Anvers'e vardılar. Buraya vardıklarında, imparator tarafından imparatoriçeye muhafızlık yapmaları ve gece gündüz imparatoriçenin etrafında nöbet tutmaları için gönderilmiş olan çok sayıda silahlı soylu tarafından karşılandılar çünkü imparatorun Fransız kralıyla ittifak halinde olan bazı düşmanlarının İmparatoriçeyi kaçırmayı ve evliliği engellemeyi planladıkları bildirilmişti. Ayrıca civar bölgelerin tüm rahipleri ve din adamları, çanlar çalarak ve sevinç şarkıları söyleyerek ciddi bir alay halinde Köln'e beş günlük yolculuğu sırasında İmparatoriçeye her türlü düğün sevinciyle

eşlik ettiler. İmparatoriçe bu sevinçli kalabalığın eşliğinde, gelişine karşı her türlü şekilde süslenmiş olan şehrin ana caddelerinde ilerledi. Daha sonra gürültüden dolayı şehrin surlarının dibine yerleşti ve orada imparatorun talimatlarını beklediğini belirtir (Roger, 1844: 609). Wendover'li Roger'ın eserinde belirttiği gibi İngiltereli Isabella'nın II. Friedrich'in düşmanları tarafından kaçırılıp taraflar arasındaki izdivacın engellenmeye çalışıldığı bilgisinin gerçekliği tartışılmakla birlikte tedbirli olmak adına böyle bir önlemin alınmış olabileceği ihtimal dâhilindedir.

II. Friedrich, bu esnada kendisine karşı itaatsizlik etmiş olan oğlu (VII.) Heinrich'in başlattığı isyanı bastırılmış ve onu yargılayıp hapse attırmıştır. O daha sonra Köln'de yaklaşık altı haftadır kendisinden haber bekleyen İngiltereli Isabella'ya yanına gelmesi için haber göndermiştir. Köln başpiskoposu ve Exeter piskoposu, Isabella'nın maiyetindeki diğer soy-lularla birlikte hemen II. Friedrich'e doğru yola çıkmış ve yedi günlük bir yolculuktan sonra Isabella'yı her türlü düğün şenliğinin arasında imparatora getirmişlerdir (Anonim, 2013: 19; Allshorn, 1912: 136). İmparator tarafından sevinç ve saygıyla karşılanan ve güzelliğinden son derece memnun olan İmparatoriçenin nikâhı 20 Temmuz 1235 tarihinde Worms'ta kıyılmıştır. Düğün şenlikleri birbirini izleyen dört gün boyunca devam ettikten sonra, Exeter piskoposu ve İmparatoriçeye eşlik eden diğerleri İmparator'dan izin alarak sevinç içinde İngiltere'ye dönmüşlerdir. II. Friedrich, İngiltere Kralı III. Henry'ye hediye olarak üç leopar ve batı ülkelerinde az bulunan değerli hediyeler göndermiş ve Fransız kralına karşı ona yardım edeceğine söz vermiştir (Roger, 1844: 610). Taraflar arasında gerçekleştirilen bu siyasi evlilik, Avrupa'daki iki büyük devlet ve hükümdar için adeta güç ve zenginliklerini gözler önüne seren önemli bir tören olmuştur.

II. Friedrich ile İngiltereli Isabella düğün şenliğinden sonra Mainz'a gitmişlerdir. Onlar daha sonra Aralık ayında Hagenau'daydılar. II. Friedrich kayınbiraderi ile sürekli yazı-şuyordu. Bu mektupların konusu İmparatorun aforoz edilmesinden III. Henry'nin Fransız kralıyla olan kronik anlaşmazlıklarına kadar uzanıyordu. II. Friedrich bazı Lombard kasabalarını zapt etmek için Alpleri geçerken Isabella'yı Almanya'da bırakmıştır. İngiltereli Isabella 1236'nın sonlarında ya da ertesi yılın başlarında Margaret adında bir kız çocuğu doğurmuştur. İmparatoriçe Ağustos 1237'de İtalya'daydı. Şubat 1238'de Ravenna'da bir erkek çocuk doğurmuş, adı "Henry" olarak vaftiz edilen çocuğa II. Friedrich'in babasının ya da Isabella'nın büyükbabasının adı verilmiştir. Isabella Eylül 1238'den Palermo'ya gittiği aynı yılın Aralık ayına kadar Apulia'daki Andria'da ikamet etmiştir. 1239'un Şubat ve Mart aylarında II. Friedrich Padova'dayken o Noventa'da kalmıştır. Şubat 1240'ta Napoli'nin görkemli kıyı kalesi Castel dell'Ovo'daydı. İngiltereli Isabella annelik döneminde oldukça nadiren halkın karşısına çıkmış ve herhangi bir resmî törene katıldığına dair hiçbir kayıt günümüze ulaşmamıştır. Anlaşılan II. Friedrich imparatorluk komünlerini kontrol altında tutmak için Kuzey İtalya'da dolaşırken sık sık ondan ayrı kalıyordu.⁴ İngiltereli Isabella 1241 yılının Aralık ayının ilk günü Foggia'da, hayatta kalamayan bir çocuk doğurduktan sonra hayatını kaybetmiştir. Onun cenazesi Andria'da II. Isabella ile aynı kiliseye gömül-

⁴ II. Friedrich'in Lombard komünleri mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Üstün, 2023: 37-62).

müştür. Son arzusu kocası ve kardeşinin dost kalmasıdır ve öyle de olmuştur. II. Friedrich'in ölümünün ardından, Isabella'nın oğlu Henry, büyük üvey kardeşi Konrad'ın hükümdarlığı sırasında Sicilya valisi olmuş, 1254 yılında ölmüştür. Kızı Margaret, Meissen Margrave'i Albert II ile evlenmiş, 1270'te ölmeden önce iki çocuk doğurmuştur (Alio, 2018: 395-398). Isabella'nın evliliği, II. Friedrich'in diğer evliliklerinde olduğu gibi tamamıyla siyasi amaçlar için yapılmış bir evliliktir. Isabella'nın asıl görevi taht için çocuk varis doğurmaktan öteye gitmemiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca Doğu ya da Batı fark etmeksizin evlilik müessesesi tüm devletler için siyasetin önemli bir parçası olarak görülmüş ve bu minvalde sürdürüle gelmiştir. Bu bağlamda Orta Çağ'ın son büyük İmparatoru olan II. Friedrich'in yapmış olduğu evlilikler oldukça dikkat çekicidir. Onun yapmış olduğu evliliklerin amacı dönemin konjunktürüne uygun olarak sevgi temeline dayalı olmaktan çok siyasi ittifak ve çıkarlar için yapılmıştır. Örneğin, onun yaşça kendisinden büyük ve dul kalmış olan Aragon'lu Constance ile olan ilk evliliği gerçekleştirmesinin altında farklı bir sebep aramak beyhude bir çaba olurdu.

II. Friedrich, Sicilya'daki otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla ihtiyaç duyduğu askeri güç için Aragon Krallığı ile evlilik ittifakı gerçekleştirmiş, Aragon'lu Constance ile evlenmiştir. Bununla birlikte onun Aragon'lu Constance ile olan evliliği diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. II. Friedrich'in Aragon'lu Constance'ın devlet işlerine müdahil olmasından ve gerek duyduğu zaman kendisine danışıp onun fikrini almaktan çekinmediğini görüyoruz. Bu durum belki de çok erken yaşta ebeveynlerini kaybetmenin vermiş olduğu duygusal boşluğu onunla doldurması anlamı taşımaktadır. Bu nedenle II. Friedrich'in Aragon'lu Constance ile olan evliliği diğerlerinden daha farklı ve özel olduğu aşikârdır.

II. Friedrich ilk eşini kaybettikten sonra II. Isabella ile evlenmiş, bu evlilik ona Kudüs Krallığı tacını getirmiştir. Taraflar arasında yapılan evliliğin tamamen siyasi amaçlarla yapılmış olduğu, II. Friedrich'in II. Isabella ile olan evlilikte duygusal bir bağ bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte kendisinden oldukça küçük olan II. Isabella'nın Konrad'ı doğurduktan hemen sonra ölmesi, II. Friedrich ile birbirlerini yeteri kadar tanıyacak zaman bulamamalarına neden olmuştur. II. Friedrich, II. Isabella sonrası uzun bir süre evlenmemiştir. Bu esnada gayrimeşru ilişkileri ve bunlardan çocukları olmuştur. Diğer taraftan ardında bırakacağı varisin meşru olması elzem bir durum olduğu için o bu süreçte kendisine uygun bir eş arayışı içinde olmuştur.

II. Friedrich üçüncü evliliğini İngiltereli Isabella ile gerçekleştirmiştir. Bu evlilik de diğerleri gibi tamamen siyasi nitelikte olup Avrupa'nın iki büyük devletinin ittifak yapmasına vesile olmuştur. II. Friedrich için İngiltereli Isabella'dan tek beklentisi taht için meşru varisler dünyaya getirmesi olmuştur. Nitekim onun evliliğin hemen her yılında hamile kaldığını

ve resmî tören ya da saray işlerinde herhangi bir işlevinin olmadığını görmekteyiz. Diğer taraftan II. Friedrich'in ilk iki düğünü Sicilya Krallığı'nda gerçekleşmekle birlikte İngiltereli Isabella ile olan düğün Almanya'da yapılmıştır. Bunun nedeni Almanya'da kendisine karşı itaatsizlik eden oğlunun isyanını bastıran II. Friedrich'in İngiltere ile kurduğu siyasi evlilik bağının, içerde ve dışarda onun gücünün sembolünü yansıtmalarını sağlamaktı. O böylece otoritesinin ve nüfusunun ne denli büyük olduğunu yansıtmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abulafia, D. (1988). *Frederick II A Medieval Emperor*. New York: Oxford University Press.
- Alio, J. C. (2020). *Sicily's Queens 1061-1266*. New York: Trinacria.
- Allshorn, L. (1912). *Stupor Mundi*. London.
- Amadi (2015). *The Chronicle of Amadi*. (Trs. Nicholas Coureas ve Peter Edbury) Nicosia: Cyprus Research Centre.
- Amari M. (1872). *Storia dei Musulmani di Sicilia*. III, Floransa: L. Monnier.
- Anonim (2004). *The Deeds of Pope Innocentius III*. (Trs. James M. Powell). Washington.
- Anonim. (2013). *Chronica Regia Coloniensis*, (Trs. Graham A. Loud).
- Balzani, U. (1888). *The Popes and the Hohenstaufen*. New York: Anson D. F. Randolph Company.
- Benjamin, S. (2006). *Sicily: Three Thousand Years of Human History*. New Hampshire.
- Burchard. (2012). *The Chronicle of Burchard of Ursperg, 1196-1212*. (Trs. G. A. Loud).
- Çekiç, A. (2020). *Kudüs'ün Gölgesinde Eyyübî-Haçlı İlişkileri 1171-1250*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Eickel, K. ve Brusch, T. (2000). *Kaiser Friedrich II: Leben und Persönlichkeit in Quellen des Mittelalters*. Düsseldorf: Patmos.
- Ernoul (2019). *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev. Ahmet Deniz Altunbaş). İstanbul: Kronik Kitap.
- Jenkins, E. E. (2012). *The Mediterranean World Of Alfonso II And Peter II Of Aragon (1162-1213)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kantorowicz, E. (1957). *Frederick The Second 1194-1250*. New York.
- Masson G. (1957). *Frederick II of Hohenstaufen A Life*. London.
- Matthew P. (1889). *Matthew Paris's English History, V. I*, (Trs. J. A. Giles), London.
- Perry, G. (2015). "Isabella II or Yolanda? Name of the Queen of Jerusalem and Spouse of the Emperor Frederick II", *Medieval Prosopography*, V. 30, 73-86.
- Perry, G. (2016). *John of Brienne*. Cambridge.
- Roger of Wendover. (1844). *Roger of Wendover's Flowers of History*, II, Trs. J. A. Giles, London.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: TTK.
- Touth, T. F. (1921). *The Empire and the Papacy 918-1273*. London: Rivingtons.
- Ullman, W. (2005). *A History of the Papacy in the Middle Ages*. New York.
- Üstün, E. (2022). *Sicilya'da II. Friedrich ile Papalık Arasındaki Hâkimiyet Mücadelesi (1194-1268)*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Üstün, E. (2023). "II. Friedrich'in İtalya Siyaseti: Lombard Komünleri Mücadelesi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 29, 37-62.
- Üstün, E. (2024). "Sultan Selahaddin Akka'yı Haçlılara Neden Kaybetti?", *Ortaçağ Tarihi Araştırmaları I*, (Ed. Fatma İnce Sancaklı ve Murat Zengin). İstanbul: Atı Yayınları.

YAZARLARA BİLGİ, YAYIN POLİTİKASI, ETİK KURALLARA UYGUNLUK VE YAZIM KURALLARI

Yazarlara Bilgi;

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin amacı, bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlanan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.

Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan Dergi; İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Felsefe ve Din Bilimleri, Temel İslam Bilimleri, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları vb. sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Bu derginin hiçbir bölümü yazılı ön izin olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilmez ve dağıtılamaz. Derginin her hakkı saklıdır.

Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Karadeniz Teknik Üniversitesi veya Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün görüşlerini yansıtmaz.

Dergimiz; EBSCO, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Yayın Politikası;

Yayınlanmak üzere yazarlarca gönderilen çalışmalar, yazarların ORCID numaraları ile birlikte DergiPark sistemi üzerinden dergiye iletilir ve tüm yazışmalar yine bu sistem üzerinden yürütülür. Editörler, dergiye gönderilen çalışmaları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Ayrıca yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların intihal programları yardımıyla benzerlik oranları tespit edilir ve Dergi Yayın Kurulu'nun belirlemiş olduğu oranın üzerinde benzerlik taşıyan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz. Dergide kör hakemlik uygulaması geçerli olup, bir çalışmanın dergide yayımlanabilmesi için iki hakem tarafından olumlu görüş bildirilmiş olması gerekir. Hakemlerden birinin olumlu diğerinin olumsuz görüş bildirmesi durumunda editör tarafından üçüncü bir hakemin değerlendirmesine başvurulur. Makale değerlendirme süresi ortalama 5-6 aydır.

Etik Kurallara Uygunluk;

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalar özet ve tam metin olarak sunulmamış, daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
2. Çalışmalarda bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi Madde 4, TÜBİTAK Araştırma

ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği Madde 9 ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi Madde 6'da yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

3. "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

Yazım Kuralları;

1. Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özler **9 punto** ile yazılmış ve **200 kelimeyi** aşmayacak şekilde olmalıdır. "Öz" başlığı sola yaslı olarak bold yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özeti altında Türkçe özet yer almalıdır. Özün altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "anahtar kelime" (**Keywords**) bulunmalıdır. Özde denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.
2. Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde **A4 kâğıdı** boyutunda, "**Times New Roman**" yazı stili, **tek satır** aralığı ve **(11) punto** ile; dipnotlar, tablo ve şekiller ise başlıkları da dâhil olmak üzere **(9) punto** yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi **0,7 cm** olmalıdır. Paragraflarda sağ ve sol girintiler **0 cm**, önce ve sonraki aralık ise **6 nk** olmalıdır.
3. Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; (9) punto ile ad soyad yazılmalı, yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu, ORCID numaraları ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.
4. Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:
Üst: 6 cm
Alt: 5 cm
Sağ ve Sol: 3,5 cm
5. Yazılar, şekil ve tablolar dâhil **25 sayfayı geçmemelidir**.
6. Yazılardaki resim, şekil ve grafikler "Şekil" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ise altında her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yer almalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.
7. Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
8. Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. "**GİRİŞ**", "**SONUÇ ve DEĞERLENDİRME**" ve "**KAYNAKÇA**" başlıklarına **numara veril-**

memeli ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar **1, 2, 3, ...** gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar **1.1, 1.2, 1.3 ...** gibi sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar **1.1.1., 1.1.2. , 1.1.3, ...** gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar da her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Madde ve işaretlemeler de yine 1,2,3,4.... Şeklinde numerik ve paragraf ile aynı hizada yazılmalıdır.

9. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez arasında veya dipnotlarla yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almaktadır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde “vd” kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır.
10. Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada “**KAYNAKÇA**” başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır.

Yararlanılan kaynaklar düz metin biçiminde ve iki yana yaslı olarak yazılmalı, tablo yapılmamalı ve her bir kaynağın yazımında ilk satırdan sonraki satırlar 0,9 cm içeriden başlatılmalıdır. Bunun için bilgisayarda “Biçim/Paragraf/Girinti ve Aralıklar/Girinti - Özel - Asılı - Değer - 0,9 cm” ayarının yapılması gerekmektedir.

“Kaynakça” bölümü, APA (American Psychological Association) kurallarına uygun olacak şekilde aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi ve alfabetik sırayla yazılır:

Kitaplar:

Altuğ, O. (1999). *Banka İşlemleri ve Muhasebesi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Dergiler:

Epstein, M. & Freedman, M. (1994). Social Disclosure and the Individual Investor, *Accounting, Auditing, and Accountability Journal*, 7(4), 52-63.

11. Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazarına iade edilecektir.

